

Vlada
Crne Gore

TREĆI PAKET SOCIO- EKONOMSKIH MJERA

Jul 2020. godine

SADRŽAJ

I	UVOD.....	5
I.1.	Makroekonomska kretanja prije COVID-19.....	6
I.2.	Dijalogom do trećeg paketa	10
I.3.	Aktuelni izazovi kao razvojne šanse	11
I.4.	Povećanje ekonomskih sloboda – uslov dinamičnog razvoja.....	12
II	OSTVARENJA PRVOG I DRUGOG PAKETA EKONOMSKIH MJERA.....	15
II.1.	Prvi paket socio-ekonomskih mjera	17
II.2.	Drugi paket socio-ekonomskih mjera.....	19
III	OPŠTI CILJEVI I KLJUČNE MJERE TREĆEG PAKETA EKONOMSKIH MJERA.....	27
III.1.	Opšti ciljevi	27
III.2.	Osnovni instrumenti podrške.....	29
III.3.	Finansijski okvir	32
IV	KRATKOTOČNE MJERE PODRŠKE SEKTORIMA.....	35
IV.1.	Podrška sektoru turizma	35
IV.2.	Podsticaj poljoprivredi i ribarstvu u cilju održavanja likvidnosti	40
IV.3.	Unapređenje konkurentnosti privrede	41
IV.4.	Podrška privredi kroz subvencionisanje zarada.....	43
IV.5.	Podrška ranjivim kategorijama stanovništva.....	45
IV.6.	Stvaranje dodatnog fiskalnog prostora u funkciji implementacije mjera	46
V	DUGOROČNE MJERE PODRŠKE.....	51
V.1.	Dugoročni razvojni koncept sa novim pogledom na valorizaciju domaćih resursa	51

V.2. Jačanje privredne djelatnosti u oblasti informacionih tehnologija ..	52
V.3. Podrška sektoru turizma.....	54
V.4. Koncept brzih prodora u sektorima poljoprivrede i ribarstva.....	57
V.5. Oblast Energetike.....	Error! Bookmark not defined.
V.6. Podrška Saobraćaju	65
VI IZVORI FINANSIRANJA.....	67
VI.1. Programi podrške IRF-a.....	67
VI.2. Javne finacije.....	73

Prilog 1 - Mjere za jačanje privredne djelatnosti informacionih tehnologija

Prilog 2 - Turizam u susret novoj realnosti

Prilog 3 - Koncept brzih prodora u sektorima poljoprivrede i ribarstva

Prilog 4 - Sanaciono-razvojne ekonomske mjere

I UVOD

U Crnoj Gori ograničavanje ekonomske aktivnosti usljed pandemije COVID-19 započelo je početkom 2020. godine, nakon snažnog ekonomskog rasta, kada su zabilježene iznad prosječne regionalne i evropske stope rasta BDP-a, dok je sa druge strane stopa nezaposlenosti bila na istorijskom minimumu od 15,1% u 2019. godini. Životni standard građana, dostigao je 50% prosječnog BDP-a po stanovniku EU 27, prema podacima EUROSTAT-a. Spovedenom fiskalnom konsolidacijom fiskalni deficit smanjen sa 5,8% BDP-a u 2017, na ispod 3% u 2019. godini. **Rezultati ostvareni u prethodnom periodu, ohrabruju i obavezuju** da nastavimo dalje sa dinamičnim ekonomskim rastom, zasnovanim na novim i izvjesno drugačijim uslovima poslovanja, izazvanim globalnom pandemijom COVID-19. Uprkos svim izazovima ova kriza je nametnula potrebu za brojnim inicijativama za budućnost. Odgovori nijesu vraćanje na uobičajene načine djelovanja. Neophodno je prepoznati nove ekonomske inicijative koje kombinuju socio-ekonomski oporavak sa transformacijom ka zelenoj ekonomiji, energetskej efikasnosti i prilagođavanju na klimatske promjene. U tom pravcu, **naša ključna opredjeljenja su:**

- Usklađivanje ekonomskog rasta i održiva upotreba resursa;
- Brza digitalna transformacija u širokom obimu;
- Ekonomski oporavak uz pametan i inovativan rast;
- Strane direktne investicije kao bitan pokretač ekonomskog razvoja;

- Ekonomski rast i napredak po mjeri čovjeka uz smanjenje siromaštva i značajnija ulaganja, uz fokus na obrazovanje i zdravlje;

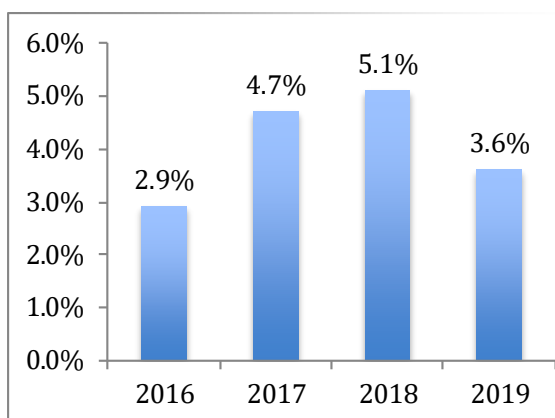
Stoga, **treći paket ekonomskih mjera je razvojni paket, jer je razvoj jedini put za prevazilaženje ekonomskih izazova izazvanih COVID-19, sa dugoročnim pogledom na valorizaciju domaćih resursa u funkciji održivog ekonomskog razvoja.** Navedeno podrazumijeva očuvanje i dalje unapređenje svih dosadašnjih tekovina i postignuća u stvaranju povoljnog ekonomskog i institucionalnog ambijenta za biznis, po čemu je Crna Gora bila prepoznatljiva. Otvorenost, unapređenje uslova za strane i domaće investicije, uz dodatna fiskalna i parafiskalna rasterećenja uslovi su za dalje unapređenje konkurentnosti poslovnog ambijenta.

Opredjeljenje u kreiranju, a jednako tako i u realizaciji, trećeg paketa je partnerstvo države, finansijskog sektora, poslovne zajednice i naših međunarodnih partnera

I.1. MAKROEKONOMSKA KRETANJA PRIJE COVID-19

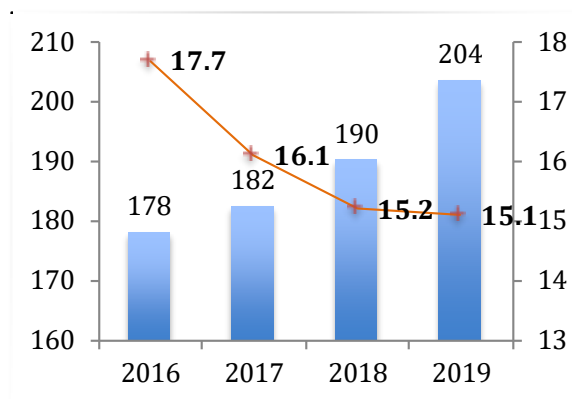
Izuzetno visoke stope realnog rasta Bruto domaćeg proizvoda (BDP) od 4,7% u 2017, 5,1% u 2018. i 3,6% u 2019. godini, generisale su visoku stopu zaposlenosti (48,7%) i stopu nezaposlenosti na istorijskom minimumu od 15,1% u 2019. godini. Pozitivna kretanja na tržištu rada, potvrđuje i registrovani broj zaposlenih, koji je u 2019. godini iznosio 203 545, što je za 13 413 zaposlenih više u odnosu na 2018. godinu. Prosječna zarada u 2019. godini iznosila je 515 eura.

Grafik 1. Realne stope rasta BDP-a, u %

Izvor: MONSTAT

Grafik 2. Broj zaposlenih u hilj. i stopa nezaposlenosti, %

Izvor: Poreska uprava, MONSTAT

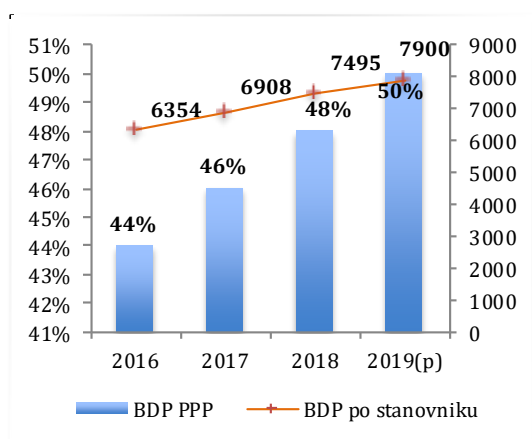
Ekonomski rast, prije pandemije COVID-19, dominantno je indukovano građevinarstvom, turizmom, kao i poljoprivredom. Građevinarstvo je u kontinuitetu bilježilo rast, tako da je ukupna vrijednost izvršenih građevinskih radova 2019. godine iznosila 881 milion eura, što je za 10% više u odnosu na 2018. godinu i za 94,4% u odnosu na 2016. godinu. Tražnja efektuirana kroz ostvareni broj noćenja stranih turista (od 14,5 miliona u 2019. godini) zabilježila je rast od 12,1% u 2019. godini u odnosu na 2018. godinu, što je prema podacima CBCG generisalo prihode od izvoza u vrijednosti od 1 098 miliona eura u 2019. godini. To je za posljedicu imalo i značajan rast proizvodnje u poljoprivredi, industriji i saobraćaju. Poljoprivreda, podstaknuta investicionim i drugim vrstama podrške od strane države, bilježi stopu rasta dodate vrijednosti od 6,5% i zadržava značajno učešće u BDP-u od 6,7% u 2018.goidini. Industrija, prethodnih godina pored proizvodnje električne energije, pokrenuta je i osnaživanjem djelatnosti vađenje rude i kamena kao i prerađivačkom industrijom u oblasti hrane, pića, drveta i namještaja.

Posmatrajući ekonomski rast prije COVID-19 sa stanovišta potrošnje, **primjetan je značajan udio investicione potrošnje (29,3%)**, koja je zabilježila realni rast od 14,7% u 2018. i 18,7% u 2017. godini. Priroda investicionog ciklusa (izgradnja infrastrukturnih projekata), uticala je na značajniji rast uvoza roba od 10,8% u 2018. godini, prije svega zbog uvoza trajnih kapitalnih dobara. Izvoz roba, takođe, pokazao je trend rasta od 14% u 2018. godini i 6,7% u 2019. godini, što sa izvozom usluga, ima za rezultat pokrivenost ukupnog uvoza izvozom od 63,6% u 2018. godini i 67,4% u 2019. godini. **Izvori finansiranja koji su podržali ekonomski rast u prethodnom periodu, bazirani su prije svega na stranim, ali i domaćim investicijama.** Planirajući nastavak kapitalnih investicija i razvojnih projekata i u 2020. godini, u septembru 2019. godine emitovane su državne euroobveznice, čime su po povoljnim uslovima obezbijedena neophodna sredstva za finansiranje obaveza u 2020. godini. Dodatno, početkom 2020. godine, neposredno prije pandemije COVID-19 dobijena je i garancija Svjetske banke zasnovane na politikama – PBG2, u iznosu od 80 miliona eura, a koja je stvorila osnov za dobijanje povoljnih uslova za zaduživanje na tržištu kapitala od 250 miliona eura. **Stanje javnih finansija prije COVID-a, potvrda je dobro sprovedene fiskalne konsolidacije** kojom je fiskalni deficit smanjen sa 5,8% BDP-a u 2017. godini na ispod 3% u 2019. godini, kao i značajno dobre pozicije na međunarodnom tržištu kapitala, što potvrđuje emisija euroobaveznica u septembru 2019. godine po rekordno niskoj kamatnoj stopi od 2,5% i rekordnoj ročnosti od 10 godina. **U izvještaju CBCG o finansijskoj stabilnosti (2019) i pokazateljima na kraju prvog kvartala 2020. godine, navodi se da je finansijski sektor Crne Gore stabilan sa umjerenim sistemskim rizikom.** Učešće javnog duga u BDP-u u 2019. godini iznosilo je 77.2%. Sa druge strane, značajni rast ukupnih kredita od 17% bio je evidentan

2017. godine, da bi na kraju 2019. godine ukupni krediti iznosili 3 061 milion eura i bili veći za 4,5% u odnosu na prethodnu godinu. Godišnja inflacija je na kraju 2018. i 2019. godine, iznosila 1,6% i 1,0%, respektivno.

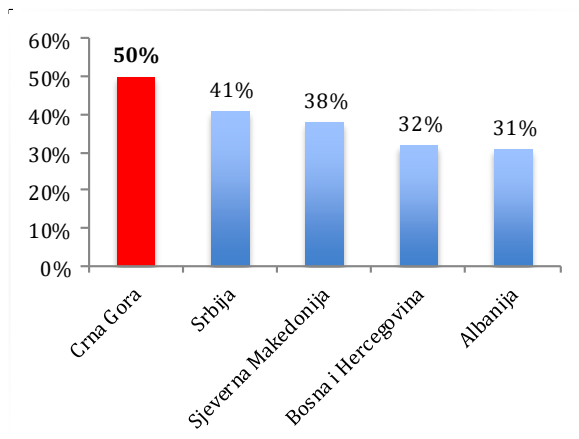
Dohodovni jaz u Crnoj Gori u odnosu na prosjek EU je smanjen, što Crnu Goru čini najrazvijenijom državom među državama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU.

Grafik 3. BDP po stanovniku u odnosu na prosjek EU 27, prema standradu kupovne moći

Izvor: EUROSTAT

Grafik 4. BDP po stanovniku u odnosu na prosjek EU 27, komparacija sa regionom

Izvor: EUROSTAT

Životni standrad, prema najobuhvatnijem makroekonomskom pokazatelju BDP koji objavljuje statistička kancelarija EUROSTAT pokazuje da smo na 50% prosjeka EU 27 i da smo u protekle četiri godine, napredovali za 6 p.p odnosno sa 44% prosjeka EU 27 na 50% EU 27.

Zadržavanje stope rasta BDP-a u pozitivnoj zoni u prvom kvartalu 2020. godine od 2,7%, dodatno ohrabruje. Prepoznavši neizvjesnosti koju COVID-19 nosi, u ranoj fazi su preduzete sve mjere da se zaštite životi građana i sačuva njihov životni standard. **Država je odlučno i u vrlo kratkom roku preduzela mjere za suzbijanje epidemije, što je**

dalo pozitivne rezultate. Najkraće trajanje prvog talasa COVID-19 zabilježeno je u Crnoj Gori, što se po ocjenama međunarodnih institucija svrstava među najefikasnijim državama u borbi protiv COVID-19. Takođe, istom spremnošću, odlučnošću i efikasnom koordinacijom, Vlada je kreirala posebne mjere za suzbijanje socio-ekonomskih posljedica pandemije.

I.2. DIJALOGOM DO TREĆEG PAKETA

Mjere su kreirane u otvorenom dijalogu, sa privredom, socijalnim partnerima, poslovnim udruženjima, zainteresovanim parlamentarnim partijama, međunarodnim institucijama i akademskom zajednicom. Globalna zdravstvena i ekonomska kriza ne ostavlja pravo izbora i odugovlačenja. Brzo i odlučno se reagovalo sa mjerama koje su bile neophodne na kratak rok sa ciljem očuvanja likvidnosti pojedinih sektora, očuvanja radnih mjesta, dok će se sa mjerama na srednji i dugi rok obezbijediti dugoročni razvoj. Prvi paket sadržao je hitne mjere socio-ekonomskog karaktera, dok je drugi paket imao za cilj da očuva prije svega radna mjesta.

Treći paket ekonomskih mjera je razvojni paket sa dugoročnim pogledom na valorizaciju domaćih resursa u funkciji održivog razvoja.

Za potrebe njegovog kreiranja, brižljivo su analizirani prijedlozi, poruke i zaključci svih zainteresovanih strana, na čemu smo zahvalni svima koji su ih dostavili ili javno objavili. Socijalnim partnerima, predstavnicima akademske zajednice, Privrednoj komori, Uniji poslodavaca Crne Gore, Američkoj privrednoj komori u Crnoj Gori, Asocijaciji menadžera Crne Gore, Montenegro biznis alijansi i drugim organizacijama iz Crne Gore,

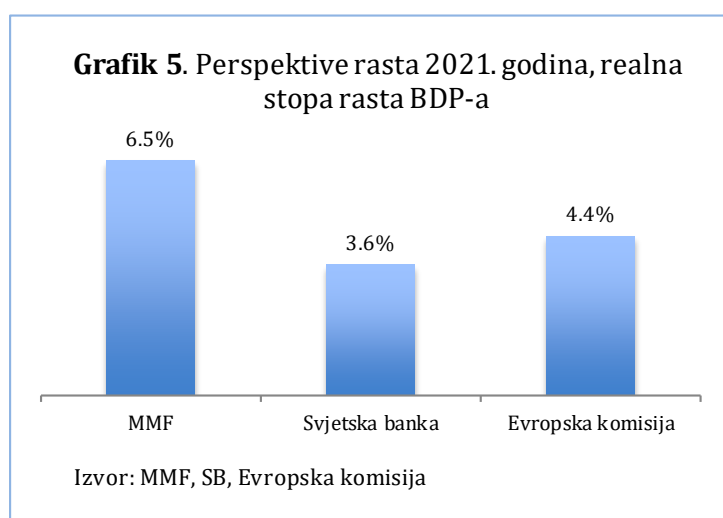
potom međunarodnim institucijama: Evropskoj komisiji, Svjetskoj banci, Međunarodnom monetarnom fondu, Međunarodnoj organizaciji rada i EBRD-u, kancelarijama UNDP-a i UNICEF-a u Crnoj Gori, kao i drugim relevantnim međunarodnim institucijama čije su preporuke bile od velikog značaja.

Tokom pripreme trećeg paketa ekonomskih mjera, obavljene su konsultacije sa finansijskim institucijama, domaćim i međunarodnim, kako bi uz podršku države obezbijedili najpovoljnije finansijske uslove, uz pretpostavku očuvanja održivosti finansijskog sistema. Iako postoji mišljenje da finansijskog potencijala ima, ali da dobrih ideja za finansiranje nema, vjerujemo da će se uz uslove i programe koje nudi treći paket ekonomskih mjera doći do novih razvojnih ideja što i jeste naš krajnji cilj.

I.3. AKTUELNI IZAZOVI KAO RAZVOJNE ŠANSE

Trećim paketom redefinisali smo pretpostavke drugoročnog razvoja, sa posebnim fokusom na IT sektor, turizam, poljoprivredu i industriju uključujući energetiku, u cilju diversifikacije domaće proizvodnje. Time se otvaraju nove mogućnosti za novu proizvodnju, nova radna mjesta, novu vrijednost, dodatni podsticaj ekonomskom rastu i novi iskorak u dostizanju evropskog kvaliteta života. Nacionalni brend će biti naš novi instrument pomoću kojeg ćemo povećati prepoznatljivost i konkurentnost države, kroz nove proizvode i nove usluge koje planiramo da razvijamo. **Kroz novi model razvoja, želimo diversifikovati proizvodnju i u sektoru usluga, kroz podršku razvoju IT sektoru, a time otvoriti nove šanse mladoj populaciji da razvija IT usluge** za domaće i međunarodno tržište, što će vjerujemo

podstaci preduzetništvo i inovacije u prioritetnim razvojnim oblastima Crne Gore: turizmu, poljoprivredi, industriji uključujući energetiku, i sa njima povezanim djelatnostima. Sigurni smo da ćemo kroz ovaj proces, praćen digitalizacijom, kreirati tražnju za novim zanimanjima i novim radnim mjestima, sigurnijim i kvalitetnijim, a prije svega otvoriće se nove značajne perspektive za mlade. **Ohrabruju pozitivne perspektive rasta za Crnu Goru već od 2021. godine, koje su objavljene od strane međunarodnih institucija, iako izgledi globalnog ekonomskog kretanja do kraja 2020. godine nijesu pozitivni.**

Vjerujemo da će privreda prepoznati i iskoristiti šanse koje nudi III paket ekonomskih mjera i napraviti nove iskorake u jačanju konkurentnosti svojih biznisa a time i ukupne naše ekonomije, što će rezultirati

dinamičnim stopama rasta već od 2021. godine kako to projektuju međunarodne institucije.

I.4. POVEĆANJE EKONOMSKIH SLOBODA – USLOV DINAMIČNOG RAZVOJA

Da bi se osigurala efikasna i pravovremena realizacija razvojnih prioriteta trećeg paketa ekonomskih mjera, pored mobilizacije finansijskih i ljudskih resursa, **neophodno je adekvatno i funkcionalno institucionalno okruženje.**

U tom cilju, potrebno je očuvanje i dalje unapređenje svih dosadašnjih tekovina i postignuća u stvaranju povoljnog ekonomskog i institucionalnog ambijenta za biznis. Nastavićemo stvaranje pretpostavki da naša država bude prepoznata kao povoljna investiciona destinacija, djelujući u tri pravca, kroz: očuvanje makroekonomske stabilnosti; sprovođenje strukturnih reformi i unapređenje poslovnog ambijenta,

Poseban akcenat će biti na očuvanju prepoznatljivosti Crne Gore kao otvorene ekonomije, atraktivne za domaće i strane investitore.

Još 2005. godine smo uspostavili slobodan sistem kapitalnih tokova i omogućili slobodnu repatrijaciju profita i na taj način poručili da je naša ekonomija otvorena za svakog ko želi da ulaže. Zagarantovali smo jednaka prava domaćim i stranim investitorima i time dodatno osigurali da naš poslovni ambijent bude konkurentan. **Novim zakonom o radu**, kao važnim sistemskim zakonom, vjerujemo da smo obezbijedili veću fleksibilnost na tržištu rada i time dodatno ojačali povjerenje i domaćih i stranih investitora. Zakon je rezultat visokog stepena konsenzusa između poslodavaca i sindikata, te u mjeri mogućeg uvodi adekvatan balans između zahtjeva tržišta i potrebe obezbjeđivanja zaštite prava zaposlenih. U segmentu zaštite odgovornih i vrijednih zaposlenih, posebno ističemo ulogu i mehanizme koje na raspolaganju ima Fond rada Crne Gore.

U dijelu eliminisanja regulatornih i administrativnih barijera na lokalnom i nacionalnom nivou se sprovode kontinuirane aktivnosti.

Posebno ističemo ulogu lokalnih samouprava, na donošenju lokalnih odluka o komunalnim i administrativnim taksama, kojima je njihov broj, a i iznos značajno smanjen.

Svjesni činjenice da moramo praviti nove iskorake u domenu relaksiranja uslova za obavljanje biznisa, **spremni smo i da preispitamo aktuelnu poresku politiku, u domenu visine doprinosa na zarade, kao i drugih fiskalnih i parafiskalnih opterećenja.** Dodatno, jako važnim smatramo i redovan dijalog koji vodimo sa poslovnom zajednicom, kroz rad Savjeta za konkurentnost, kao foruma gdje poslovna zajednica ukazuje na probleme sa kojima se suočava i daje aktivni i konstruktivni doprinos unapređenju poslovnog ambijenta, na institucionalnom i regulatornom nivou.

Posebno važan segment dobrog poslovnog ambijenta je i digitalizacija svih usluga koje pruža javna uprava, i svi segmenti društva. Na tom polju djelujemo aktivno, naročito sada, podstaknuti posljedicama pandemije COVID-19. U **digitalnoj transformaciji** vidimo sredstvo efikasnijeg, produktivnijeg i jednostavnijeg poslovanja na svim nivoima.

Imajući u vidu i šanse i opasnosti koje kriza nosi, podršku koja je već obezbijedena, kao i mjere III paketa, važno je uspostaviti sinergiju i što širi konsenzus svih društvenih subjekata – zajedništvo i solidarnost.

Odgovornost jeste na donosiocima političkih odluka, ali uspjeh je moguć samo uz snažnu podršku privrednika, investitora, finansijskog sektora, akademske zajednice, civilnog društva, medijske zajednice i najvažnije svakog pojedinačnog građanina, da bi kreirali budućnost kakvu svi želimo. U tim naporima Cma Gora će imati sve izdašniju podršku evroatlantskih i evropskih partnera sa svakim novim EU integracionim iskorakom u ispunjavanju političkih i ekonomskih kriterijuma.

II OSTVARENJA PRVOG I DRUGOG PAKETA EKONOMSKIH MJERA

Kompleksnost COVID 19 globalne pandemije karakteriše istovremenost zdravstvene i ekonomske krize, pri čemu je posebno značajno što se ekonomska kriza ogleda u simetričnoj prijetnji i sa strane ponude i sa strane tražnje. U situaciji koja je zatekla cijeli svijet, crnogorski sistem reagovao je veoma brzo i odlučno, i kroz sledeće korake pokazao svoju odgovornost:

- (i) Izvršena je procjena potreba fiskalne politike i identifikovani dodatni finansijski resursi;
- (ii) Pravovremeno su obezbijeđena dodatna sredstva i usmjerena prema najjurgentnijim potrebama;
- (iii) Osiguran je kontinuitet poslovanja u uslovima obavezne fizičke distance i odsutnosti zaposlenih;
- (iv) Obezbijeđen kontinuitet svih plaćanja iz javnih fondova za zarade, penzije, za finansiranje svih javnih funkcija (zdravstvo, socijalna davanja, odbrana, bezbjednost i dr.) i finansiranje svih međunarodnih obaveza;
- (v) Očuvana supstanca ekonomije, i očuvan najveći broj radnih mjesta.

U cilju ublažavanja negativnih efekata epidemije na ekonomsku aktivnost u zemlji i pogoršanja materijalnog statusa najugroženijih grupa stanovništva Crne Gore, Vlada je donijela dva seta mjera.

Prvi set mjera Vlada je donijela 19. marta 2020. godine, koji je bio oročen na period trajanja od 90 dana. Mjere u okviru ovog seta su bile

usmjerene na održavanje likvidnosti privrede i građana kroz mogućnost odlaganja poreskih i kreditnih obaveza privrednim subjektima i građanima. Kreirana je nova kreditna linije IRF namijenjena za poboljšanje likvidnosti preduzetnika, mikro, malih, srednjih i velikih preduzeća, a bankarski sektor je omogućio i odlaganje otplate kredita građana i privrede u trajanju od 90 dana. U okviru prvog seta mjera, definisane su i socijalne mjere kroz identifikovanje grupa najugroženijih građana kojima je obezbijeđena jednokratna finansijska pomoć.

Drugi set mjera, koji je Vlada donijela 24. aprila 2020. godine, donešen je u cilju očuvanja radnih mjesta i stvaranja pretpostavki za brži oporavak ekonomije. Mjere su prvobitno dizajnirane dominantno u trajanju od dva mjeseca i u formi direktnog davanja subvencija zaposlenima u privrednim subjektima za mjesečne zarade, a kasnije su produžene za sektore za koje je procijenjeno da im je poslovanje ugroženo usljed nastavka pandemije. Kreiran je i poseban paket značajne podrške sektoru poljoprivrede.

U periodu od 1. maja do kraja juna ukupan efekat oba paketa mjera iznosi okvirno 319,5 miliona €, odnosno cca 7% BDP u dosadašnjem periodu.

U nastavku je dat pregled dosadašnjih rezultata implementacije najznačajnijih mjera prva dva paketa.

II.1. PRVI PAKET SOCIO-EKONOMSKIH MJERA

MJERA 1: Odlaganje otplate kredita privrednih subjekata od strane IRF-a

U periodu od donošenja odluke do kraja maja 2020. **odobreno je 836 moratorijuma na vrijednost ukupnog duga od 160,7 miliona EUR.**

MJERA 2. Odlaganje uplate poreza i doprinosa na zarade kao i obaveza shodno Zakonu o reprogramu do 90 dana

Zaključno sa 30.06.2020. godine, **prema podacima Poreske uprave ukupan iznos odloženih obaveza po ovom osnovu iznosi 45 miliona EUR.**

MJERA 3. Kreiranje nove kreditne linije IRF namijenjene za poboljšanje likvidnosti preduzetnika

Kreditne linije su namijenjene mikro, malim, srednjim i velikim preduzećima koja posluju u oblastima nabavke lijekova, medicinske opreme i vozila; turizma i ugostiteljstva; saobraćaja; usluga; proizvodnje i prerade hrane. Sredstva su se najvećim dijelom koristila za plaćanje zakupa kao i za isplatu zarada zaposlenih.

U periodu od 24. marta 2020. godine do kraja juna 2020. godine **IRF Crne Gore je podržao mikro, mala srednja i velika preduzeća, kroz 397 aranžmana u iznosu od 73,4 miliona EUR.**

MJERA 4. Jednokratna novčana pomoć penzionerima sa najnižom penzijom i korisnicima materijalnog obezbjeđenja, u iznosu od 50 eura.

Isplaćena jednokratna finansijska pomoć za 8.593 porodica **korisnika materijalnog obezbjeđenja u iznosu od 429.650,00 EUR** i za 12.012 korisnika sa najnižom penzijom u iznosu od 628.700,00 eura, odnosno ukupno 1,06 miliona EUR.

MJERA 5. Odlaganje plaćanja zakupa nepokretnosti koje su u državnom vlasništvu na period od 90 dana, počevši od 1. aprila 2020 godine

Po osnovu navedene mjere, prihodi od kapitala po osnovu rente za period april-jun niži su za cca 58%, odnosno 133.000 EUR u odnosu na isti period prethodne godine.

MJERA 6. Olakšice u izmirivanju računa za električnu energiju

U okviru ove mjere umanjen je fiksni dio računa za električnu energiju. Ukupno je obuhvaćeno 31.669 kupaca, a ukupan iznos oslobođenog dijela računa iznosi 50.703 EUR.

U cilju ublažavanja posledica izazvanih pandemijom COVID-19, odobrene su određene pomoći socijalno ugroženim kategorijama kupaca. Naime, odobrene su subvencije na račune za struju koje su se kretale u rasponu od 30% do 50% iznosa računa. Ovim direktnim olakšicama, obuhvaćeno je 21.272 kupca u aprilu mjesecu, a iznos datih subvencija je 277.516 EUR.

Pored direktnih olakšica, EPCG je i sprovele sledeće mjere:

- *suspendovala prinudne mjere isključenja* sa mreže kao i pokazala tolerantnost prema kupcima koji su zaključili sporazume o izmirenju duga, a iste nijesu u mogućnosti ispoštovati zbog novonastale situacije izazvane pandemijom COVID-19;
- omogućila učlanjenje u „zlatni tim“ svim kupcima električne energije koji na dan 30. 04. 2020. godine nemaju neizmirenih obaveza za električnu energiju. Na ovaj način ovi kupci su stekli popuste na vrijednost obračunate aktivne električne energije u iznosu od 13%.

EFEKTI REALIZACIJE PRVOG PAKETA MJERA:

- Odloženo obaveza kod IRF-a, Poreske uprave i zakupnina prema državi 205.8 miliona EUR
- Obezbijedjena podrška privredi kroz namjenske kreditne linije IRF-a 73.4 miliona EUR
- Davanja ugroženim kategorija stanovništva u vidu subvencija za električnu energiju i jednokratnih finansijskih pomoći u ukupnom iznosi od 1.4 miliona EUR

UKUPNO 280.6 miliona EUR

II.2. DRUGI PAKET SOCIO-EKONOMSKIH MJERA

Drugim paketom predložene mjere su namijenjene **preduzetnicima, mikro, malim i srednjim privrednim društvima**, u djelatnostima čiji rad je zabranjen, kao i onima kojima je u značajnoj mjeri smanjen obim aktivnosti kao posljedica naredbi Ministarstva zdravlja u cilju suzbijanja epidemije. Mjere su:

- Subvencije u visini od 50-100% bruto zarade zaposlenih;

- Subvencije za novo zapošljavanje, namijenjene privrednim subjektima, za nove zaposlene u periodu aprilu - septembar;
- Nove kreditne linije u portfoliju proizvoda Investiciono-razvojnog fonda;
- Definisan je ažurniji povraćaj PDV-a od strane Poreske uprave i Ministarstva finansija;
- Produžen je limit carinske garancije za odloženo plaćanje carinskog duga (sa 30 dana na 60 dana);
- Obezbijeđena je jednokratna podrška od 50 eura za identifikovane kategorije stanovništva, koje se zbog negativnih posljedica epidemije, nalazi u stanju socijalne potrebe, a koji nijesu bili obuhvaćeni prvim setom mjera.

Mjere koje se odnose na isplatu subvencija, realizovane su putem posebnog softverskog rješenja za apliciranje, obradu i isplatu odobrenih zahtjeva na žiro račune zaposlenih kod poslovnih banaka. Ovo rješenje omogućilo je da se potpuni zahtjevi (91% podnešenih zahtjeva u toku prvog i 95% u toku drugog mjeseca), obrade za nekoliko minuta, dok je novac isplaćen iz trezora u toku prvog narednog radnog dana na žiro-račun zaposlenog kod poslovne banke.

MJERA 1. Subvencije u visini od 50-100% bruto zarade zaposlenih.

U cilju očuvanja postojećih radnih mjesta, ovim mjerama je definisana podrška u visini od 50-100% bruto zarade za svakog evidentiranog zaposlenog, kao i podrška za novo zapošljavanje. Mjere su se odnosile na davanje subvencija za: (i) zatvorene djelatnosti; (ii) Subvencije za turistički sektor; (iii) Subvencije za ugrožene djelatnosti; (iv) Subvencije

za novo zapošljavanje; (v) Subvencije za zarade zaposlenih na plaćenom odsustvu; (vi) Subvencije za zarade zaposlenih u karantinu ili izolaciji. **Kroz ovaj program implementacije, u dosadašnjem periodu, zaključno sa junom 2020. godine, realizovano je ukupno 33.2 miliona EUR datih subvencija za preko 64.000 zaposlenih u privredi**

MJERA 2. Olakšice u cilju pospješivanja likvidnosti privrede kroz umanjeње roka povraćaja PDV-a i produženje roka limita izloženosti carinske garancije za odloženo plaćanje carinskog duga.

Zakonom o porezu na dodatu vrijednost propisano je da se povraćaj PDV-a vrši na zahtjev poreskog obveznika u roku od 60 dana od dana podnošenja prijave za obračun poreza na dodatu vrijednost. Pored navedenog, privrednim subjektima, carinskim dužnicima kojima je zabranjeno obavljanje djelatnosti usljed epidemije, a u cilju pospješivanja likvidnosti, omogućeno je odlaganje plaćanja carinskog duga od 60 dana od dana prihvatanja carinske deklaracije, shodno zahtjevu dužnika.

S tim u vezi, donošena je Uredba o odlaganju naplate poreskih i neporeskih potraživanja koja pripadaju budžetu države.

MJERA 3. Umanjenje zarada za grupe poslova A i B u čl. 22, 23 i 24 Zakona o zaradama zaposlenih u javnom sektoru u periodu trajanja drugog paketa mjera.

U cilju stvaranja dodatnog fiskalnog prostora za implementaciju vladinih mjera podrške privredi i građanima i pospješivanja konsolidacije javnih finansija, izvršeno je umanjeње zarada zaposlenih u javnoj upravi, kategorisanih u okviru grupe poslova A i B u čl. 22, 23 i 24 Zakona o zaradama zaposlenih u javnom sektoru, za period od dva mjeseca, u

skladu sa odredbama Zakona o zaradama zaposlenih u javnom sektoru, kroz donošenje Odluke o obračunskoj vrijednosti koeficijenta za zaposlene u javnom sektoru za fiskalnu 2020. godinu. **U periodu od dva mjeseca primjene navedene mjere, fiskalni efekat budžetske uštede iznosio je 1.05 miliona EUR.**

MJERA 4. Jednokratna novčana pomoć za nezaposlene evidentirane na Zavodu za zapošljavanje koji ne ostvaruju pravo na novčanu naknadu i za penzionere koji primaju srazmjerne penzije čiji iznos ne prelazi iznos najniže penzije.

Isplaćena jednokratna finansijska pomoć za 17.157 nezaposlenih lica evidentiranih kod Zavoda za zapošljavanje u ukupnom iznosu od 857.850,00 EUR.

Kada je u pitanju realizacija dodjele jednokratne mjesečne pomoći za penzionere sa srazmjernom penzijom, implementacija ove mjere je u toku. Podrška sektoru poljoprivrede i ribarstva u okviru drugog paketa mjera

Zajedno sa drugim paketom mjera, Vlada je donijela i Posebni program podrške poljoprivredi i ribarstvu, sa ciljem održavanja i unapređivanja postojećeg nivoa proizvodnje i zasnivanja nove, pružanja dodatne sigurnosti poljoprivrednim proizvođačima i stabilnosti tržišta.

MJERA 5. Avansna isplata 80 odsto premija poljoprivrednim gazdinstvima

Avansnom isplatom dijela premija u iznosu od 3.335.000 EUR, pružena je dodatna sigurnost prihodima poljoprivrednih proizvođača i dodatna podrška za ovogodišnju proizvodnju. Povećanjem ovogodišnjeg Agrobudžeta uvećana su i sredstva za ovu mjeru bespovratne podrške,

tako da 80% isplaćenih sredstava ove godine premašuje iznos cjelokupne prošlogodišnje podrške.

MJERA 6. Uplata vanredne naknade korisnicima staračkih naknada

Uplatom vanredne naknade je pored redovne aprilske, uplaćena i jedna vanredna staračka naknada u ukupnom iznosu od 440.000 EUR, odnosno dvije naknade po 64,41 EUR za 3.419 korisnika.

MJERA 7. Isplata jednokratne podrške profesionalnim ribarima

Isplata jednokratne podrške za 183 profesionalna ribara koji su nosioci dozvole za obavljanje privrednog ribolova na moru i iznosila je 213.300 EUR.

MJERA 8. Uplata doprinosa poljoprivrednim osiguranicima za šest mjeseci

Uplaćeni su svi doprinosi za 528 poljoprivrednih osiguranika koji redovno uplaćuju doprinose, u ukupnom iznosu od 163.099,20 EUR.

Na ovaj način, svaki osiguranik je dobio 308,9 eura, i to 185,34 eura na ime doprinosa koje je lično trebao da uplati, kao i 123,56 EUR koji se u skladu sa Vladinom Uredbom, uplaćuje iz budžeta Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja.

MJERA 9. Nova povoljna kreditna linija IRF-a za poljoprivredu i ribarstvo

IRF je u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede i ruralnog razvoja kreirao novu kreditnu liniju sa ciljem obezbjeđenja sredstava za

zasnivanje nove i unapređivanje postojeće proizvodnje registrovanih poljoprivrednih proizvođača, prerađivača, privrednih ribara i nosilaca dozvola za akvakulturu/marikulturu, kao podršku ublažavanju posljedica izazvanih pandemijom COVID-19.

Kontinuirano se odobravaju krediti do 20.000 EUR, uz kamatu 1,5 odsto, sa rokom otplate do dvije godine i grejs periodom do jedne godine. Za ovu mjeru predviđeno je oko 10 miliona EUR.

MJERA 10. Subvencionisanje kamate za novu kreditnu liniju IRF-a namijenjenu poljoprivredi i ribarstvu

Za sve korisnike nove kreditne linije IRF-a za podršku poljoprivredi i ribarstvu, Vlada nadoknađuje kamatu za vrijeme trajanja grejs perioda, za šta su opredijeljena finansijska sredstva u iznosu od 150.000,00 eura.

Pored ovih, već realizovanih, u toku su aktivnosti realizaciji preostalih mjera, i to:

MJERA 11. Program intervencija na tržištu

U cilju održavanja postojećeg nivoa proizvodnje, te održavanja stabilnosti tržišta, kako sa aspekta cijena, tako i sa aspekta količina koje se nude na tržištu poljoprivrednih proizvoda (žive životinje, mlijeko i mliječni proizvodi, voće i povrće i dr.) i proizvoda ribarstva i akvakulture, te održavanja stabilnosti dohotka poljoprivrednih proizvođača i ribara, kontinuirano se realizuje Program intervencija na tržištu, kako bi se ublažile posljedice krize izazvane COVID-19, a koji podrazumijeva:

- Povlačenje i skladištenje viškova poljoprivrednih proizvoda i proizvoda ribarstva i akvakulture, te pomoć u distribuciji proizvoda

od strane privrednih subjekata koji posjeduju adekvatne uslove za te namjene;

- Podršku poljoprivrednim proizvođačima, ribarima, uzgajivačima ribe i prerađivačima usljed poremećaja na tržištu nastalih značajnim padom cijena, a u cilju održavanja stabilnosti cijena i stabilnosti dohotka;
- Podršku dohotku poljoprivrednih proizvođača, ribara, uzgajivača ribe i prerađivača usljed nemogućnosti plasmana proizvoda, stvaranja viškova gubitkom tržišta za proizvode koje nije moguće distribuirati ili njihovog propadanja;
- Ustupanje viškova proizvoda javnim ustanovama (bolnice, centri socijalnog stanovanja i dr.), Crvenom krstu i drugima, uz nadoknadu proizvođačima od 100% tržišne vrijednosti tih proizvoda.

U zavisnosti od okolnosti i problema koji su pogodili pojedinačne sektore, uz uvažavanje specifičnosti proizvodnje, plasmana i slično, pokreću se neke od navedenih mjera intervencija na tržištu.

Finansijska sredstva za realizaciju mjere iznose 3.000.000,00 EUR.

MJERA 12. Podrška kupovini domaćih proizvoda

Javni naručioc i za vrijeme trajanja epidemije COVID-19 i tokom saniranja posljedica, a u cilju bezbjednije nabavke poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, naročito vode računa o svježini i sezonskom karakteru proizvoda, kao i o dužini prevoza tih proizvoda, kako bi se obezbijedio kraći lanac snabdijevanja i smanjio uticaj na životnu sredinu.

MJERA 13. Podrška blagovremenom izmirenju obaveza proizvođačima od strane trgovinskih firmi

U cilju skraćenja rokova plaćanja, IRF je kreirao novu kreditnu liniju kojom se omogućava trgovinskim lancima da plate proizvode domaćim proizvođačima u roku od 15 dana.

Pored ovoga Vladinog posebnog programa podrške, realizovaće se i sve mjere predviđene ovogodišnjim **Agrobudžetom, vrijednim 61 milion EUR, na vrijeme i u punom iznosu.**

Drugi paket mjera u odredjenim kategorijama se i dalje implementira.

Zaključno sa junom, fiskalni efekti su sljedeći:

- isplaćeno 33,2 miliona EUR, za potrebe zarada blizu 64.000 zaposlenih u preko 15.000 crnogorskih preduzeća
- Stvoren je dodatni fiskalni prostor u budžetu države u iznosu od cca 1.05miliona EUR za dva mjeseca po osnovu umanjenja zarada za javne funkcionere iz kategorija A i B
- Obezbijedjena podrška poljoprivrednicima u iznosu od 4.02 miliona EUR
- Data jednokratna finansijska pomoć najugroženijim kategorijama stanovnika u iznosu cca 890.000 EUR

UKUPNO 39.2 miliona EUR

III OPŠTI CILJEVI I KLJUČNE MJERE TREĆEG PAKETA EKONOMSKIH MJERA

III.1. OPŠTI CILJEVI

Treći paket ekonomskih mjera je program razvoja u uslovima “nove realnosti”. Brz i fokusiran održivi razvoj, zasnovan na iskustvima i rezultatima iz prethodnog perioda i valorizaciji domaćih resursa, su adekvatan odgovor na ekonomske izazove pandemije novog koronavirusa.

Polazeći od već definisanih i prepoznatih razvojnih prioriteta Crne Gore, koji su u prethodnom periodu razrađeni kroz strateške okvire razvoja sektorskih politika, treći paket donosi odlučan iskorak.

Prepoznate su ključne sektorske politike u saradnji sa privredom (IT sektor, turizam, poljoprivreda i industrija uključujući energetiku) i razrađene kroz novi koncept brzih prodora. **Brzi prodori su prepoznati kao neophodno rješenje za rast postojećih i osnivanje novih biznisa, diversifikaciju privrede i povećanje domaće proizvodnje.**

Ovaj pristup podrazumijeva snažnije oslanjanje na sopstvene prirodne resurse, jačanje proizvodnih kapaciteta u cilju što većeg stepena samodovoljnosti i smanjenja uvozne zavisnosti. Ovakav pristup stvara preduslove za snažnije oslanjanje na sopstvene prirodne resurse i jačanje proizvodnih kapaciteta, u cilju povećanja otpornosti sistema na eksteme šokove i smanjenje izloženosti negativnim efektima pandemije na slobodnu trgovinu i transport. Razvoj se mora zasnivati na znanju,

očuvanju životne sredine, visokom nivou zaposlenosti, produktivnosti, socijalnoj koheziji, fokusirajući se na tri međusobno povezana razvojna opredjeljenja:

- 1. pametni rast;**
- 2. održivi razvoj;**
- 3. inkluzivni rast;**

Širok konsultativni proces omogućio je identifikaciju razvojnih ideja i inovativnih projekata, ne samo za rješavanje COVID-19 krize, već i za dugoročni razvoj u „novoj realnosti“. **I pored opšte saglasnosti domaće poslovne zajednice da će kriza biti izazovna za tekuće poslovanje, ohrabrujuća je zajednička odlučnost da ova kriza nosi nove šanse za razvoj.**

Definisan je finansijski potencijal za očuvanje postojeće supstance i dugoročni razvoj, sa izuzetno povoljnim uslovima koji se ogledaju u nižim troškovima finansiranja i dužim grejs periodima, kako za vrijeme trajanja COVID-19, tako i nakon krize, a u saradnji sa finansijskim institucijama, prije svega sa Investiciono-razvojnim fondom.

Učvršćena je odlučnost Države da podrži svaku inovaciju i razvojni projekat koji kreira dodatnu vrijednost, novu zaposlenost ili povećava konkurentnost crnogorske ekonomije. Pouke iz još trajuce pandemije, nespomo upućuju na potrebu snažne domaće proizvodnje, ali prije svega one sposobne da izdrže nadmetanje sa međunarodnom konkurencijom i prilagode se promjenama u globalnim proizvodnim lancima. Otvorenost crnogorske ekonomije i dugogodišnje istrajavanje na razvoju bez protekcionizma i državnog intervencionizma, kapital su koji u aktuelnim okolnostima valja višestruko iskoristiti.

Deset proizvoda iz Crne Gore ostvaruje suficit u robnoj razmjeni sa inostranstvom, a cilj ovog programa je da u najkraćem roku dobijemo nove izvozne proizvode. U traženju odgovora na ovo pitanje u prethodnom periodu kreirane su različite vrste podrške, međutim tokom pripreme trećeg paketa ekonomskih mjera, otišlo se korak dalje: kreirani su povoljniji uslovi finansiranja (niža kamatna stopa i duža ročnost i grejs period) i dodatno prepoznati brzi prodori, kao nosioci budućih investicija.

III.2. OSNOVNI INSTRUMENTI PODRŠKE

Polazeći od ključnih razvojnih prioriteta, kao ključne instrumente podrške kroz treći paket ekonomskih mjera izdvajamo:

1. **Definisan model fiskalnog podsticaja**, baziran na: **subvencionisanju kamatnih stopa** za kreditne linije kod IRF-a i komercijalnih banaka za vrijeme grejs perioda za reprogramiranje postojećih (sektori turizma i poljoprivrede) i nove kreditne plasmane (prioritetni razvojni projekti);
2. **Kreiranje povoljnih kreditnih linija** (u okviru IRF-a i komercijalnih banaka) namijenjenih finansiranju kratkoročnih i dugoročnih prioritetnih razvojnih projekata;
3. **Poreska rasterećenja** kroz definisanje niže stope PDV-a za određene oblasti i djelatnosti;
4. **Definisan model direktne podrške privredi** kroz subvencionisanje zarada zaposlenih u određenim oblastima
5. **Kreiran program konkurentnosti kao direktna bespovratna podrška privredi**, sa 17 programskih linija, uz smanjenje administrativnih procedura prilikom apliciranja;

6. **Definisani konkretni i na tržišnoj procjeni bazirani brzi i snažni razvojni prodori, odnosno struktura i dinamika potencijalnih investicija po oblastima za dugoročni ekonomski razvoj Crne Gore**, kao kontinuirana mjera za vrijeme i nakon COVID-19 krize u skladu sa sektorskim politikama nadležnih ministarstava kreiranih za potrebe trećeg paketa ekonomskih mjera.
7. **Podrška ranjivim kategorijama stanovništva** u cilju suzbijanja negativnih efekata pandemije
8. **Model obezbjeđivanja dodatnog fiskalnog prostora**, i njegovo stavljanje u funkciju implementacije mjera

Polazeći od neizvjesnosti u pogledu dužine trajanja drugog talasa COVID-a, mjere trećeg paketa definisane su kroz kratkoročni i dugoročni vremenski okvir.

Opšti ciljevi paketa, sa mjerama podsticaja i dugoročnim razvojnim prioritetima, prikazani su sledecim grafikom

Kratkoročne mjere

MJERA 1:
Subvencioniranje
kamata za reprograme
i nove kredite

MJERA 2:
Povoljne
kreditne linije

MJERA 3:
Poreska
rasterećenja

MJERA 4:
Subvencioniranje
zarada
zaposlenih

MJERA 5:
Bespovratna
podrška
privredi

MJERA 6:
Definisana struktura
i dinamika investicija
po sektorima

MJERA 7:
Podrška ranjivim
kategorijama
stanovništva

MJERA 8:
Stvaranje
dodatnog
fiskalnog prostora

Dugoročne mjere:

Razvojni koncept sa novim pogledom na valorizaciju domaćih resursa u cilju održivog razvoja

IT privreda

*Crna Gora otvara
nove mogućnosti*

Održivi turizam

*U susret novoj
realnosti*

Poljoprivreda, ribarstvo i prerada hrane

Koncept brzih prodora

Industrija i energetika sa fokusom na očuvanje životne sredine

Sanaciono - razvojne mjere

DIGITALNA
TRANSFORMACIJA

Principi razvoja: održivi razvoj, nauka i inovacije
ravnomjerni regionalni razvoj, zelena tranzicija (dekarbonizacija), investicije u ljudski kapital kroz obrazovanje i značajnije učešće žena i mladih u realizaciji razvojnih prioriteta

Ključni instrumenti za kreiranje povoljnog ambijenta za realizaciju razvojnih prioriteta:

- Povoljne kreditne linije; Fiskalna i parafiskalna rasterećenja;
- Centri za edukaciju i savjetovanje privrednika za oblasti S3;
- Obrazovno-inovacioni centar sa tehnologijama virtuelne i proširene stvarnosti;

Cirkularna promjena

III.3. FINANSIJSKI OKVIR

Polazeći od potreba privrede, uzimajući u obzir odlučnu namjeru razvoja definisanu kroz treći paket mjera, a krećući se u dozvoljenom fiskalnom prostoru, **fiskalni model baziran je na sinergiji državnih finansija i postojećeg kreditnog potencijala bankarskog sektora.**

Iako je dobra fiskalna pozicija Crne Gore, početkom 2020. godine mogla pruži jak osnov daljem snaženju investicionog ciklusa, COVID 19 je uzrokovao potpuno neočekivan ciklus u javnim finansijama, koji se ogleda kroz pad javnih prihoda u odnosu na planirane. Odgovornost Vlade ogleda se u tome da u nastalim okolnostima javnu potrošnju treba prilagoditi kako bi se stvorio fiskalni prostor za sprovođenje podsticajnih mjera.

Ukupni fiskalni efekat prezentovanih mjera, kroz direktna davanja privredi iz budžeta države, kroz investicije iz budžeta države i državnih kompanija, kao i kroz obezbijeđene povoljne kreditne aranžmane kod IRF-a i komercijalnih banaka uz posredstvo države, za period 2020-2024, **iznosi 1.22 milijardi EUR.**

PREGLED UKUPNOG FINANSIJSKOG OKVIRA KRATKOROČNIH I DUGOROČNIH MJERA

	2020	2021	2022	2023	2024	UKUPNO
KRATKOROČNE MJERE	82,700,000	31,600,000	9,050,000	2,000,000	2,000,000	127,350,000
Podrška sektoru turizma	50,950,000	26,100,000	6,300,000			83,350,000
Podsticaji poljoprivredi, agroindustriji i ribarstvu	750,000	1,500,000	750,000			3,000,000
Program unaprijeđenja konkurentnosti privrede	10,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000	18,000,000
Podrška privredi kroz subvencionisanje zarada	4,200,000					4,200,000
Jednokratna podrška ranjivim kategorijama stanovništva	1,800,000					1,800,000
Stvaranje dodatnog fiskalnog prostora	15,000,000	2,000,000				17,000,000
MJERE NA SREDNJI I DUGI ROK	198,527,000	178,254,860	123,495,630	68,483,630	524,969,630	1,093,730,750
Jačanje djelatnosti IT	827,000	1,046,815	25,995,630	983,630	969,630	29,822,705
Podrška sektoru turizma	100,000,000	9,700,000	7,500,000	7,500,000	7,000,000	131,700,000
Koncept brzih prodora u sektorima poljoprivrede i ribarstva		44,900,000	35,200,000	8,200,000	1,200,000	89,500,000
Sanaciono-razvojne ekonomske mjere	96,700,000	100,300,000	36,800,000	33,800,000	515,800,000	783,400,000
Podrška saobraćaju		10,508,045				10,508,045
UKUPNO	281,227,000	209,854,860	132,545,630	70,483,630	526,969,630	1,221,080,750

IV KRATKOTOČNE MJERE PODRŠKE SEKTORIMA

IV.1. PODRŠKA SEKTORU TURIZMA

Usljed negativnih kretanja u turističkom sektoru, uzrokovanih pandemijom virusa COVID-19, ukazuje se na potrebu kratkoročne podrške ovom sektoru. Koncept brzog prodora u sektoru turizma baziran je na promjenama koje će preoblikovati odnos prema:

- **upravljanju prostorom** – redefinisanjem razvojnih politika korišćenja prostora posebno uzimajući u obzir da je prostor neobnovljivi resurs neophodan za razvoj turizma,
- **očuvanju životne sredine** – razvoj koji će u maksimalno mogućoj mjeri umanjiti negativan uticaj na životnu sredinu;
- **zdravstvenoj sigurnosti** – sigurnost i bezbjednost su osnovne odlike destinacije koje su opredjeljujuće pri izboru mjesta za odmor pa je neophodno uvođenje novih sanitarnih standarda u pružanju turističkih usluga i
- **korišćenju tehnologija** – tehnološke prednosti su u uslovima odvijanja života sa novim virusom došle do maksimalnog izražaja, i treba ih iskoristiti kao dalji prodor tehnologije u informativno–komunikativnim–marketinškim aktivnostima kao i na planu podrške u razvoju inovativnih turističkih ponuda.

Stoga, u cilju očuvanja postojeće supstance turističke privrede, trećim paketom mjera definisane su kratkoročne sanacione mjere, koje se

ogledaju prije svega u povoljnim uslovima finansiranja i subvencijama u cilju očuvanja radnih mjesta, a koje će biti efektivne u 2020. godini.

Pregled ukupnog fiskalnog efekta kratkoročnih mjera u sektoru turizma prikazan je u narednoj tabeli:

Fiskalni efekat kratkoročnih mjera u sektoru turizma			
	2020	2021	2022
1. Subvencija kamata na reprogram postojećih kredita kod IRF-a i poslovnih banaka	6,000,000	12,000,000	6,000,000
2. Primjena snižene stope pdv od 7% na pripremanje i usluživanje hrane, pića i napitaka, osim akciznih proizvoda i kafe, u ugostiteljskim djelatnostima	5,000,000	11,000,000	
3. Subvencionisanje zarada u turizmu, ugostiteljstvu i javnom prevozu putnika u drumskom saobraćaju	12,150,000		
4. Subvencija kamate na kreditne linije za likvidnost i obrtna sredstva	20,300,000	600,000	300,000
<i>2.1 Kreditna linija kod IRF-a</i>	<i>20,000,000</i>		
<i>2.2. Subvencija za kamate</i>	<i>300,000</i>	<i>600,000.0</i>	<i>300,000</i>
5. Subvencije za izdavaoce privatnog smještaja	3,000,000		
6. Subvencije za turooperatore	500,000	1,000,000	
7. Marketinig kapmanja	500,000	1,500,000	
8. Umanjenje godišnje naknade za korišćenje morskog dobra	3,500,000	1,500,000	
UKUPNO	50,950,000	26,100,000	6,300,000
UKUPNO tokom trajanja cijelog perioda	83,350,000		

Detaljno obrazloženje planiranog programa i mjera u okviru sektora turizma prezentovan je u Prilogu 2 ovog dokumenta

Reprogram postojećih kredita kod poslovnih banaka i IRF-a

Povoljnost kreditnih sredstava će se ogledati kroz uvođenje grejs perioda do 24 mjeseca, tokom kojeg će se subvencionisati kamata u punom iznosu, tokom trajanja grejs perioda. Subvencija kamate će se odobriti za reprogramiranje kredita sa ugovorenim jednakim ili povoljnijim uslovima za klijenta od ranije ugovorenih, u smislu visine ugovorene kamatne stope.

Uzimajući u obzir postojeću izloženost turističkog sektora i prosječnu kamatnu stopu, procjena je da bi ova mjera imala fiskalni uticaj od **12 miliona EUR** na godišnjem nivou, odnosno za 12 mjeseci, a sredstva bi bila obezbijedena iz budžeta države.

Primjena snižene stope pdv od 7% na pripremanje i usluživanje hrane, pića i napitaka, osim akciznih proizvoda i kafe, u ugostiteljskim djelatnostima

Usljed negativnih efekata pandemije COVID 19 na uslužne djelatnosti u sektoru turizma, u cilju njihovog ublažavanja predlaže se primjena snižene stope PDV-a od 7% na pripremanje i usluživanje hrane, pića i napitaka, osim akciznih proizvoda i kafe, u ugostiteljskim djelatnostima, i to: hoteli i sličan namještaj; odmarališta i slični objekti za kraći boravak; djelatnost kampova; ostali smještaj; djelatnosti restorana i pokretnih ugostiteljskih objekata; ketering; ostale usluge pripremanja i posluživanja hrane; usluge pripremanja i posluživanja pića.

Predložena mjera je privremenog karaktera, u trajanju od godine dana, a razmatraju se opcije definisanja systemske mjere koja će nakon isteka primjene ove mjere stupiti na snagu.

Fiskalni efekat navedene mjere, koji će se ogledati u smanjenoj naplati prihoda po osnovu PDV-a procjenjuje se da će na godišnjem nivou iznositi 16 mil EUR.

Subvencionisanje zarada u turizmu i ugostiteljstvu i javnom prevozu putnika u drumskom saobraćaju

U skladu sa Programom pružanja podrške privredi i zaposlenima, koji je, na sjednici održanoj 24. aprila 2020. godine, Vlada donijela u cilju ublažavanja negativnih efekata epidemije novog korona virusa COVID-19, odobrava se produženje mogućnosti dobijanja subvencije, po zahtjevu poslodavca, na zarade za mjesec jul, avgust i septembar 2020. godine privrednim društvima i preduzetnicima koji posluju u oblasti turizma srazmjerno ostvarenoj zaradi zaposlenih, a najviše do 70% neto minimalne zarade i 70% iznosa poreza i doprinosa na minimalnu zaradu.

Dodatno, pod uslovima definisanim Programom, odobrava se pravo na isplatu subvencija zarada za jul, avgust i septembar 2020. godine privrednim društvima i preduzetnicima koji posluju u oblasti ugostiteljstva i javnom prevozu putnika u drumskog saobraćaja srazmjerno ostvarenoj zaradi zaposlenih, a najviše do 50% neto minimalne zarade i 50% iznosa poreza i doprinosa na minimalnu zaradu.

Fiskalni efekat navedene mjere, procjenjuje se da će na mjesečnom nivou iznositi okvirno 4 miliona EUR, odnosno 12 miliona EUR za period trajanja mjere.

Detaljno uputstvo o pravilima apliciranja za subvencionisanje zarada u julu, avgustu i septembru objaviće Ministarstvo ekonomije prije početka podnošenja zahtjeva.

Kreditne linije za likvidnost i obrtna sredstva

Sredstva bi bila obezbijeđena uz subvenciju 80% kamate, a najviše do 3% kamatne stope, tokom trajanja grejs perioda

Kreditna linija obezbjeđuje se kod IRF-a, dok bi subvencija kamatne stope bila obezbijeđena iz budžeta Ministarstva održivog razvoja i turizma u ukupnom iznosu do 600.000 EUR u 2020. godini, a što bi, moglo da generiše do 20 miliona EUR vrijednost kreditnih linija.

Podrška izdavaocima privatnog smještaja

Imajući u vidu posebno snažan negativni efekat pandemije na poslovanje izdavaoca privatnih smještaja, planirana je podrška izdavaocima, na osnovu evidentiranih smeštajnih kapaciteta u privatnom smještaju u iznosu **od 3 miliona EUR**. Kriterijumi i model podrške će biti definisani posebnim programom Vlade.

Umanjenje godišnje naknade za korišćenje morskog dobra

U cilju umanjenja negativnih ekonomskih efekata izazvanih pandemijom korona virusom, umanjuju se ugovorene godišnje naknade za korišćenje morskog dobra za 2020. godinu korisnicima/zakupcima koji obavljaju djelatnost sezonski ili tokom čitave godine, i to u ugostiteljskim objektima-restoranima, na kupalištima, privremenim lokacijama, pristaništima i sl. Obaveze po ovom osnovu umanjuju se u iznosu od 50% od ugovorene godišnje/sezonske naknade za korišćenje morskog dobra.

Shodno očekivanim prihodima iskazanim u Planu korišćenja sredstava Javnog preduzeća za upravljanje morskim dobrom Crne Gore za 2020.

godinu, primjenom ove mjere umanjíće se obaveze zakupaca u zoni morskog dobra u iznosu od **cca 3,5 miliona eura**.

Subvencije za turoperatore

Subvencije za turoperatore bi bile obezbijedene za organizovane dolaske turista koji se zadržavaju u Crnoj Gori najmanje 7 dana za 2020. i 2021. godinu. Kriterijumi i iznos subvencije će biti definisani posebnim programom Vlade. Procjenjuje se da će predmetna mjera iznositi do 500.000,00 EUR u 2020. godini i cca 1 miliona EUR u 2021. godini.

Poseban budžet za marketinšku kampanju

Za 2020. i 2021. godinu obezbijediće se poseban budžet, sa definisanim prioriternim oglašavanjem putem digitalnih kanala komunikacije i globalnih medijskih kuća

Sredstva za predmetne namjene obezbijedena su u okviru budžeta države u iznosu od 500.000 EUR u 2020, dok će 1.5 miliona EUR biti planirano za ove namjene u 2021. godini

IV.2. PODSTICAJ POLJOPRIVREDI I RIBARSTVU U CILJU ODRŽAVANJA LIKVIDNOSTI

U cilju podrške poljoprivredi, agroindustriji i robarstvu kreirana je **podrška za reprogramiranje postojećih kredita kod poslovnih banaka i Investiciono razvojnog fonda, uvođenjem grejs perioda do 12 mjeseci, i subvencionisanjem kamate u punom iznosu tokom trajanja grejs perioda.** Subvencija kamate će se odobriti za reprogramiranje kredita sa ugovorenim jednakim ili povoljnijim uslovima

za klijenta od ranije ugovorenih, u smislu visine ugovorene kamatne stope.

Uzimajući u obzir ukupni plasman kredita sektoru poljoprivrede, procjena je da bi predmetna mjera na godišnjem nivou iznosila 1,5 miliona EUR.

IV.3. UNAPREĐENJE KONKURENTNOSTI PRIVREDE

Razvoj malih i srednjih preduzeća predstavlja osnovu konkurentnosti i fokus ovog programa, a posebno sektor industrije, kao jedan je od najznačajnijih sektora privrede u Crnoj Gori.

Posmatrajući trendove u sektoru malih i srednjih preduzeća, prisutna je tendencija rasta, kako po broju preduzeća tako i to broju zaposlenih. Broj MMSP u 2019. godini prema podacima Poreske uprave je 32.013, što je povećanje od 72.38% u odnosu na 2011. godinu.

Sektor MMSP pokazuje stabilnost u svom razvoju i rastu, a kroz specifične oblike podrške i dalje unapređenje poslovnog okruženja, doprinos održivom ekonomskom razvoju Crne Gore može biti u kontinuitetu unapređivan i ubrzan. Šanse za dalje jačanje sektora ogledaju se u kreiranju novih i konkurentnih proizvoda i usluga, ulaganju u digitalnu transformaciju i inovacije, kao i nove tehnologije kroz saranju industrije sa naučnoistraživačkom zajednicom, te poboljšanju saradnje između sektora.

Program za unapređenje konkurentnosti (pogledati Prilog 4) sastoji se od **17 programskih linija** i to: 1) *Programska linija za unapređenje inovativnosti*; 2) *Programska linija za uvođenje međunarodnih standarda*; 3) *Programska linija za modernizaciju prerađivačke industrije*;

4) *Programska linija za razvoj klastera*; 5) *Programska linija za podsticaj direktnih investicija*; 6) *Programska linija za podsticaj proizvodnih procesa*; 7) *Programska linija za razvoj zanatstva*; 8) *Programska linija za podršku digitalizaciji*; 9) *Programska linija za podršku internacionalizaciji*; 10) *Programska linija za podsticaj cirkularne ekonomije*; 11) *Programska linija za podršku malih ulaganja preduzetnika*; 12) *Programska linija za pružanje mentoring usluga*; 13) *Programska linija za razvoj preduzetništva*; 14) *Uredba o biznis zonama*; 15) *Zakon o slobodnim zonama*; 16) *Promocija povećanja konkurentske sposobnosti proizvoda i usluga*; 17) *Evropska mreža preduzetništva*;

Dalje jačanje domaće proizvodnje, sa posebnim pokusom na sektor industrije, biće u fokusu kako kroz implementaciju Programa za unapređenje konkurentnosti privrede, kao i kroz kreiranje novih programa u vidu subvencija kamatnih stopa za kreditne linije za proizvodnju. Rast domaće proizvodnje i industrije doprinijeće unapređenju konkurentnosti naše ekonomije, supstituciji uvoza domaćom proizvodnjom, te povećanju izvoza,

Ovaj Program se u kontinuitetu sprovodi. Međutim, usljed negativnih okolnosti izazvanih pandemijom KOVID 19 i potrebu obezbjeđivanja dodatnog stimulusa privredi u cilju unapređenja konkurentnosti, **fiskalni okvir za 2020. godinu za implementaciju programa kroz davanje bespovratnih sredstava privredi povećanje na 10 miliona EUR.**

IV.4. PODRŠKA PRIVREDI KROZ SUBVENCIONISANJE ZARADA

Vlada Crne Gore je, na sjednici održanoj 24. aprila 2020. godine (Zaključak Vlade Crne Gore broj 07-2510 od 24. aprila 2020. godine), donijela Program pružanja podrške privredi i zaposlenima, u cilju ublažavanja negativnih efekata epidemije novog korona virusa COVID19.

Imajući u vidu da su određeni segmenti privrede i dalje snažno pogođeni zatvaranjem ili ograničavanjem privrednih djelatnosti, kao i nedostatkom radne snage usljed primjene mjera na cilju suzbijanja negativnih efekata pandemije virusa COVID-19 na zdravlje građana, kroz III paket mjera Vlade odobrava se produžavanje mogućnosti dobijanja subvencija na zarade zaposlenih u djelatnostima zatvorenim usljed naredbi Ministarstva zdravlja, za zarade zaposlenih u karantinu ili izolaciji i zaposlenih na plaćenom odsustvu i za implementaciju mjera podrške novom zapošljavanju.

Fiskalni efekat navedene mjere, procjenjuje se da će na mjesečnom nivou iznositi okvirno 1.4 miliona EUR, odnosno cca 4.2 miliona EUR za tromjesečni period trajanja ovih mjera.

Subvencija zarada zaposlenih u zatvorenim djelatnostima

U skladu sa Programom pružanja podrške privredi i zaposlenima, odobrava se produženje mogućnosti dobijanja subvencije, po zahtjevu poslodavca, na zarade za mjesec jul, avgust i septembar 2020. godine privrednim društvima i preduzetnicima čiji je rad zabranjen naredbama Ministarstva zdravlja u cilju suzbijanja epidemije. Iznos subvencije se

određuje u odnosu na vrijednost minimalne zarade utvrđene Odlukom Vlade o utvrđivanju minimalne zarade („Sl. list. CG“, broj 33/19), na način da se opredjeljuje iznos poreza i doprinosa srazmjerno ostvarenoj zaradi, a najviše do 100% iznosa poreza i doprinosa na minimalnu zaradu i 100% neto minimalne zarade, u naznačenom periodu u mjesecima kada je rad bio zabranjen.

Subvencije za zarade zaposlenih u karantinu ili izolaciji i zaposlenih na plaćenom odsustvu

U skladu sa Programom pružanja podrške privredi i zaposlenima, odobrava se produženje mogućnosti dobijanja subvencije, po zahtjevu poslodavca, na zarade za mjesec jul, avgust i septembar 2020. godine privrednim društvima i preduzetnicima čiji zaposleni su naredbama Ministarstva zdravlja, stavljeni u karantin ili izolaciju, kao i preduzetnik ili privredno društvo čiji su zaposleni koristili pravo na plaćeno odsustvo sa rada po osnovu čuvanja djeteta mlađeg od 7 godina.

Iznos subvencije se određuje u odnosu na vrijednost minimalne zarade utvrđene Odlukom Vlade o utvrđivanju minimalne zarade („Sl. list. CG“, broj 33/19), na način da se opredjeljuje iznos poreza i doprinosa srazmjerno ostvarenoj zaradi, a najviše do 50% iznosa poreza i doprinosa na minimalnu zaradu i 50% neto minimalne zarade, za mjesec u kojima je pretežno korišćeno pravo na odsustvo po nekom od navedenih osnova.

Mjera podrške novom zapošljavanju

U skladu sa Programom pružanja podrške privredi i zaposlenima, odobrava se mogućnost produženja mjere subvencionisanja zarada za novo zapošljavanje u trajanju do 31.12.2020. godine, po isteku

prethodno utvrđene mjere u okviru drugog seta mjera ekonomske podrške privredi donešene 24. aprila 2020. godine. Iznos subvencije se određuje u odnosu na vrijednost minimalne zarade utvrđene Odlukom Vlade o utvrđivanju minimalne zarade („Sl. list. CG“, broj 33/19), na način da se opredjeljuje iznos poreza i doprinosa srazmjerno ostvarenoj zaradi, a najviše do 70% iznosa poreza i doprinosa na minimalnu zaradu i 70% neto minimalne zarade za zaposlene u privrednom društvu.

Subvencija za novozaposlene će se opredjeliti za period od 6 mjeseci, pod uslovom da se privredni subjekat obaveže da će ove zaposlene evidentirati kao zaposlene najmanje 6 mjeseci nakon isteka perioda subvencionisanja.

Detaljno uputstvo o pravilima apliciranja za subvencionisanje zarada u julu, avgustu i septembru objaviće Ministarstvo ekonomije prije početka podnošenja zahtjeva

IV.5. PODRŠKA RANJIVIM KATEGORIJAMA STANOVNIŠTVA

U cilju finansijske podrške ranjivim kategorijama stanovništva zbog negativnih posljedica epidemije na standard građana, obezbijeduje se davanje jednokratne novčane pomoći u iznosu od po 200 EUR porodicama korisnika materijalnog obezbijeđenja i korisnika materijalnog obezbijeđenja boraca. Na osnovu raspoloživih podataka o broju korisnika materijalnog obezbijeđenja, procjenjuje se da bi navedena mjera iznosila **cca 1.8 miliona EUR**.

IV.6. STVARANJE DODATNOG FISKALNOG PROSTORA U FUNKCIJI IMPLEMENTACIJE MJERA

U cilju stvaranja dodatnog fiskalnog prostora za implementaciju mjera podrške privredi i građanima i pospješivanja konsolidacije javnih finansija, predlaže se:

Konsolidacija javnih finansija i reklasifikacija postojećih izdvajanja

U cilju obezbijedivanja dodatnih sredstava za finansiranje kratkoročnih i dugoročnih mjera trećeg paketa, potrebno je racionalizovati potrošnju budžetskih korisnika državnog budžeta, i uštede staviti na raspolagnaje za implementaciju navedenih mjera. S tim u vezi:

- 1) Zadužuju se potrošačke jedinice da revidiraju svoje finansijske planove za 2020. godinu i iz preostalih neutrošenih sredstava budžeta za 2020. godinu iznađu uštede od najmanje 10% sredstava u okviru Tekućeg budžeta i budžeta državnih fondova. Budžetsku potrošnju potrebno je revidirati po svim pozicijama, shodno ekonomskoj klasifikaciji, u cilju racionalizacije, sa posebnim fokusom na sljedećim budžetskim pozicijama,: 412 - Ostala lična primanja; 413 – Rashodi za materijal; 414 – Rashodi za usluge; 415 – Rashodi za tekuće održavanje, 418 – Subvencije; 419 – Ostali izdaci i 441 – Kapitalni izdaci.
- 2) Zadužuju su potrošačke jedinice budžeta države da revidiraju plan potrošnje i da pregled planiranih ušteda i prijedlog preusmjeravanja, sa preciziranom specifikacijom budžetkih pozicija, dostave Ministarstvu finansija u roku od 10 dana.

- 3) Zadužuju su potrošačke jedinice državnog budžeta čije su službene prostorije smještene u zakupljenim poslovnim prostorima da preduzmu aktivnosti na umanjenju ugovorenih troškova zakupa u iznosu od najmanje 30% godišnjeg zakupa, odnosno iniciraju promjenu poslovnih prostorija u slučaju nemogućnosti umanjenja troška po ovom osnovu i u najkraćem roku o preduzetim aktivnostima izvjestite Ministarstvo finansija.
- 4) Zadužuje se Ministarstvo finansija da izvijesti Vladu o preduzetim aktivnostima iz tačaka 1, 2 i 3 i pripremi prijedlog korišćenja raspoloživih sredstava.

Implementacijom navedene mjere očekuje se da će biti obezbijedena sredstava u iznosu od **okvirno 10 miliona EUR** koja će biti stavljena u funkciju implementaciji Trećeg paketa ekonomskih mjera podrške privredi i građanima

Racionalizacija voznog parka državne uprave

U cilju racionalizacije korišćenja voznog parka državne uprave, predviđeno je smanjenje broja službenih vozila. S tim u vezi, planirano je formiranje radnog tima koji će analizirati stanje voznog parka u državnoj upravi i predložiti racionalizaciju broja službenih vozila i, ukoliko bude potrebno, predložiti efikasniji model upravljanja voznim parkom. Analiza treba da utvrdi viškove službenih vozila i način raspolaganja viškovima.

Kroz racionalizaciju broja službenih vozila predviđa se smanjenje troškova održavanja voznog parka, kao i akumuliraje raspoloživih sredstava kroz prodaju određenog broja službenih vozila.

U cilju operacionalizacije predožene mjere, zadužuje se Ministarstvo finansija da formira radni tim koji će sprovesti analizu i predložiti model racionalizacije voznog parka.

Procjena je da bi efekat ove mjere mogao da stvori dodatni fiskalni prostor od **cca 5 mil EUR**.

Uređivanja politike zarada u privrednim društvima u većinskom vlasništvu države

Zakonom o zaradama zaposlenih u javnom sektoru, između ostalog, uređuje se način utvrđivanja koeficijenata za zaposlene, izuzeća od primjene odredbi ovog zakona, kao i politika zarada kod privredni subjekata koji ostvaruju gubitak u poslovanju.

U cilju obezbjeđivanja dosljedne primjene Zakona o zaradama zaposlenih u javnom sektoru, potrebno je utvrditi jedinstvenu politika zarada u privrednim subjektima koja su u većinskom vlasništvu države. S tim u vezi, Vlada zadužuje predstavnike države u skupštini akcionara i u upravnim odborima privrednih subjekata u većinskom vlasništvu države da: **i)** pokrenu procedure angažmana renomiranih konsultantskih revizorskih kompanija koje će izvršiti reviziju finansijskih iskaza za 2019 i 2020. godinu i u okviru izvještaja o reviziji dati jasno određenje o ispunjavanju kriterijuma za izuzeće od primjene odredbi Zakona o zaradam u javnom sektoru, shodno članu 41 Zakona; **ii)** pokrenu inicijativu za donošenje akata privrednog subjekta kojim se uređuje politika zarada i izvrši njeno usklađivanje sa odredbama Zakona o zarada, ukoliko postoji odstupanje od primje odredbi, a u slučaju izuzeća od primjene odredbi zakona, shodno članu 41, utvrdi ograničenje najviše zarade u tom privrednom društvu u visini do 3 prosječne zarade u

privrednom društvu, uključujući minuli rad; **iii)** utvrdi politiku zarada shodno odredbama člana 10 Zakona o zaradama u slučaju kada je privredno društvo ostvarilo poslovni gubitak.

Pored navedenog, nalaže se predstavnicima države u skupštini akcionara i u upravnim odborima privrednih subjekata u većinskom vlasništvu države, kod privrednih društava koja nisu izvršili umanjeње obračunske vrijednosti koeficijenta za 50%, za rukovodni kadar u okviru grupe poslova A i B, a shodno Odluci Vlade i odredbama Zakona o zaradama zaposlenih u javnom sektoru, da pokrenu inicijativu za donošenje internog akta privrednog društva kojim će se za mjesec avgust i septembar 2020. godine izvršiti umanjeње obračunske vrijednosti koeficijenta za 50% i donjeti odluku kojom će se izvršiti transfer sredstava na uplatni račun državnog trezora.

Zadužuju se predstavnici države u skupštini akcionara i u upravnom odboru privrednih subjekata u većinskom vlasništvu države, da u skladu sa internim procedurama privrednog društava, izvjestе Ministarstvo finansija, a Ministarstvo finansija Vladu o implementaciji prethodno navedenih aktivnosti, do kraja avgusta 2020. godine.

Očekuje se da će kroz implementaciju ove mjere doći do uvećanja prihoda državnog budžeta u iznosu od cca **2 miliona EUR**, kroz raspodjelu dobiti privrednih društava u većinskom vlasništvu države, odnosno uvećanu isplatu dividende državi u 2021. godini.

V DUGOROČNE MJERE PODRŠKE

V.1. DUGOROČNI RAZVOJNI KONCEPT SA NOVIM POGLEDOM NA VALORIZACIJU DOMAĆIH RESURSA

Imajući u vidu strateško opredjeljenje da se ekonomski sistem Crne Gore i dalje transformiše ka funkcionalnoj tržišnoj ekonomiji, kao ključnim ekonomskim uslovom EU integracije, prilikom definisanja razvojnih sektorskih oblasti, pošlo se od onih koji u uslovima COVID-19, jesu najugroženije djelatnosti kao što je turizam, ali i od onih djelatnosti koje mogu dati najbrže rezultate sa stanovišta povećanja domaće proizvodnje njene diverzifikacije i rasta konkurentnosti. Iako proizvodnja za domaće tržište, čini važan element razvoja domaće proizvodnje, ona imajući u vidu demografski okvir tržišta Crne Gore (sa stanovišta potrošnje, kao i strukture radnog kontingenta), bez potencijala za izvoz, teško da može imati dinamičnu perspektivu razvoja. Stoga, imajući u vidu ograničene instrumente monetarne politike u uslovima eurizovane ekonomije, uz ograničen fiskalni prostor novog zaduživanja, potrebno je preduzeti niz mjera za povećanje domaće proizvodnje, koja bi direktno ili indirektno uticala na poboljšanje našeg robnog trgovinskog bilansa.

Povećanje proizvodnje za potrebe domaćeg tržišta, kao i za povećanje izvoza činilo je okosnicu definisanja razvojnih prioriteta i mjera podsticaja, sa novim pogledom na domaće resurse. Ova zdravstvena i ekonomska kriza stavlja nas pred izazov očuvanja postojećih radnih mjesta, ekonomske supstance i socijalne stabilnosti. Međutim, iznalaženje rješenja samo do tog nivoa ne smije da nam bude

krajnji cilj. Ova kriza mora da bude odlučujući okidač za puno veće domete. Domete koji će ne samo očuvati postojeća radna mjesta već i ubrzati otvaranje novih sigurnih i kvalitetnih radnih mjesta. Sa tog stanovišta, ključne razvoje oblasti otvorile su novu viziju u kontekstu opšteg ciljeva trećeg paketa i drugoročnog dinamičnog razvoja Crne Gore.

V.2. JAČANJE PRIVREDNE DJELATNOSTI U OBLASTI INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA

Razvoj informacionih tehnologija i puni zamah IV industrijske revolucije, digitalni razvoj i digitalizaciju društva čine strateškim pravcem i temeljom održivog socio-ekonomskog razvoja.

Cilj ovog koncepta je povezivanje IT sektora sa razvojem malog i srednjeg biznisa, digitalna klasterizacija koja će integrisati male i velike privredne subjekte i dalje unaprijediti potrebne ljudske resurse i intelektualni kapital. Paket mjera obuhvata i nastavak kontinuirane politike Vlade u podršci startapovima.

Mjere za jačanje privrede u djelatnostima informacionih tehnologija u okviru Trećeg paketa mjera Vlade Crne Gore integrišu okvir šest krucijalno važnih operativnih mjera, koje su detaljno obrazložene u okviru ovog sektorskog dokumenta (Prilog 1), a to su: 1) *strateško partnerstvo u kreiranju IT klastera*; 2) *uspostavljanje Centra za podršku razvoja e-Commerc usluga kod mikro i malih preduzeća u okviru Tehnopolisa*; 3) *uspostavljanje globalnog sistema online plaćanja u Crnoj Gori*; 4) *digitalizacija javnog sektora*; 5) *uspostavljanje Obrazovno-inovacionog centra sa tehnologijama virtuelne i proširene stvarnosti, kao*

podrška tranziciji sistema obrazovanja ka digitalizaciji; 6) u kontinuitetu otvoren poziv za inovativne startup projekte

Mjere za jačanje privrede u djelatnostima informacionih tehnologija imaju za cilj da:

- *IT privreda postane nova jaka djelatnost koja će da kreira vodeće izvozne proizvode države Crne Gore,*
- *IT privreda i digitalizacija postanu katalizatori razvoja inovativne privrede,*
- *IT privreda osnaži naše tradicionalno jake privredne grane: energetiku, turizam i poljoprivredu,*
- *IT privreda bude u funkciji povećanja konkurentnosti crnogorske privrede na globalnom nivou.*

Paralelno sa ovim mjerama, novi zakonodavni okvir koji čine dva nova zakona (Zakon o inovacionoj djelatnosti i Zakon o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacija), koji su predviđeni da budu usvojeni u Skupštini 2020. godini, predviđa olakšice i podsticaje za razvoj inovativne privrede i startup kompanija, i to: *i) Olakšan početak poslovanja – startapovi oslobođeni poreza do 5 godina; ii) Olakšano zapošljavanje u inovacionoj djelatnosti – značajno umanjenje poreza i doprinosa, do 50%; iii) Oslobođanje od poreza i doprinosa za rad na inovativnim projektima; iv) Oslobođanje poreza na dobit od 100% za reinvestiranje u inovativne projekte; v) Oslobođanje od poreza na dobit od 100% za ulaganje u startapove i fondove za finansiranje inovativnih projekata; vi) Oslobođanje poreza na dobit za donacije naučnoistraživačkim institucijama; vii) Umanjenje poreza na nepokretnosti i izgradnju infrastrukture za inovacionu djelatnost; viii) Uspostavljanje Fonda za inovacije.*

Procjenjuje se da će navedene mjere biti realizovane u periodu 2020-2024. Ukupna vrijednost mjera **iznosi 29,8 miliona EUR**, od čega će dominantno sredstva biti generisana iz privatnog sektora kroz investicije, dok je fiskalni okvir, odnosno učešće države potrebno za njihovu implementaciju i olakšice koje će se primjenjivati kroz implementaciju zakonskih rješenja, planirane su na nivou od **5 miliona EUR**.

V.3. PODRŠKA SEKTORU TURIZMA

Crnogorski turizam karakteriše dinamični rast tokom posljednjih decenija, a njegovo intenziviranje u prethodnih nekoliko godina pospješeno je, uz niz drugih faktora, i sniženjem cijena u avio-saobraćaju čime se, posredstvom turizma, ostvaruje prihod od izvoza od oko milijardu eura u ukupnoj ekonomiji.

Promjene u turizmu izvjesne su i zbog neupitnog uticaja novog koronavirusa koje pojedinca i brigu o zdravom životu stavljaju u prvi plan.

U takvim okolnostima, tj. u susret novoj realnosti u turizmu Crne Gore, prepoznate su nove razvojne šanse, odnosno razvojni projekti i nove ideje koje za cilj imaju ne samo očuvanje postojeće supstance, već i stvaranje nove.

Dugoročni razvoj na bazi novog koncepta, treba da rezultira strukturiranim (diverzifikovanim) turističkim proizvodom koji se bazira na raspoloživim prirodnim, antropogenim, ekološkim i receptivnim resursima, usklađenim sa trendovima na međunarodnom turističkom tržištu u pogledu održivog razvoja, prožet jedinstvenim odlikama Crne Gore.

Kroz razvojni aspekt ovog sektora, u okviru Priloga 2 ovog dokumenta, prepoznate su sljedeće mjere: 1) *Kreditna linija podrške za završetak započetih investicija u hotelske kapacitete;* 2) *Kreditna linija za izgradnju novih hotelskih kapaciteta;* 3) *Kreditne linije namijenjene za rekonstrukciju, adaptaciju, opremanje, kupovinu postojećih hotela, za unapređenje turističke infrastrukture i vanpansionske potrošnje;* 4) *Kreditna linija za podršku ugostiteljstvu;* 5) *Kreiranje programa podsticaja projekata diverzifikacije turističkog proizvoda i ravnomjernog regionalnog razvoja;* 6) *Mjerenje uticaja COVID-19 na turistička kretanja;* 7) *Izrada aplikativnog rješenja za prijavu boravka turista i praćenje turističkog prometa (e-turizam);* 8) *Uspostavljanje satelitskog obračuna efekata od turizma (jedinstvena međunarodno priznata metodologija praćenja turističke potrošnje);* 9) *Revizija Strategije razvoja turizma Crne Gore za period od 2021. do 2026. godine i dr.*

U narednoj tabeli dat je pregled fiskalnog okvira sprovođenja predmetnih razvojnih mjera u sektoru turizma:

MJERE PODRŠKE INVESTICIONIM, STRATEŠKIM I RAZVOJNIM PROJEKTIMA, u milionima EUR

Naziv	2020	2021	2022	2023	2024	UKUPNO
1. Kreditna linija podrške za završetak započetih investicija u hotelske kapacitete;	Sredstva obezbijeđena kroz namjenske kreditne linije kod komercijalnih banaka u Crnoj Gori i IRF-a 100 mil €					100
2. Kreditna linija za izgradnju novih hotelskih kapaciteta;						
3. Kreditne linije namijenjene za rekonstrukciju, adaptaciju, opremanje, kupovinu postojećih hotela (uz obavezna investiciona ulaganja), za unapređenje turističke infrastrukture i vanpansionske potrošnje;						
4. Kreditna linija za podršku ugostiteljstvu;						
5. Kreiranje programa podsticaja projekata diverzifikacije turističkog proizvoda i ravnomjernog regionalnog razvoja sa akcentom na održivost i inovacije u turizmu u pravcu razvoja zelene ekonomije;		1.0				1.0
6. Izrada aplikativnog rješenja za prijavu boravka turista i praćenje turističkog prometa (e-turizam)		0.5	0.5	0.5		1.5
7. Uspostavljanje satelitskog obračuna efekata od turizma;		0.1				0.1
8. Razvoj modela i kreiranje šema subvencija za podršku razvoja autentičnih crnogorskih proizvoda;		0.1				0.1
9. Utvrđivanje kategorije " stalni sezonski radnik ";		2.0	2.0	2.0	2.0	8.0
10. Podrška avio saobraćaju kroz model PSO linija		5.0	5.0	5.0	5.0	20.0
11. Mjerenje uticaja COVID-19 na turistička kretanja;		1.0				1.0
UKUPNO		109.7	7,5	7.5	7.0	131.7

V.4. KONCEPT BRZIH PRODORA U SEKTORIMA POLJOPRIVREDE I RIBARSTVA

Dinamičan razvoj crnogorske poljoprivrede rezultat je sve izraženije preduzetničke inicijative, stabilne i sve izdašnije podrške države, povoljnog poslovnog ambijenta, turističke potrošnje kao ključnog generatora rasta potražnje, ali i narastajuće svijesti o potrebi jačanja domaće proizvodnje i opredjeljenja za kupovinu domaćih proizvoda.

Značaj domaće poljoprivredne proizvodnje dodatno je aktuelizovan u situaciji uzrokovanoj pandemijom COVID 19, koja je u fokus stavila pitanja adekvatnih kapaciteta sopstvenih resursa i proizvodnih kapaciteta, i potrebu njihove nadogradnje. Koncept brzih prodora u sektorima poljoprivrede i ribarstva nudi odgovor na takva pitanja, polazeći od postignutih rezultata i potrebe za većom valorizacijom potencijala i komparativnih prednosti, kroz radikalnije reformske programe i neizostavnu primjenu nauke i tehnologije u razvoju poljoprivrede, kao tački prodora u dugom roku. Garant održivosti projekata u sektoru poljoprivrede treba da bude primjena savremenih tehnologija.

Koncept podrazumijeva nastavak evropskog puta i ispunjavanje obaveze iz evropske agende i, najvažnije, nastavak strateške orijentacije - podrške malim porodičnim gazdinstvima i rastu njihove konkurentnosti. Istovremeno, koncept zahtijeva i izlazak iz okvira konvencionalnih razvojnih planova i predlaže nove projekte, velike pokretače u ključnim sektorima, koji će brzo doprinijeti smanjenju zavisnosti od uvoza. Ti veliki sektorski generatori biće pokretači široke kooperantske mreže malih gazdinstava i uspostaviti projektno partnerstvo sa trgovačkim i turističkim sektorom.

Aktuelna situacija sa pandemijom COVID-19 je bila značajan dodatni pokretač važnosti domaće poljoprivredne proizvodnje i smanjenja uvozne zavisnosti.

S tim u vezi, u sektorskom dokumentu (Prilog 3) prepoznato je 10 oblasti, koncepta prododa, u cilju maksimiziranja i valorizacije domaćeg potencijala kroz investicioni ciklus u ovoj oblasti, koje su prikazana u narednoj tabeli:

		UVOZ		SUPSTITUCIJA UVOZA			INVESTICIJA
		€	Tona	€	Tona	%	€
Meso	Svinjsko	52.172.000	20.700	35.476.960	14.000	68%	27.000.000
	Govede	19.024.000	5.212	11.826.124	3.240	62%	6.600.000
	Živinsko	16.106.000	8.316	9.683.742	5.000	60%	4.755.000
Povrće	Paradajz	5.711.000	9.851	4.348.035	7.500	76%	15.000.000
	Paprika	2.650.000	3.262	1.949.724	2.400	74%	3.280.000
	Krastavci	1.054.000	2.142	787.301	1.600	75%	2.210.000
Voće	Jabuke	2.911.000¹	10.720	3.500.000	7.000	70%	9.000.000
Pšenično brašno		<i>16.241.000</i>					
Pšenica		<i>1.940.000</i>					
Dodata vrijednost + sporedni proizvodi				8.500.000			5.000.000
Suncokretovo ulje		8.000.000					
Suncokretovo ulje - sirovina		5.000.000		3.000.000			4.000.000
Ribarstvo	Morska riba i prerađev.	21.000.000	4.000	14.700.000	2.800	70%	7.600.000
UKUPNO		128.628.000		93.771.886			84.445.000

¹ Vrijednost uvoza jabuka se procjenjuje na oko 5 miliona eura.

Pored navedenog, u cilju stvaranja podsticaja navedenim investicijama, biće formirane namjenske kreditne linije kod Investicino-razvojnog fonda i poslovnih banaka, po povoljnim uslovima, koje će podrazumjevati adekvatnu ročnost, grejs period i subvenciju 80% kamate, a najviše do 3% kamatne stope, tokom trajanja gres perioda.

U narednoj tabeli je dat pregled finansijskog okvira potrebnog za implementaciju navedenih mjera sa procjenjenom dinamikom realizacije navedenih mjera.

Koncept brzih prodora u sektorima poljoprivrede i ribarstva, u milionima EUR						
NAZIV	Period implementacije (mjesec)	2021	2022	2023	2024	UKUPNO
1. Koncept prodora u proizvodnji svinjskog mesa	19	10.0	17.0			27.0
2. Koncept prodora u govedarstvu	22	3.6	3.0			6.6
3. Koncept prodora u sektoru živinarstva	13-15	2.0	2.8			4.8
4. Koncept prodora u proizvodnji paradajza	4-6	15.0				15.0
5. Koncept prodora u proizvodnji paprike	3-6	3.3				3.3
6. Koncept prodora u proizvodnji krastavca	3-5	2.2				2.2
7. Koncept prodora u proizvodnji i preradi jabuke	48	1.0	2.0	5.0	1.0	9.0
8. Koncept prodora u proizvodnji brašna	30	1.0	2.0	2.0		5.0
9. Koncept prodora u proizvodnji i preradi suncokretovog ulja	18	1.5	2.5			4.0
10. Koncept prodora u izlovu i preradi sitne plave ribe	24	4.0	3.6			7.6
Subvencija kamate na kredite iz programa		1.3	2.3	1.2	0.2	5.0
UKUPNO		44.9	35.2	8.2	1.2	89.4

V.5. PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA, ENERGETIKA, RUDARSTVO

Prerađivačka industrija

Zahvaljući značajnim naporima države, kao i ozbiljnim privatnim investicijama, bez obzira na tranzicioni period, uspjeli smo da održimo industrijsku proizvodnju u određenim oblastima. Tako je u decembru 2019. godine, industrijska proizvodnja u Crnoj Gori bilježila rast u odnosu na prethodni mjesec za čak 19,9% i u odnosu na isti mjesec prethodne godine rast od 10,0%.

Prerađivačka industrija predstavlja najvažniji i najveći sektor industrije u Crnoj Gori. U okviru prerađivačke industrije posluje preko 89% privrednih subjekata iz sektora industrije, odnosno 2.522 preduzeća, što čini 7,3% svih aktivnih poslovnih subjekata u Crnoj Gori. Takođe, sektor prerađivačke industrije zapošljava 13.022 radnika, što je 58,5% zaposlenosti u industriji i 6,4% ukupno zaposlenih u Crnoj Gori. Usled toga, ovaj industrijski sektor ima najveći doprinos kretanjima na području BDP-a, zaposlenosti i izvoza. **Primat u okviru prerađivačke industrije Crne Gore tradicionalno imaju prehrambena, drvna i metalna industrija.**

Dalje jačanje prerađivačke industrije, biće u fokusu u narednom periodu, kako kroz nastavak implementacije Programa za unapređenje konkurentnosti privrede, tako i kroz implementaciju novih programa u vidu subvencija kamatnih stopa za kreditne linije za proizvodnju. Dalji razvoj sektora industrije doprinijeće unapređenju konkurentnosti domaće privrede i domaćih proizvoda, jačanju domaće proizvodnje i u krajnjem, doprinijeće povećanju izvoza, te potencijalno supstituciji uvoza domaćom proizvodnjom.

Energetika

Unapređenje energetskeg sistema kroz ulaganja u mrežu i proizvodnju energije

Raspoloživost električne energije po prijemčivim i stabilnim cijenama je preduslov ekonomske aktivnosti i dobrog životnog standarda.

Zato je neophodno građanima i privredi obezbijediti energiju iz domaćih obnovljivih izvora energije ili omogućiti da je sami proizvedu, bez nepotrebnih administrativnih barijera.

U ovom trenutku, planovi najvećih energetskeg subjekata u državi obuhvataju značajne investicije ukupne vrijednosti od preko 1 milijardu eura. Naime, ukupni fiskalni efekat prezentovanih mjera, kroz direktna davanja privredi iz budžeta države, kroz investicije iz budžeta države i državnih kompanija, kao i kroz obezbijeđene povoljne kreditne aranžmane kod komercijalnih banaka uz posredstvo države iznosi cca 1.09 milijardi eura, od čega će se u periodu 2020-2024, realizovati 734,6 miliona eura.

Pregled dinamike realizacije navedenih investicija, koje su detaljno elaborirane u Prilogu 4 ovog dokumenta, dat je u narednoj tabeli

Tabela – planirane investicije u sektoru Energetike (u milionima EUR)						
Naziv		2020	2021	2022	2023	2024
EPCG	TE Pljevlja - ekološka rekonstrukcija HE Perućica - rekonstrukcija + A8 HE Piva - rekonstrukcija	25.0	35.6	26.5	26.5	26.5
	SE Briska gora VE Gvozd	2.6	28.6	24.7	24.7	24.7
	HE Komarnica	0.7	1.0	34.3	34.3	34.3
WPD	VE Brajići	0.5	25.2	25.2	25.2	25.2
CEDIS	Revitalizacija elektrodistributivne mreže Ostale investicije Otkup	12.0 17.9 5.0	12.0 17.3 4.3	12.0 17.3 4.3	12.0 17.3 4.3	12.0 17.3 4.3
CGES	Ojačanje mreže Transbalkanski koridor	7.6 13.4	23.3	18.8	15.8	15.4
OIE	Male Hidroelektrane	11.0	2.3	2.3	2.3	2.3
	SUM	95.7	149.5	165.3	162.3	161.9
UKUPNO tokom trajanja cijelog perioda						734.6

Proizvodnja električne energije za sopstvene potrebe

Izmjenama i dopunama Zakona o energetici, kao i Zakona o uređenju prostora i gradnji objekata, stvoreni su svi preduslovi da se pokrene finansijski atraktivan i proceduralno jednostavan program proizvodnje energije za sopstvene potrebe.

Program bi podrazumijevao instalaciju fotonaponskih panela na krovovima stambenih objekata ili na pomoćnim instalacijama.

Procjenjuje se da bi prosječna pojedinačna investicija po ovom osnovu bila između 3,000 i 4,000 eura, omogućivši dugoročnu energetska nezavisnost domaćinstva. Gruba procjena ukazuje da ako se samo 3% potrošača odluči na ovaj korak, što je izuzetno konzervativna pretpostavka, mogao bi se realizovati investicioni program vrijedan preko 30 miliona eura.

U narednoj tabeli je dat fiskalni okvir jednogodišnje investicije, sa gore navedenim pretpostavkama, uz očekivanje da bi, s obzirom da

postupak od pripreme do realizacije traje najmanje 6 mjeseci, mogao da se primjeni počevši od 2021, uz periodično ponavljanje.

Tabela - Proizvodnja električne energije za sopstvene potrebe					
Naziv	2020	2021	2022	Ukupno	Izvor
Montaža sistema za proizvodnju električne energije (projekcija za 3% potrošača energije u zemlji)	1,500,000	15,000,000	15,000,000	31,500,000	Poslovne banke i IRF
Subvencija za kamatu	300,000	3,000,000	3,000,000	6,300,000	Budžet države

Energetska efikasnost

Imajući u vidu potencijal primjene mjera energetske efikasnosti, u prethodnom periodu sprovedeno je niz aktivnosti na ovom polju, u domenu rekonstrukcije objekata iz sektora zdravstva i prosvjete, projekata koji su se odnosili na domaćinstva i sl.

Međutim, fokus podrške u okviru ovog programa usmjeren je na valorizaciju značajnog potencijala u privatnom sektoru, imajući u vidu do sada pokazanu atraktivnost ovog pristupa, kroz iskazivanje zainteresovanosti skupština etažnih vlasnika, zainteresovanosti za valorizaciju u ovom smislu sekundarnih stambenih objekata i sl.

Opseg Programa energetske efikasnosti će biti intenzivno proširen i na stambene objekte, uz podsticajne mjere poput beskamatnih kredita i bespovratnih grantova. Za 2020. godinu planirano je 200.000 eura u budžetu Ministarstva ekonomije, a što će generisati investiciju u vrijednosti od cca 1 mil €, koji treba da pokriju, pored mjera energetske

efikasnosti (peći na pelet, demit fasade, energetska efikasna bravarija) i ugradnju solarnih sistema za proizvodnju električne energije za sopstvene potrebe. Za 2021. godinu, obihvat je planiran da bude u značajnoj mjeri proširen, generišući ukupnu investiciju za ove namjene u iznosu od 10 mil €, od čega 2 mil € subvencija na kamate i obradu kredita.

Rudarstvo

Zahvaljujući razvoju sektora rudarstva u Crnoj Gori u prethodnom periodu, stvorene su pretpostavke za dalju valorizaciju naših prirodnih potencijala. Trenutno imamo 41 potpisan ugovor za istraživanje i eksploataciju mineralnih sirovina, od čega je u 26 slučajeva u toku proizvodnja, koja generiše više od 1.800 radnih mjesta i čija je godišnja vrijednost oko 88 mil €. Takođe, potpisani ugovori, a koji su u fazi istraživanja, garantuju rast rudarske proizvodnje u kratkom roku.

Kreiraćemo efikasnije i jednostavnije procedure za dodjele koncesija, koje će omogućiti brži rast i razvoj sektora rudarstva i geoloških istraživanja. Naime, kreiranjem sistema kojim bi se kompletna procedura objave javnih poziva, otkupa dokumentacije, dostavljanja i vrednovanja ponuda vršila elektronskim putem, doprinijeće stvaranju ambijenta povoljnijeg za investicije. Takođe, dalju valorizaciju potencijala mineralnih sirovina i povećanje proizvodnje u skladu sa potrebama tržišta, usmjerićemo ka daljem rastu industrijske proizvodnje

V.6. PODRŠKA SAOBRAĆAJU

Povoljne kreditne linije namijenjene razvoju lučke infrastrukture i suprastrukture

Ulaganje u Luku Bar kao centralni segment lučkog i jedan od prioritarnih subjekata logističkog i privrednog sistema Crne Gore sa potencijalom da postane jedno od suštinski važnih čvorišta logističkog sistema Jugoistočne Evrope.

Ugovorima o koncesijama, na osnovu kojih luke obavljaju djelatnost, predviđena su značajna investiciona ulaganja, prvenstveno u lučku infrastrukturu. Plan investicija, koji proizilazi iz Ugovora o koncesiji, kreće se od nekoliko miliona eura do više desetina miliona eura.

U cilju valorizacije lučkih resursa i širenja kapaciteta, kroz povoljne kreditne aranžmane bilo bi moguće obezbijediti otpočinjanje u najskorijem roku investicije na infrastrukturi, saniranju konstrukcije i produbljivanja morskog dna u procijenjenom iznosu **od 11.3 miliona EUR.**

VI IZVORI FINANSIRANJA

VI.1. PROGRAMI PODRŠKE IRF-a

Održiva privreda i mikro, mala i srednja preduzeća motivisana za dalji rast i razvoj su preduslov daljeg napretka crnogorske ekonomije. Nakon hitnih mjera sanacije aktivnih krajem prvog i tokom drugog kvartala 2020. godine prepoznata je potreba za kreiranjem **novih i prilagođavanje postojećih programa podrške** sa ciljem prevazilaženja problema likvidnosti kao i stvaranja uslova za nastavak investicionih aktivnosti koje će omogućiti razvoj i diversifikaciju crnogorske privrede.

U cilju pružanja podrške privrednim društvima za prevazilaženje problema likvidnosti i očuvanje radnih mjesta, finansijske institucije i IRF će pružiti mogućnost reprograma postojećih obaveza sa posebnim fokusom na sektor turizma i poljoprivrede, uz obezbjeđivanje određenog nivoa subvencionisanja kamate.

Pozicioniranje Crne Gore kao države dinamičnijeg ekonomskog rasta i razvoja je bazirano na definisanim prioritetima djelovanja i to: održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane, energija i održiva životna sredina, održivi i zdravstveni turizam i ICT.

S tim u vezi, ciljevi IRF Crne Gore direktno proizilaze iz programa rada Vlade i odnose se na:

- Pобољшanje konkurentnosti i izvozne sposobnosti privrede uz povećanje zaposlenosti kroz unapređenje postojećih i kreiranje novih kreditnih linija u cilju podsticanja razvoja biznisa. Razvijaće se instrumenti i mehanizmi finansijske podrške koji će na srednji i

dugi rok obezbijediti podršku razvoju prioritetnih sektora, ravnomjeren regionalni razvoj, unapređenju poslovanja i likvidnosti mikro, malih i srednjih preduzeća, formiranje klastera, optimizaciju korišćenja kapaciteta velikih sistema u cilju adekvantog uvezivanja repro lanca, smanjenja uvoza i diversifikaciju ekonomskih aktivnosti;

- Povećanje primarne poljoprivredne proizvodnje (biljna proizvodnja i stočarstvo), organske proizvodnje, kao i ostvarivanje veze poljoprivrede sa trgovinom i turizmom kroz diversifikaciju ekonomskih aktivnosti;
- Unapređenje infrastrukture neophodnu za razvoj i povezivanje ruralnih područja; poboljšane uslove i kvalitet života za ostanak stanovništva na selu;
- Podrška privredi u cilju ublažavanja negativnih efekata epidemije novog koronavirusa.

Novonastala situacija sa krizom COVID-19 uslovlila je i dalji razvoj namjenske podrške koja će biti usmjerena na sledeće:

- (i) Reprogramiranje postojećih kredita;
- (ii) Program podrške za finansiranje obrtnog kapitala;
- (iii) Program podrške za finansiranje već započetih projekata;
- (iv) Program podrške za nove projekte;

Stoga, za potrebe trećeg paketa ekonomskih mjera Vlade, u cilju podrške MMSP IRF je kreirao kreditne linije sa povoljnim kamatnim stopama, kao i sa povoljnijim rokovima otplate. Prilagođavanje kreditnog portfolia je fokusirano na dodatne povoljnosti koje se prevashodno

ogledaju u smanjenju troškova izvora finansiranja kao što su kamatne stope i naknade.

Nadalje, kada je u pitanju sektor turizma, IRF će odobravati reprogram postojećih kredita, uvođenjem grace period-a do 24 mjeseca tokom kojih će se obračunata kamata za ugovorene jednake ili povoljnije uslove za klijenta u smislu visine kamatne stope, u cjelokupnom iznosu subvencionisati od strane države. Takođe, i sektoru poljoprivrede i agroindustrije IRF će odobravati reprogram postojećih kredita, uvođenjem grace period-a do 12 mjeseci, uz subvenciju kamate od strane države pod isti uslovima kao i sektoru;

Uvode se nove kreditne linije IRF CG, sa nižom kamatnom stopom i dužim grejs periodom kao direktna podrška očuvanju likvidnosti i radnih mjesta i to:

- 1. Program podrške za finansiranje obrtnog kapitala u turizmu i ugostiteljstvu,** koja uključuje i mogućnost isplata plata, maksimalni iznos do 2.000.000,00 EUR uz kamatu od 2,3% do 3,0% grace period do 24 mjeseci, rok povraćaja do 7 godina; **uz subvencionisanje 80% kamate, a najviše do do 3% kamatne stope, od strane države, tokom trajanja grejs perioda;**
- 2. Program podrške za finansiranje trajnih obrtnih sredstava u ostalim sektorima,** maksimalni iznos do 3.000.000,00 EUR uz kamatu od 2,3% do 3,5% grace period do 12 mjeseci, rok povraćaja do 7 godina;
- 3. Program podrške u vidu kratkoročnog finansiranja,** maksimalni iznos do 1.000.000,00 EUR, kamatna stopa iznosi od 2,4% do 2,9% grace period do 3 mjeseca, rok povraćaja do 1 godina;

IRF CG će u cilju podrške MMSP za prevazilaženje posledica pandemije koronavirusa i podsticaj daljeg **rasta i razvoja** prilagoditi kreditni portfolio sa ciljem smanjenja troškova izvora finansiranja tako da će kamatne stope u zavisnosti od programa podrške i izvora finansiranja biti umanjene do 0,5 p.p.

U nastavku je dat pregled palete proizvoda u ponudi IRF-a, po sektorima.

Održiva poljoprivreda i lanac vrijednosti hrane

- 1. Kreditna linija za podršku agro-industriji i proizvodnji hrane,** maksimalni iznos do 3.000.000,00 EUR (koji zavisno od procjene uticaja investicije na stvaranje dodate vrijednosti može biti uvećan) kamatna stopa iznosi od 2,3% do 3,5% grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina;

Napomena: Projekti veće predračunske vrijednosti sa zahtijevanim iznosom finansiranja preko 3.000.000,00 EUR će se posebno razmatrati;

Održivi turizam

- 1. Kreditna linija podrške za završetak započetih investicija u hotelske kapacitete,** maksimalni iznos do 5.000.000 EUR, kamatna stopa od 2,3% do 3,5% grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina;
- 2. Kreditna linija za izgradnju novih hotelskih kapaciteta,** maksimalan iznos kredita do 5.000.000,00 EUR, kamatna stopa od 2,3% do 3,5 %, grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina;

3. **Kreditna linija za rekonstrukciju, adaptaciju, opremanje, kupovinu postojećih hotela** (uz obavezna investiciona ulaganja) maksimalan iznos kredita do 5.000.000,00 EUR, kamatna stopa od 2,3% do 3,5 %, grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina;
4. **Kreditna linija za unapređenje turističke infrastrukture i vanpansionske potrošnje**, maksimalan iznos kredita do 5.000.000,00 EUR, kamatna stopa od 2,8% do 4,0 % grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina;
5. **Kreditna linija za podršku ugostiteljstvu**, maksimalni iznos do 3.000.000,00 EUR, kamatna stopa od 2,8% do 4,0%, grace period do 2 godine, rok povraćaja do 10 godina

Energija i održiva životna sredina

1. **Kreditna linija za podršku zaštite životne sredine, energetske efikasnosti i obnovljivi izvori energije**, maksimalnog iznosa do 3.000.000,00 EUR, kamatna stopa iznosi od 2,3% do 3,5%, grace period do 5 godine, rok povraćaja do 15 godina

Prozvodnja

1. **Kreditna linija za podršku proizvodnji** maksimalnog iznosa do 3.000.000,00 EUR, kamatna stopa iznosi od 2,8% do 4,0%, grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina
2. **Kreditna linija za podršku preduzećima iz oblasti drvoprerade** maksimalni iznos do 2.000.000,00 EUR; kamatna stopa iznosi od 2,8% do 4,0%, grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina

3. **Kreditna linija za podršku klasterima**, maksimalni iznos do 2.000.000,00 EUR; Kamatna stopa iznosi od 2,3% do 3,5%, grace period do 2 godine, rok povraćaja do 8 godina

ICT

1. **Kreditna linija za podršku ulaganjima u ICT** maksimalni iznos do 1.000.000,00 EUR, kamatna stopa iznosi od 2,0% do 2,5%, grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina

Usluge

1. **Kreditna linija za podršku uslužnim djelatnostima**, maksimalni iznos do 2.000.000,00 EUR, kamatna stopa iznosi od 2,8% do 4,0%, grace period do 4 godine, rok povraćaja do 12 godina

Preduzetništvo

U narednom periodu je takođe značajno promovisati programe podrške za preduzetništvo koji pružaju mogućnost povoljnih izvora finansiranja naročito za mlade/visokoškolce, žene, tehnološke viškove, kako bi kroz samozapošljavanje i realizaciju svojih ideja obezbijedili egzistenciju.

Program podrške u ovom segmentu su:

- Program kreditiranja visokoškolaca;
- Program kreditiranja tehnoloških viškova;
- Program podrške ženama u biznisu – UNDP;
- Program podrške ženama u biznisu;
- Program podrške ženama u biznisu – start up;
- Program podrške razvoju preduzetništva;
- Program kreditiranja početnika u biznisu – start up;

- Program kreditiranja mladih u biznisu;
- Razvojni kredit za mikro, mali i srednji biznis – CEB;
- Program finansiranja trajnih obrtnih sredstva za mikro, mali i srednji biznis – CEB.

Za navedene programe podrške kamatne stope su od 0% do 4% uz primjenu dodatnih stimulacija po osnovu ulaganja u opštinama sa prosjekom razvijenosti ispod državnog prosjeka manje razvijene opštine.

Garantne šeme

1. EU COSME program podrške investicijama za kredite, maksimalni iznos do 150.000,00 EUR;
2. EU COSME program za finansiranje obrtnih sredstava za kredite, maksimalni iznos do 150.000,00 EUR,
3. EU EaSi program podrške investicijama za kredite. maksimalni iznos do 25.000,00 EUR ;

Investicioni-razvojni fond je u procesu pregovora sa više različitih međunarodnih finansijskih institucija, kojim će se obezbijediti dodatnih kapital IRF i u značajnoj mjeri povećati potencijali IRF-a i podrška privrede od strane IRF-a

Dodatno, pored navedenog, u narednom periodu će se napraviti plan dokapitalizacije u cilju dodatnog jačanja kreditnog potencijala .

VI.2. JAVNE FINANIJE

Imajući u vidu pozitivne pokazatelje poslovanja, kapitalizacije i likvidnosti banaka, uz posredovanje države kroz obezbjeđivanje državnih garancija i obezbjeđivanje namjenskih povoljnih kreditnih sredstava, bilo bi

moguće generisati značajna sredstva koja bi bila usmjerena u ekonomski oporavak i razvoj zemlje.

U cilju obezbjeđivanja raspoloživih sredstava koja bi bila namjenski opredjeljena za potrebe finansijske podrške implementaciji mjera definisanih u okviru trećeg paketa, vođeni su razgovori sa Investiciono razvojnim fondom, međunarodnim kreditnim institucijama i komercijalnim bankama. S tim u vezi, izkazana je spremnost u obezbjeđivanju kreditnog aranžmana od strane međunarodne kreditne institucije u iznosu od 50 miliona EUR, koji bi bio odobren bankarskom sektoru, uz izdavanje državne garancije, kao i obezbjeđivanje dodatnih 70 miliona EUR, koje bi država dobila po povoljnim uslovima, a koja bi bila transferisana, na bazi on-lending aranžmana, Investiciono razvojnom fondu i bankarskom sektoru.

Shodno navedenom, u cilju obezbjeđivanja finansijske podrške razvojnim projektima, kapital koji bi bio akumuliran kroz prethodno navedenu podršku države u iznosu od 120 miliona EUR bio bi plasiran putem IRF-a bankarskog sektora, uz uslov podjednakog učešća bankarskog sektora iz svog potencijala za iste namjene.

U cilju obezbjeđivanja povoljne kamatne stope, sredstva koja su obezbjeđena od strane države ili posredstvom države, za namjene definisane ovim dokumentom, biće ustupljena IRF-u i bankarskom sektoru dugoročno i beskamatno, što će u značajnoj mjeri uticati na sniženje efektivne kamatne stope prema privrednim subjektima. **Kada je u pitanju ročnost**, krediti će biti odobreni na dugi rok, sa obezbjeđenim grejs periodom otplate, što će, u slučaju investicionog aranžmana, omogućiti završetak investicije i njeno stavljanje u funkciju prije pristizanja obaveze otplate glavnice kredita. Istovremeno, dugoročni

depoziti države poboljšaće ročnost pasive poslovnih banaka i potencijalno imati multiplikativni efekat kroz uvećanje raspoloživih sredstava koja bi bila plasirana privredi.

U vezi sa tim, u razgovoru sa Bankom za razvoj Savjet Evrope (CEB) predviđen je aranžman u iznosu od 70 milion eura, koji će biti realizovan u kroz u dvije tranše, od 40 i 30 miliona eura sa namjenom usmjerenom ka pružanju, definisanim mjerama, podrške privredi.

Istovremeno, obavljaju se razgovori sa komercijalnim banakama u Crnoj Gori u cilju utvrđivanja uslova krajnim koristincima kreditnih llinija. Sredstva će biti korište za dvije vrste kreditnih linija i to za:

- Likvinost i obrtna sredstva;
- Investicije.

Kreditne linije za likvidnost i obrtna sredstva biće na rok od 5 godina, dok će ročnost za investicije biti do 7 godina. Visina kamatne stope predmet je pregovora sa poslovnim bankama, i zavisice od uslova pod kojim Vlada bude prenijela sredstva banakama kao i od uslova pod kojim banke budu obezbijedila sopstvena sredstva. Kao što je pomenuteo, uz sredstva koja budu obezbijedena od strane Vlade, komercijalne banke planirati da realizuje isti iznos sopstvenih sredstava, što će u krajnjem obezbijediti iznos od 140 milion eura.

Pored navedenog, Ministarstvo finansija pregovara i sa Evropskom investicionom bankom oko kreditnog aranžmana između komercijalnih banaka i EIB-a, koji bi bili obezbijedeni garancijom Države. Iznos sredstava koji će biti obezbijeden na ovaj način iznosi 50 miliona eura. U pogledu uslova koji će biti definisani kroz ovaj aranžman, ročnost kredita za potrebe likvidnosti i obrtnih sredstava će biti do 5 godina, dok će ročnost za investicije biti do 12 godina. U pogledu kamatne stope, ona

će biti definisana nakon što EIB i komercijalne banke utvrde po kojoj kamatnoj stopi sredstva mogu biti ustupljena bankama. Imajući u vidu da su za pomenute aranžmane obezbijeđene garancije, očekuje se da izvori finansiranja poslovnih banaka po ovom osnovu budu povoljniji. Takođe, i u ovom slučaju, banke će biti u obavezi da obezbijede najmanje podjednaki iznos redstava, odnosno sopstvenih 50 miliona eura, što bi trebalo da obezbijedi ukupni potencijal kroz ovaj instrument, u iznosu od od 100 miliona eura

Shodno navedenom, u skladu sa odredbama Zakona o izmjenama i dopunama zakona o budžetu za 2020. godinu i shodno dosadašnjim pregovorima sa međunarodnim finansijskim institucijama, obezbijeđena su sredstva u iznosu od 70 mil EUR koja će biti plasirana prema privredi po povoljnim uslovima, putem IRF-a i poslovnih banaka, dok će 50 mil EUR predviđenih državnih garancija biti efektivirano prilikom zaduživanja komercijalnih banaka kod međunarodnih kreditnih institucija.

**MJERE ZA JAČANJE PRIVREDNE
DJELATNOSTI U OBLASTI
INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA**

SADRŽAJ

Uvod - Crna Gora otvara nove mogućnosti.....	3
1. Stanje ICT sektora u Crnoj Gori.....	5
2. Politke koje Vlada razvija u smjeru jačanja IT privrede.....	7
3. Izazovi za jačanje IT privrede.....	9
4. Sažetak izazova za rast IT privrede i predlog razvojnih mjera	10
5. Uspostavljanje Crnogorskog strateškog IT klastera	11
6. Uspostavljanje i finansiranje Centra za podršku elektronskoj trgovini (<i>e-Commerce</i>) mikro i malih preduzeća.....	12
7. Globalni online sistemi plaćanja u Crnoj Gori.....	13
8. Digitalizacija javnog sektora.....	14
9. Uspostavljanje Obrazovno-inovacionog centra sa tehnologijama virtuelne i proširene stvarnosti (VAR).....	15
10. Podsticaj inovativnih startapova.....	16
11. Finansijska sredstva za paket mjera jačanja IT privrede.....	18
12. Novi podsticajni zakonodavni okvir za inovacije i tehnološki razvoj	19

UVOD - CRNA GORA OTVARA NOVE MOGUĆNOSTI

Djelatnosti u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, u većini zemalja svijeta, prepoznate su kao važan pokretač održivog ekonomskog rasta i razvoja. Ovakvo viđenje temelji se na ključnim obilježjima i specifičnostima IT djelatnosti koja je direktno ili indirektno dostupna svima, a koja bilježi konstantan rast učešća u globalnoj privredi.

Novo shvatanje ekonomije i socioekonomskog razvoja zasniva se na principima digitalnog razvoja, a ova činjenica postala je posebno značajna u doba *pandemije koronavirusa*, kada digitalno poslovanje omogućava očuvanje brojnih poslovnih i javnih servisa, radnih mjesta, neometanog rasta i razvoja brojnih segmenata društva.

Mogućnosti koje pružaju savremene IC tehnologije i njihova primjena danas su u ekspanziji na globalnom nivou. Godine i decenije koje slijede u potpunosti će transformisati živote svih građana, ekonomiju, sistem obrazovanja, zdravlja pa sve do načina i stila života. Zemlje koje su ove procese prepoznale kao svoju šansu i koje su svojim politikama unaprijedile ambijent za razvoj IT sektora i ljudskih resursa u ovim djelatnostima, danas imaju *značajne stope rasta ekonomije* i prepoznate su kao svjetski lideri digitalne transformacije. Razvoj ICT sektora je ključan "magnet" za mlade ljude koji kao najvrijedniji resurs i nosioci nove, digitalne revolucije, najefikasnije kreiraju dodatnu vrijednost i doprinose razvoju zemlje.

U Crnoj Gori se tokom posljednje dekade formirao značajan broj kompanija koje se bave informacionim tehnologijama, razvijajući kvalitetne proizvode i usluge koji odmah pronalaze plasman na

domaćem, regionalnom, a vrlo uspješno i na inostranim tržištima. Njihov udio u BDP-u, a što je posebno važno u trenutnoj ekonomskoj situaciji, u izvozu, kontinuirano raste.

Crna Gora mora iskoristiti potencijal ICT sektora i snažnijim koracima, operativno podržati razvoj ovog segmenta privrede, koji je po svojoj suštini *izvozno orijentisan* sa gotovo neograničenim tržišnim potencijalom. Prednosti se ogledaju u dobro razvijenoj telekomunikacionoj infrastrukturi, visokom procentu penetracije mobilne telefonije, planiranim zakonskim podsticajima, uspostavljanju Naučno-tehnološkog parka i Fonda za inovacije, kao i činjenici da je Crna Gora usvojila *Strategiju pametne specijalizacije*, kao prva zemlja među kandidatima za EU i definisala važnost IT sektora za razvoj.

Uz implementaciju stimulatívne politike u oblasti poreza za podršku ICT sektoru, bolje korišćenje EU fondova, uspostavljanje potpunih usluga međunarodnog elektronskog plaćanja, ICT sektor bi mogao da bude okosnica budućeg razvoja Crne Gore. Podrška države će da prati spremnost investiranja resursa privrede i da doprinese u dijelu nadzora nad inicijativama same privrede.

Jačanje privrede u djelatnostima informacionih tehnologija predstavlja izuzetno vrijedan segment u okviru Trećeg paketa mjera Vlade Crne Gore za oporavak od krize izazvane pandemijom koronavirusa. U pitanju je *finansijski paket podrške* u iznosu od oko 28 miliona EUR koji će se realizovati u periodu 2020-2024 u direktnom partnerstvu Vlade Crne Gore i domaćeg privatnog sektora, uz učešće stranih direktnih investicija. Vlada Crne Gore će do kraja ove godine i tokom naredne kroz ovaj paket uložiti 1 milion EUR za specifičan program jačanja IT privrede.

Mjere za jačanje privrede u djelatnostima informacionih tehnologija imaju za cilj da:

- IT privreda postane nova jaka djelatnost koja će da kreira vodeće izvozne proizvode države Crne Gore
- IT privreda i digitalizacija postanu katalizatori razvoja inovativne privrede
- IT privreda osnaži naše tradicionalno jake privredne grane: energetiku, turizam i poljoprivredu

IT privreda bude u funkciji povećanja konkurentnosti crnogorske privrede na globalnom nivou

1. STANJE ICT SEKTORA U CRNOJ GORI

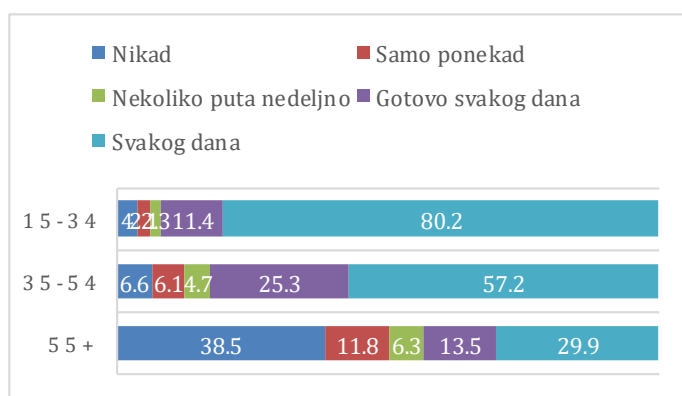
Prema podacima Privredne komore Crne Gore, a na bazi finansijskih izvještaja Poreske uprave Crne Gore za 2019., u okviru ICT djelatnosti posluje 828 kompanija koje zapošljavaju 3.849 radnika. Ukupan prihod sektora iznosio je 400,4 miliona EUR, a ostvarena dobit je iznosila 39,5 miliona EUR. Bruto zarade koju su ostvarili zaposleni u ICT sektoru kumulativno iznose 45 miliona EUR, ili u prosjeku 976 EUR po zaposlenom. ICT sektorom kako po prihodu, tako i po broju radnika koje upošljava, dominira podsektor telekomunikacija i podsektor kompjuterskog programiranja, konsultanstkih i drugih srodnih djelatnosti. Sektor je u 2018. imao učešće u BDP-u od 4,2%.

Postojeći stepen razvoja ovog sektora, naročito telekomunikacionog dijela, može se sagledati na osnovu podataka koje objavljuju relevantne svjetske institucije. Prema izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma - *Indeks globalne konkurentnosti ekonomije*, Crna Gora je na 73. poziciji

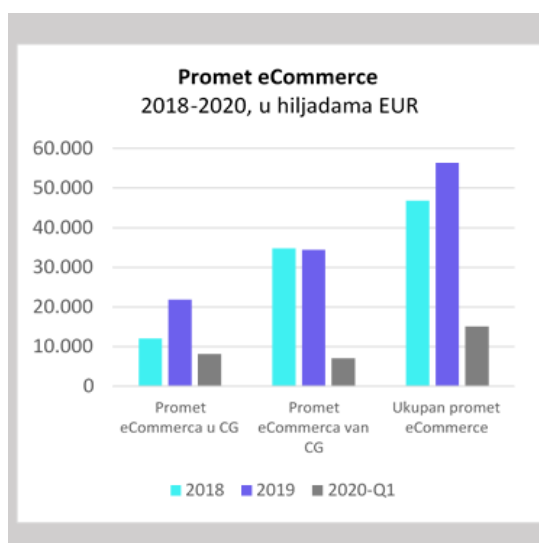
od 141 rangirane zemlje, pri čemu je većina parametara koji se odnose na ICT i njihovu uporebu rangirana u prvih 50. Podaci koje objavljuje Međunarodna telekomunikaciona unija (ITU) i Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (EKIP), koji se odnose na ključne ICT indikatore za 2019, pokazuju da je crnogorska telekomunikaciona infrastruktura vrlo dobro razvijena, a po nekim parametrima bolje je razvijena u odnosu na evropski prosjek.

U Crnoj Gori se bilježi brzi porast *online trgovine*. Rast eCommerce transakcija na kraju 2019. godine u odnosu na 2018. godinu je iznosio preko 32%. Procjenjuje se da u Crnoj Gori imamo 35% aktivnih korisnika online trgovine među građanima, a usljed situacije sa pandemijom očekivanja su da se taj procenat značajno dalje povećava. Zastupljenost i korišćenje interneta, prema podacima iz istraživanja *Monstata* (Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Crnoj Gori, 2019) kao i drugih referentnih istraživanja, bilježi kontinuirani rast.

Grafik 1: **Korišćenje interneta u odnosu na starost stanovništva** Grafik 2: **Trend e-commerce u Crnoj Gori**

Izvor: Evropsko društveno istraživanje u Crnoj Gori, 2019

Izvor: Centralna banka Crne Gore, 2020

Pored telekomunikacione djelatnosti koja obezbjeđuje infrastrukturu, IT (informacione tehnologije) djelatnost je svakako jedan od nosilaca digitalne transformacije. U okviru IT djelatnosti posluje **560** kompanija koje obuhvataju djelatnosti kompjuterskog programiranja, konsultantske i druge srodne djelatnosti i informaciono uslužne djelatnosti. Prema podacima Privredne komore, IT djelatnost je u 2019. godini zapošljavala **1.515 radnika**. Prihod u ovoj djelatnosti iznosio je **62,4 miliona EUR**, a **dobit 9 miliona EUR što je uvećanje za 8,6%** u odnosu na prethodnu godinu.

1. POLITKE KOJE VLADA RAZVIJA U SMJERU JAČANJA IT PRIVREDE

Strategija pametne specijalizacije Crne Gore – S3 (2019-2024) predstavlja novi razvojni okvir i horizontalnu, među-resornu razvojnu strategiju u čijim osnovama je održivi razvoj i korišćenje tehnologija radi unaprijeđenja konkurentnosti tradicionalno jakih privrednih grana u Crnoj Gori, kao i snažna podrška razvoju IT segmenta. S3 je koncept koji horizontalno integriše crnogorsko društvo, otvarajući nove razvojne šanse i čineći ga digitalnim u svim segmentima.

U oblasti poreske politike, u 2020. će biti usvojen *lex specialis* **Zakon o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacija**, koji otvara povoljnosti za dinamičnije zapošljavanje i privlačenje investicija u preduzeća i startapove koji realizuju inovativne projekte, najčešće u IT industriji.

Putem novog **Zakona o inovacionoj djelatnosti (2020)**, radi usmjeravanja budžetskih sredstava i dodatnih sredstava iz planiranog

kredita Svjetske banke a ubuduće i EU fondova, biće uspostavljena profesionalna institucija za implementaciju programa podrške predviđenih S3 strategijom, **Fond za inovacije Crne Gore**.

U domenu obrazovne politike, digitalizacija u obrazovanju je jedan od prioritarnih aktivnosti, što je u velikoj mjeri ostvareno uspostavljanjem sveobuhvatnog informacionog sistema MEIS koji omogućava povezivanje velikog broja dodatnih e-servisa Vlade. Uvođenje IT servisa u obrazovni proces je ubrzano usljed pandemije, čemu se i nastavničko osoblje i IT preduzeća ubrzano prilagođavaju promjenama iz okruženja.

“**Infrastruktura znanja i umrežavanja**” je u razvoju, putem uspostavljanja **Naučno-tehnološkog parka Crne Gore, Tehnopolisa u Nikšiću**, ali i planirane nove politike za podršku klasterima u okviru kojih se očekuje **jača struktura klastera**, posebno važnih u sprovođenju S3 strategije. Takođe, privreda je krajem 2019. godine inicirala uspostavljanje među-sektorskog tijela za jačanje IT privrede i digitalne transformacije, pod radnim nazivom “**Digitalna koalicija**”, međutim još uvijek nije utvrđen model organizovanja i rada ovog tijela.

U situaciji kada je izrada Strategije digitalne transformacije u početnom stadijumu, a izrada novog Programa za razvoj klastera u Crnoj Gori nije još uvijek dovršena, moramo da predvidimo pravce ovih budućih politika, na osnovu iskustva iz prethodnih ciklusa politika, sprovedenih istraživanja, razvojnih smjernica iz Strategije pametne specijalizacije i intenzivnih razgovora sa privredom. Takav pristup primijenjen je u ovom dokumentu

2. IZAZOVI ZA JAČANJE IT PRIVREDE

Najveći problem na koji ukazuju sve domaće IT kompanije jeste nedostatak kadrova (intelektualni kapital), kako onih sa stečenim visokim obrazovanjem u oblastima vezanim za IT (određeni programi prepoznatog kvaliteta), tako i onih sa već stečenim praktičnim znanjima i vještinama potrebnim za tržište rada u IT privredi, nakon završenog fakulteta. Ističe se i nepovezanost akademske zajednice i privrede, te neusklađenost cjelokupnog obrazovnog sistema sa potrebama tržišta. Samim tim, potrebna su značajna ulaganja IT firmi da bi se postojeći kadrovi obučili i osposobili za rad.

U ovoj situaciji, privreda pronalazi rješenja u organizovanju sopstvenih obuka i tzv. IT akademija, koje postaju sve brojnije u Crnoj Gori, ali su u isto vrijeme nedovoljno strukturirane i skupe za firmu budući da ona mora da odvaja sopstvene eksperte i ulaže dodatne resurse za njihovu realizaciju i dalju edukaciju.

Veliki izazov za IT industriju predstavlja činjenica da **globalni sistemi online plaćanja** (Pay Pal, Stripe i drugi) za sada još uvijek ne funkcionišu u Crnoj Gori.

U Crnoj Gori posluje na desetine domaćih kompanija u IT sektoru koje su u proteklom desetogodišnjem periodu porasle na preko 50 zaposlenih, a ono što posebno ohrabruje jeste njihova sve bolja internacionalna pozicija i izvozna orijentacija. Uz to, u njima je stasala generacija snažnih menadžera i profesionalaca srednje i mlađe generacije koji su sposobni za rad izvan okvira Crne Gore.

U Crnoj Gori je sve snažnija i zajednica frilensera mlađe generacije, IT stručnjaka koji su često školovani u inostranstvu, vratili se u zemlju i

rade onlajn putem za inostrane poslodavce. Njihovo udruženje *DevClub* nosilac je brojnih aktivnosti i inicijativa (edukacije, razmjena znanja, takmičenja, startup). Partnerstvo države sa ovim kreativnim i sposobnim ljudima može donijeti brze i kvalitetne proboje koji bi imali značajan uticaj na društveni ambijent i efikasnost u postizanju ciljeva.

3. SAŽETAK IZAZOVA ZA RAST IT PRIVREDE I PREDLOG RAZVOJNIH MJERA

4. USPOSTAVLJANJE CRNOGORSKOG STRATEŠKOG IT KLASTERA

Država će sufinansirati formiranje i rad strateškog IT klastera, u iznosu koji duplira iznos koji će za njega da opredijeli IT privreda (npr. ukoliko privreda uloži 150.000 EUR, država će uložiti 150.000 EUR, na godišnjem nivou). Jedan od početnih fokus područja rada klastera će biti uspostavljanje Programa cjeloživotnog IT obrazovanja i kreiranje IT akademije na nacionalnom nivou.

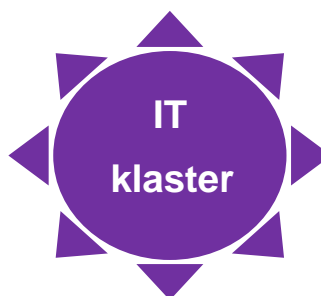
Klasteri su u evropskoj praksi prepoznati među ključnim nosiocima implementacije Strategije pametne specijalizacije. Klaster predstavlja akcioni model organizovanja kompanija i drugih povezanih subjekata, i predstavlja dobru praksu mnogih zemalja koje su u kontinuitetu podržavale njihov razvoj. Klaster bi bio samoorganizovan, uz nadzor koji uključuje državu.

Predlog Ministarstva nauke, u komunikaciji sa inovativnom IT zajednicom, je da se inicijativa “Digitalna koalicija” uspostavi u formi IT klastera (tj. klasteske organizacije). Konačna odluka o ovoj inicijativi donijeće se u daljim konsultacijama sa uključenim stranama.

Podrška za obrazovanje i obuku, istraživanje, razvoj i inovacije, razvoj preduzetništva, promociju izvoza, internacionalizaciju

Podrška članovima klastera kroz tematske i netwoking programe

Podrška organizaciji klastera (finansijska i mentorska)

Dinamika realizacije

Faza I	Faza II	Faza III
Javni poziv i selekcija	Ugovaranje i uspostavljanje upravljačke strukture	Kontinuiran rad Klastera
jul-oktobar 2020	Novembar - decembar 2020	Januar 2021 >>>

- Ulaganje: 300.000 EUR godišnje
- Izvor: državni budžet 50%, članovi klastera 50% (moguće kandidovanje za EU projekte u srednjem roku)
- Način realizacije: javni poziv za podršku klasteru od posebnog strateškog značaja

5. USPOSTAVLJANJE I FINASIRANJE CENTRA ZA PODRŠKU ELEKTRONSKOJ TRGOVINI (*E-COMMERCE*) MIKRO I MALIH PREDUZEĆA

Uspostaviti i finansirati rad Centra za podršku e-commercu mikro i malih preduzeća, u okviru Tehnopolisa i NTP CG. Pored usluga centra,

aktivnost podrazumijeva i tehničko održavanje infrastrukture Data centra, kao i kontinuiranu marketinšku kampanju o IT privredi i digitalnom poslovanju.

Dinamika realizacije

Faza I	Faza II	Faza III
Tenderska procedura	Isporuka opreme Data centra i angažovanje ugovarača	Kontinuiran rad Centra i marketinška kampanja
Jul - Septembar 2020	Septembar 2020	Septembar 2020 >>

- Ulaganje: 6.000 EUR mjesečno, sa smanjenjem od 2. godine
 - 2020: 18.000 EUR
 - 2021: 72.000 EUR
 - 2022: 36.000 EUR
 - 2023: 24.000 EUR > održivost
- Izvor: državni budžet, mogućnost apliciranja za IPA fondove u narednoj fazi
- Način realizacije: tender

6. GLOBALNI ONLINE SISTEMI PLAĆANJA U CRNOJ GORI

Pregovori sa kompanijom koja nudi visok kvalitet servisa za online plaćanje su započeti. U narednoj fazi potrebno je učestvovati u troškovima uspostavljanja poslovanja, finansiranjem "legal gap analize".

Dinamika realizacije

Faza I	Faza II	Faza III
Pregovori sa kompanijom	Pravna analiza	Uspostavljanje sistema u punom obimu
Jun 2020 – u toku	Septembar 2020	Januar 2021

- Ulaganje: 50.000 EUR jednokratno
- Izvor: državni budžet
- Način realizacije: tender za konsultantsku kompaniju za Analizu

7. DIGITALIZACIJA JAVNOG SEKTORA

Država će ubrzati realizaciju krupnih projekata u javnom sektoru koji su “pokretači” digitalne transformacije i kreiranja potražnje za domaće IT tržište, posebno u oblastima S3. **Projekat E-turizam**, će se sprovesti kao prvi projekat sa novim mehanizmom javnih nabavki “Partnerstvo za inovacije”.

Dinamika realizacije

Faza I	Faza II	Faza III
Takmičenje za inovativno idejno rješenje – MN i MORT	Tender “partnerstvo za inovacije”	Razvoj i implementacija projekta E-turizam
Jul - Oktobar 2020	Oktobar 2020 – Jun 2021	Jun 2021 >>>

- Ulaganje: 9.000 EUR u prvoj fazi, 300.000 EUR u trećoj (IV faza, održavanje i dalji razvoj: 10.000 EUR/ Izvor: državni budžet
- Način realizacije: Takmičenje u organizaciji MN i MORT; Tender

Ostali prioritetni projekti digitalne transformacije: Integralni informacijski sistemi u drumskom saobraćaju i pomorstvu; Sistem za objavu, ponude i vrednovanje koncesija (sektor rudarstva i geoloških istraživanja); Otvoreni podaci o javnim nabavkama (sa traženom opremom i uslugama) za razvojne projekte;

8. USPOSTAVLJANJE OBRAZOVNO-INOVAČIONOG CENTRA SA TEHNOLOGIJAMA VIRTUELNE I PROŠIRENE STVARNOSTI (VAR)

Država će sufinansirati novu stranu direktnu investiciju - SDI u oblasti IT tehnologija za podršku tranzicije sistema obrazovanja ka digitalizaciji, unapređenju vještina radne snage u svim privrednim granama, i snaženje inovacija upotrebom tehnologija VAR (virtuelne i proširene realnosti) – projekat “**EON Reality - ACC**”. Koristeći napredne tehnologije VAR može da utiče na rješavanje tri krupna problema:

- generalno nizak nivo praktičnih znanja i vještina, za sve privredne djelatnosti > edukativni programi cjeloživotnog učenja ali i studentske prakse
- nedovoljno znanje o naprednim tehnologijama > kroz učenje korisnici upoznaju i napredne IT tehnologije i njihove mogućnosti
- nizak nivo SDI u oblastima visokih tehnologija (izuzimajući komunikacione tehnologije) > upliv značajne strane investicije koja će privući nove investicije

Dinamika realizacije

Faza I	Faza II	Faza III
Potpisivanje sporazuma o partnerstvu između Naučno-tehnološkog parka Cme Gore i EON Reality	Uspostavljane Platforme i nabavka neophodne implementaciju AVR inicijalna opreme za njenu	Zaokruživanje investicije u EON ACC Montenegro Kontinuiran rad AVR Centra u Crnoj Gori
Jun-Septembar 2020.	Septembar 2020. – decembar 2021.	Decembar 2021. – jun 2022 i kontinuirano

- Ulaganje: 25,5 miliona EUR
 - Faza II – 500.000EUR: 250.000 EUR iz budžeta 2020. i 250.000 EUR SDI;
 - Faza III 25 miliona EUR - 1.050.000 budžet i 23,95 M EUR SDI – nastavak ulaganja SDI u operativne troškove tokom 5 godina;
 - Nakon 5 godina očekuje se samoodrživost Centra
- Izvor: državni budžet 1,3 M EUR, investitor 24,2 M EUR
- Način realizacije: Ugovor o stranoj direktnoj investiciji

9. PODSTICAJ INOVATIVNIH STARTAPOVA

Uspostaviće se kontinuirano otvoreni pozive za inovativne startup projekte koji nude digitalna rješenja u oblasti S3 strategije i u okolnostima pandemije. Evaluacija ovih projekata će se obavljati 2 puta u godini, prema metodologiji Ministarstva nauke.

Dinamika realizacije

Faza I	Faza II	Faza III
--------	---------	----------

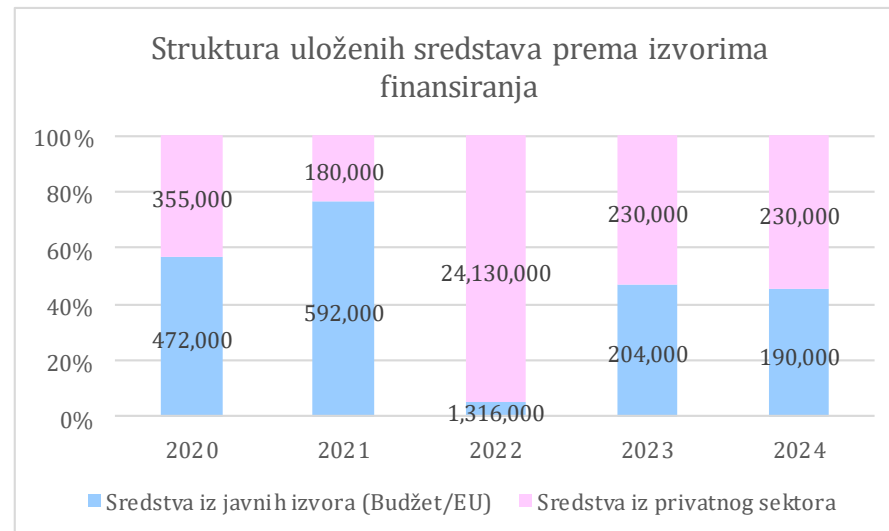
Kreiranje i objava konkursa	Selekcija projekata	Razvoj rješenja za ponudu tržištu ili javnom sektoru
Novembar 2020	2 * godišnje (mart / septembar)	Mart 2021 >>>

- Ulaganje: 100.000 EUR EUR godišnje (5*20.000 EUR)
- Izvor: državni budžet + 30% privreda
- Način realizacije: Konkurs za inovativne startup projekte, grantovi iz sredstava Ministarstva nauke

10. FINANSIJSKA SREDSTVA ZA PAKET MJERA JAČANJA IT PRIVREDE

Mjere Trećeg paketa za jačanje IT sektora "IT za novi izvoz"	2020		2021		2022		2023		2024	
	Sredstva iz javnih izvora (Budžet/EU)	Sredstva iz privatnog sektora	Sredstva iz javnih izvora (Budžet/EU)	Sredstva iz privatnog sektora	Sredstva iz javnih izvora (Budžet/EU)	Sredstva iz privatnog sektora	Sredstva iz javnih izvora (Budžet/EU)	Sredstva iz privatnog sektora	Sredstva iz javnih izvora (Budžet/EU)	Sredstva iz privatnog sektora
<i>IT klaster</i>	75.000	75.000	150.000	150.000	150.000	150.000	100.000	200.000	100.000	200.000
<i>Centar za podršku eCommercu</i>	18.000		72.000		36.000		24.000		10.000	
<i>Uspostavljanje globalnog sistema onlajn plaćanja</i>	50.000									
<i>Partnerstvo za inovacije</i>	9.000		300.000		10.000		10.000		10.000	
<i>Obrazovno-inovacioni centar sa tehnologijama virtuelne i proširene stvarnosti</i>	250.000	250.000			1.050.000	23.950.000				
<i>Otvoreni poziv za inovativne start up-ove</i>	70.000	30.000	70.000	30.000	70.000	30.000	70.000	30.000	70.000	30.000
UKUPNO	472.000	355.000	592.000	180.000	1.316.000	24.130.000	204.000	230.000	190.000	230.000

	2020	2021	2022	2023	2024
Sredstva iz javnih izvora (Budžet/EU)	472.000	592.000	1.316.000	204.000	190.000
Sredstva iz privatnog sektora	355.000	180.000	24.130.000	230.000	230.000
UKUPNO	827.000	772.000	25.446.000	434.000	420.000

11. NOVI PODSTICAJNI ZAKONODAVNI OKVIR ZA INOVACIJE I TEHNOLOŠKI RAZVOJ

Vlada Crne Gore je u 2020. planirala usvajanje dva nova Zakona:

- Zakon o inovacionoj djelatnosti
- Zakon o podsticajnim mjerama za razvoj istraživanja i inovacija (Lex Specialis)

Ovim zakonima Crna Gora otvara nove mogućnosti – širok spektar olakšica i podsticaja za razvoj inovativne privrede i startup kompanija:

- Olakšan početak poslovanja – startapovi oslobođeni poreza do 5 godina
- Olakšano zapošljavanje u inovacionoj djelatnosti – značajno umanjenje poreza i doprinosa, do 50%
- Oslobođanje od poreza i doprinosa za rad na inovativnim projektima
- Oslobođanje poreza na dobit od 100% za reinvestiranje u inovativne projekte
- Oslobođanje od poreza na dobit od 100% za ulaganje u startapove i fondove za finansiranje inovativnih projekata
- Oslobođanje poreza na dobit za donacije naučnoistraživačkim institucijama
- Umanjenje poreza na nepokretnosti i izgradnju infrastrukture za inovacionu djelatnost

- Uspostavljanje Fonda za inovacije

Isti uslovi za domaće i strane kompanije - Otvaramo mogućnosti za povećanje inostranih investicija u inovacije i tehnološki sektor.

Očekivani efekti:

- Povećanje broja startapova sa izvoznim potencijalom
- Povećanje broja zaposlenih u tehnološkom sektoru
- Značajno veća ulaganja u inovativnu privredu
- Povećanje konkurentnosti i rasta ekonomije
- Smanjenje odliva visokokvalifikovanih mladih ljudi
- Povećanje stranih investicija
- Dolazak većeg broja digitalnih nomada
- Crna Gora postaje atraktivna destinacija za tehnološko preduzetništvo i testiranje novih tehnologija

Države koje imaju slične podsticajne mjere ostvaruju značajne stope rasta i konkurentnosti ekonomije. Prepoznate su kao lideri digitalne transformacije i otporne na krupne izazove i krizne situacije, poput pandemija.

TURIZAM U SUSRET NOVOJ REALNOSTI

SADRŽAJ

Uvod.....	3
1. Kratkoročne mjere za očuvanje supstance turističke industrije.....	5
2. Dugoročne mjere za unapređenje konkurentnosti turističke industrije.....	6
3. Podrška pomorskom saobraćaju.....	6

UVOD

Crnogorski turizam karakteriše dinamični rast tokom poslednjih decenija, a na njegovo intenziviranje u prethodnih nekoliko godina uticao je stimulativan poreski sistem, efikasan model institucionalne podrške investicijama, veća vidljivost kao međunarodne destinacije uz sve bolju saobraćajnu povezanost, sniženje cijena u avio-saobraćaja i niz drugih faktora, tako da je ukupna ekonomija kroz turizam ostavirala prihod od izvoza od oko 1 000 miliona EUR.

U uslovima uzrokovanim pandemijom bolesti COVID-19 nastale su drastične promjene u gotovo svim privrednim djelatnostima, kako na strani ponude tako i na strani potražnje. Sektor turizma, kao izuzetno “ranjiva” djelatnost na vanredne i nepredvidive okolnosti, pretrpio je ogromne gubitke u poslovanju. **Promjene u turizmu izvjesne su i zbog neupitnog uticaja novog virusa na mijenjanje svijesti i ponašanja ljudi, a što će za posljedicu imati i otklon od masovnog turizma, tj. preusmjeravanje turističke ponude i proizvoda na vrste koje pojedinca i brigu o zdravom životu stavlja u prvi plan.** Ipak, svjesni svih izazova COVID krize i trajnih posljedica, u susret novoj realnosti prepoznali smo i nove šanse za razvoj turizma u Crnoj Gori. Kroz konsultacije sa turističkom privredom prepoznali smo razvojne projekte i nove ideje, ne samo sa ciljem da se očuva postojeća supstanca, već i da se stvara nova.

U susret novoj realnosti kada je turizam u pitanju, novi koncept razvoja turizma polazi od promjena u odnosu na nekoliko ključnih principa:

- **upravljanje prostorom** – redefinisanjem razvojnih politika korišćenja prostora posebno uzimajući u obzir da je prostor neobnovljivi resurs neophodan za razvoj turizma;
- **očuvanje životne sredine** – s obzirom na negativne efekte turizma na životnu sredinu, neophodno je razvijanje turističke ponude koje će takav uticaj umanjiti u mjeri maksimalno mogućoj;
- **zdravstvena sigurnost** – sigurnost i bezbjednost su osnovne odlike destinacije koje su opredjeljujuće pri izboru mjesta za odmor pa je neophodno uvođenje novih sanitarnih standarda u pružanju turističkih usluga;
- **korišćenje tehnologija** – tehnološke prednosti su u uslovima odvijanja života sa novim virusom došle do maksimalnog izražaja, i treba ih iskoristiti kao dalji prodor tehnologije u informativno–komunikativnim-marketinškim aktivnostima kao i na planu podrške u razvoju inovativnih turističkih ponuda.

Stoga, u cilju očuvanja postojeće supstance turističke privrede, kao i sa njom direktno povezanog sektora saobraćaja trećim paketom mjera definisane su kratkoročne sanacione mjere, koje se ogledaju prije svega u povoljnim uslovima finansiranja i subvencijama u cilju očuvanja radnih mjesta.

Dugoročni razvoj na bazi novog koncepta, treba da rezultira integralno-selektivnim, strukturanim (diverzifikovanim) turističkim proizvodom koji se bazira na raspoloživim prirodnim, antropogenim, ekološkim i receptivnim resursima, usklađen sa trendovima na međunarodnom turističkom tržištu u pogledu održivog razvoja, prožet atrakcijskim motivima i konkurentskim prednostima, odnosno jedinstvenim odlikama Crne Gore.

Dugoročni razvojni model turističkog proizvoda koji ima za cilj ispunjenje različitih turističkih potreba, odnosno turističkih tražnji u brojnim segmentima, uz održiv pristup resursima.

1. KRATKOROČNE MJERE ZA OČUVANJE SUPSTANCE TURISTIČKE INDUSTRIJE

1.1. Brzi odgovor - mjere za očuvanje supstance turističke industrije

- 1) **Reprogram postojećih kredita** kod poslovnih banaka i IRF, grace period od 12 do 24 mjeseca uz subvenciju kamatne stope u punom iznosu, a najviše do 3% kamatne stope, tokom trajanja grace perioda

Izvor finansiranja: budžet Crne Gore, očekivani fiskalni uticaj na godišnjem nivou oko 6 miliona EUR (u drugoj polovini 2020. godine 3 miliona EUR);

- 2) **Kreditne linije za likvidnost i obrtna sredstva** – grace period do 24 mjeseca, rok otplate do 7 godina, sa subvencijom 80% kamatne, a najviše do do 3% kamatne stope, tokom trajanja grace perioda, po kriterijumima koje će za turističku privredu definisati MORT

Izvor finansiranja: kreditna linija kod IRF (link), subvencije kamatne stope budžet MORT i MF (300.000,00 EUR u 2020. godini i 600.000,00 EUR u 2021. godini);

- 3) **Subvencije za turoperatore za organizovane dolaske turista** koji se zadržavaju u Crnoj Gori minimum 7 dana za 2020. i 2021. godinu po programu koji će usvojiti Vlada na predlog MORT (kriterijumi i iznosi će biti definisani programom u zavisnosti od vrste prevoza)

Izvor finansiranja: budžet Crne Gore, 500.000,00 EUR u 2020. godini i 1 miliona EUR u 2021. godini;

- 4) Poseban budžet za **marketinšku kampanju** za 2020. i 2021. godinu sa prioriternim oglašavanjem putem digitalnih kanala komunikacije i globalnih medijskih kuća

Izvor finansiranja: budžet Crne Gore, Potrebna sredstva 2 miliona eura (500.000,00 EUR u 2020. i 1,5 miliona.EUR u 2021. godini);

- 5) **Podrška izdavaocima (fizička lica) privatnog smještaja** sa važećim odobrenjem za obavljanje djelatnosti. Imajući u vidu posebno snažan negativni efekat pandemije na poslovanje izdavaoca privatnih smještaja, planirana je podrška izdavaocima, na osnovu evidentiranih smeštajnih kapaciteta u privatnom smještaju u iznosu od 3 miliona EUR. Kriterijumi i model podrške će biti definisani posebnim programom Vlade

2. DUGOROČNE MJERE ZA UNAPREĐENJE KONKURENTNOSTI TURISTIČKE INDUSTRIJE

Novonastala situacija zbog epidemije COVID-19 ubrzano je dovela do potrebe za rezimiranjem stanja u privredi Crne Gore i utvrđivanjem razvojnih mogućnosti koje sektor turizma ima kao privredna djelatnost sa multiplikativnim pozitivnim efektima na gotovo sve druge privredne grane čime se stvara osnova i za njihov razvoj, a posebno ako imamo u vidu još uvijek nedovoljno iskorišćen potencijal sjevera države, odnosno njegovu razvojnu šansu i kroz turističku valorizaciju.

U cilju stvaranja uslova za što efikasniji oporavak turističkog poslovanja, a koji podrazumijeva koordiniranu saradnju velikog broj učesnika u formiranju turističkog proizvoda, aktivnosti u sektoru turzma treba da budu usmjerene na:

- **objektivno sagledavanje promjena na tržištu** (analize i istražavanja) uz stalnu fleksibilnost na novonastale okolnosti (brze reakcije, prilagođavanje situaciji);
- uspostavljanje **povoljnijeg zakonodavnog i finansijskog ambijenta sa ciljem podrške investicionim aktivnosti**;
- podsticaj **investicionog zamaha za projekte održivog turizma**;
- **pospješivanje javno – privatnog partnerstva**;
- podsticaji za **nova tehnološka rješenja, digitalizaciju i inovacije**;
- implementacija **digitalnih platformi, korišćenje ICT tehnologije, vještačke inteligencije, virtuelne realnosti i drugih novih vidova komunikacija** u marketingu.

Kako bi se obezbijedili uslovi da razvoj turizma „proizvede“ niz pozitivnih, direktnih i indirektnih ekonomskih efekata, uključujući povećanje zaposlenosti, podizanje nivoa životnog standarda stanovništva i uravnoteženiji regionalni razvoj države, Vlada se opredijelila za održivi razvoj turizma, kojim se efikasno korišćenje resursa stavlja u prvi plan.

U tom smislu, zajednička komponenta projektnih aktivnosti koje se odvijaju u kontinuitetu:

- poboljšanje poslovnog ambijenta i privlačenje stranih investicija;
- unapređenje kvaliteta hotelijerstva;
- diverzifikacija turističkog proizvoda;
- bolja povezanost – dostupnost destinacije;
- promotivne aktivnosti,
- uz potrebno prilagođavanje zakonske regulative,

je unapređenje turističkog proizvoda u pravcu objedinjavanja ponude na Sjeveru sa ponudom Primorja u jedinstvenu cjelinu (u pravcu ostvarenja starateškog cilja – Crna Gora: jedinstvena, visoko-kvalitetna, cjelogodišnja turistička destinacija prepoznata na međunarodnoj mapi).

Značaj određenih projektnih aktivnosti u turizmu, prepoznat je i u razvojnim dokumentima Vlade tj. u **Pravcima razvoja** (Turizam i kulturni turizam), **Programu ekonomskih reformi** (Diverzifikacija turističkog proizvoda) i u **Strategiji pametne specijalizacije 2022.** (Održivi i zdravstveni turizam).

Projektne aktivnosti u sektoru turizma bazirane su na poštovanju principa održivosti (**Nacionalna strategija održivog razvoja, Ciljevi održivog razvoja UN, EU Green Deal**), a njihova realizacija usmjerena je na stvaranju preduslova za ravnomjernu turističku ponudu sa regionalnog aspekta (**Strategija regionalnog razvoja**). Unapređenje turističkog proizvoda ima za cilj i povećanje broja novo-otvorenih radnih mjesta, povećanje turističkog prometa (broja turista, noćenja i prihoda od turizma), zatim smanjenje migracija sa Sjevera ka Jugu, kao i podizanje nivoa životnog standarda stanovništva (**Ciljevi održivog razvoja**). Implementatori aktivnosti u okviru turizma, prevashodno su mala i srednja preduzeća, u okviru kojih se stvaraju preduslovi za zapošljavanje velikog broja žena i mladih (**Ciljevi održivog razvoja** i preporuke **Evropske komisije**).

2.1. Prioritetni turistički projekti

U ovom trenutku, u Crnoj Gori se odvijaju investicije u turističku industriju u iznosu od blizu 3,5 mlrd. EUR, od strane, pored ostalih, i renomiranih svjetskih lanaca čime se broj najpoznatijih brendova koji već posluju u Crnoj Gori i dalje povećava.

Prioritetni projekti koji se realizuju na Primorju, prema podacima koje su dostavili vlasnici kompanija, nastaviće sa investicionim aktivnostima u ovoj, kao i narednoj godini. Za hotelske objekte i druge sadržaje čija je izgradnja u toku, biće određenih pomjeranja rokova za njihovu finalizaciju, što u uslovima smanjenog kapaciteta angažovanih radnika na izgradnji objekata zbog pandemije i mjera koje su na snazi, ne predstavlja značajnija odstupanja od planiranih rokova.

S obzirom na posljedice pandemijske situacije i činjenicu da su mnoga gradilišta morala da nastave sa radom u izmijenjenom kapacitetu usljed nemogućnosti angažovanja strane radne snage, aktivnosti na realizaciji projekata su, dakle, pretrpjele određene izmjene dinamike. U tom smislu kod velikog broja projekata je došlo do reorganizacije kako bi ciljevi definisani za 2020. godinu bili ispunjeni. Investitori su uvjereni da je usporavanje realizacije pojedinih aktivnosti i smanjenje kapaciteta kratkoročno, uz potvrdu da očekuju nastavak realizacije projekata po ubrzanoj dinamici čim se za to steknu uslovi u smislu epidemiološke situacije. Na taj način, gledano na nivou godine, ne očekuje se značajno smanjenje planiranih aktivnosti, već samo odlaganje rokova realizacije istih.

Projekat	Raniji period € mil.	2017. € mil.	2018. € mil.	2019. € mil.	2020. realiz. € mil.	2020. plan € mil.	Ukupno investir. € mil.	Ukupno planirano € mil.	Realiz. preostalog dijela invest. € mil.	2021. plan € mil.	Smješt. kapaciteti	Broj zaposlenih
Portonovi	183,7 (2012.-2016.)	53,7	92,4	214	70,3	46,2	614	969 (inv. Obaveza 258 mil.)	355 (2020-2022)		112 soba i 10 brand vila	175 (u komp. Invest.)do 1500 (na gradiliš.)
Porto Montenegro	475,9 (2006.-2016.)	74,9	71,7	72,5	2,8	15,1	695	783 (inv. Obaveza 450 mil.)	/	88,6	86 soba	378
Luštica Bay	93,1 (2013.2016.)	40,6	47,5	62,2	11,0	29,4	254	1100	864 (do 2036.)	61,2	110 soba	165 350-400 na gradilištu
Plavi Horizonti – Qatari Diar	59,4 (2010.-2016.)	6,2	1,8	2,1	1,5	7	71	250	179 nema podataka o dinamici		167 jedinica/ 431 kreveta 78 vila/304 kreveta	7
Hotel Kraljičina plaža	2,4 (2015.-2017.)		1,2	0,7	4	7	8,3	73	64.7 (2020-2022)			126 soba
Rekonstrukcija tvrđave „Mamula“	0,04 (2016.)	0,25	0,9	5,0	1.8	5,1	8	15	7	6,5	34 sobe	16 34 na gradilištu
HTP Ulcinjska rivijera	/	15,1		8,7	/	/	24	32	€ 8 mil 2026-2027. III faza inv.		600 soba (257 u I fazi –	
Montrose	2,9 (2016.)	2,1	4,3	7,7	4.4	8,3	21,4	210	188.6 do 2023.	45,7	113 soba 13 vila	120 (konsultant građevinski radnici)
Planinski centar „Kolašin 1600“	/		0,02	0,29	0,55	1,2	0,9	12,8 (I faza) 77,32 (4 faze)	12 2020-2023		/	Projekcije: 40-80 u Klasteru 1; 350 u sva 4 Klastera
VTK „Mediteran“ Žabljak	/			0,5	0,2	1,3	0,8	obaveza - 5 plan -10	4,2 2020-2022		59 soba 120 kreveta	
UKUPNO (u mil. eura)							1.697	3.519				

2.2. Infrastrukturni projekti na sjeveru Crne Gore

Najznačajnije **infrastrukturne aktivnosti odvijaju se na sjeveru Crne Gore** i to na prostorima planina Bjelasice i Komova, Hajle i Štedima, Durmitora, kao i u Đalovića klisuri. U ove projekte je **do sada uloženo preko 65 miliona EUR**.

Na svim gradilištima na sjeveru Crne Gore, koja su tokom zimskog perioda bila konzervirana, nastavljeno je sa radom, a u skladu sa planiranim aktivnostima otvarala su se i brojna nova. U prilog tome svjedoče i podaci da je Uprava javnih radova u izvještajnom periodu realizovala inesticiona ulaganja u infrastrukturne projekte na sjeveru zemlje u vrijednosti od preko **8,6 miliona EUR**.

Za razvoj tri skijališta na području **Bjelasice i Komova - „Kolašin 1600“** u Kolašinu, **„Žarski“** u Mojkovcu i **„Cmiljača“** u Bijelom Polju, višegodišnjim budžetom su planirana značajna ulaganja u razvoj infrastrukture na ovim lokalitetima, čija vrijednost po Investicionim elaboratima iznosi blizu **70 miliona EUR**.

U februaru 2019. godine je otvoren novi Ski centar „**Kolašin 1600**“ u sklopu kojeg je puštena u rad žičara kapaciteta 2.600 skijaša na sat, vrijedna 8.979.740 EUR, sa infrastrukturom koja opslužuje ukupno oko 4,6 km ski staza, nastavljene su aktivnosti na izgradnji dodatnih pratećih ski staza. Riječ je o radovima investicione vrijednosti 3 miliona EUR, kao i izgradnje nove žičare K7, vrijedne 9 miliona EUR, koja će povezivati dva postojeća ski centra. Takođe, radi se i na pripremi projekta vodosnabdijevanja novog planinskog centra i osnježavanja postojećih i novih ski staza. Na realizaciji ovog projekta, do sada je utrošeno **20.530.211 EUR** od čega **2.029.225 EUR** u periodu januar – jun 2020. godine.

U lokalitet **Žarski** do sada je uloženo **6.282.961 EUR** od čega u ovoj godini **2.254.693 EUR** Investirano je u infrastrukturne radove, a potpisan je i ugovor za izgradnju bazne stanice (cca. 2.000 m²) i parkinga (6.300 m², kapaciteta 131 parking mjesta). Takođe, u toku je izgradnja žičare, u koju će biti uloženo 8.990.700 EUR, kao i pratećih ski staza u dužini oko 9,5 km, vrijednosti 1.899.700 EUR.

Kada je riječ o lokalitetu **Cmiljača**, u toku su aktivnosti na izgradnji putne, elektroenergetske infrastrukture, žičare sa pratećih 3 km ski

staza, vrijednosti 7.988.888,88 EUR, kao i bazne stanice, za koju je u pripremi tehnička dokumentacija. Na realizaciji ovog projekta do sada je u ukupnu infrastrukturu ovog ski centra uloženo **14.993.396 EUR**, od čega u ovoj godini **1.683.783 EUR**.

U toku su intenzivne aktivnosti i na stvaranju infrastrukturnih pretpostavki za valorizaciju **Đalovića pećine** koja se nalazi na teritoriji opštine Bijelo Polje. Do sada je u izgradnju infrastrukture uloženo **8.968.730 EUR**, od čega u ovoj godini **2.083.068 EUR**. U toku su radovi na izgradnji **žičare/gondole i putne i elektronergetske infrastrukture**. Upravo počinju radovi na uređenju pristupnog platoa na ulazu u pećinu, a očekuje se i skori početak radova na uređenju **unutrašnjosti same pećine**. **Rekonstrukcija lokalnog puta** Gubavač - Bistrica u Bijelom Polju, sa mostom preko rijeke Bistrice, **izgradnja vizitiring centra i regulacija korita rijeke** samo su neki od projekatnih aktivnosti čija će realizacija otpočeti u skorijem periodu.

U dosadašnjem periodu u infrastrukturno opremanje lokaliteta **Štedim - Hajla** uloženo je **4.635.291 EUR** od čega u ovoj godini **311.438 EUR**. U ovom ski centru su u toku radovi na realizaciji **projekata izgradnje žičare** sa pratećim ski stazama, kao i objekta bazne stanice površine cca. 2.000 m², kao i radovi putne infrastrukture.

Prostorni plan posebne namjene za Durmitorsko područje je usvojen 2016. godine, što je bio osnov za iniciranje planiranih aktivnosti na projektu **Savin kuk**. Planirana visina ulaganja kroz Kapitalni budžet, prema Investicionom elaboratu, je procijenjena na **48,3** miliona EUR. Do sada je u infrastrukturu ovog projekta kroz Kapitalni budžet uloženo **9.703.877 EUR**, od čega u ovoj godini **299.713 EUR**. U proceduri je izrada Izmjena i dopuna PPPN za Durmitorsko područje kroz koje će se

izvršiti značajno redukovanje prvobitno planiranog kapaciteta skijališta, u skladu sa smjericama UNESCO-a. Napomenuli bismo da su sve dalje aktivnosti koje se odnose na ugovore koje Uprava javnih radova sprovodi za projekte izgradnje Ski centra Savin kuk na Žabljaku privremeno obustavljene do usvajanja planskog dokumenta.

Projekt	Predgled planiranih/ realizovanih investicija, po godinama													
	2014 Planirano/realizovano		2015 Planirano/realizovano		2016 Planirano/realizovano		2017 Planirano/realizovano		2018 Planirano/realizovano		2019 Planirano/realizovano		2020 Planirano/realizovano jan-jun	
Ski centar Kolšin	3.476.000	192.018	4.698.000	1.236.478	3.812.000	2.994.401	5.096.000	6.497.903	2.770.377	4.919.930	2.661.000	2.660.256	1.550.000	2.029.225
	Ukupno je uloženo u projekat € 20.530.211 - Prema Investicionom elaboratu (april 2014.) su predviđena ulaganja od € 19.500.000													
Ski centar Žarski	20.000	-	25.000	23.283	256.000	16.707	1.168.000	1.166.858	415.400	413.289	2.409.000	2.408.131	1.700.000	2.254.693
	Ukupno je uloženo u projekat € 6.282.961 - Prema Investicionom elaboratu (2015.) su predviđena ulaganja od € 27.750.000													
Ski centar Cmiljača	495.000	98.901	1.350.000	426.653	865.500	217.585	767.000	817.206	2.542.303	2.303.153	9.446.769	9.446.115	2.001.100	1.683.783
	Ukupno je uloženo u projekat € 14.993.396 - Prema Investicionom elaboratu (jun 2014.) su predviđena ulaganja od € 20.000.000													
Ski centar Žabljak	795.000	755.214	-	-	150.000	5.300	433.500	210.671	2.659.260	2.704.142	5.730.077	5.728.837	1.080.000	299.713
	Ukupno je uloženo u projekat € 9.703.877 - Prema Investicionom elaboratu (jul 2016.) su predviđena ulaganja od € 48.340.000													
Ski centar Štedim	400.000	17.386	360.000	337.868	580.000	549.118	215.000	206.940	1.538.342	1.445.035	1.763.000	1.762.506	680.000	311.438
	Ukupno je uloženo u projekat € 4.630.291 - Prema Investicionom elaboratu (jun 2015.) su predviđena ulaganja od € 6.750.000													
Đalovića pećina	129.300	24.990	282.900	26.590	140.000	92.294	854.000	851.076	1.289.961	1.626.342	4.265.000	4.264.370	1.550.000	2.083.068
	Ukupno je uloženo u projekat € 8.968.730													
Ukupno investirano kroz KB	Planirano	Realizovano	Planirano	Realizovano	Planirano	Realizovano	Planirano	Realizovano	Planirano	Realizovano	Planirano	Realizovano	Planirano	Realizovano
	5.315.300	1.088.509	6.715.900	2.050.872	5.803.500	3.875.405	8.533.500	9.750.654	11.215.643	13.411.891	26.274.846	26.270.215	8.561.100	8.661.920

2.3. Projekat Ekonomsko državljanstvo

Usvajanjem Odluke o kriterijumima, načinu i postupku izbora lica koje može steći crnogorsko državljanstvo prijemom radi realizacije posebnog programa ulaganja od posebnog značaja za privredni i ekonomski interes Crne Gore otpočela je realizacija **Programa „ekonomskog državljanstva”** koji predstavlja dio stalnih napora Vlade da privuče strana ulaganja, ali i da ujedno sa kapitalom privuče neophodan *know how*, te svojim državljanima, odnosno stanovnicima učini pojedince i porodice koji su već dokazano uspješni poslovni ljudi.

Vlada Crne Gore je na Listu razvojnih projekata u oblasti turizma u dosadašnjem periodu uvrstila sedam projekata:

Projekat	Datum uvrštavanja na Listu razvojnih projekata	Predračunska vrijednost investicije u € mil./ period realizacije 2020-2023.	Broj smještajnih jedinica	Planirani broj novih radnih mjesta
Izgradnja condo hotela Kolašin Resort & Spa, Kolašin, 4 zvjezdice	20.06.2019.	11,36	93	66
Izgradnja hotela „Breza“, Kolašin, po kondo modelu poslovanja, 5 zvjezdica	07.11.2019.	19,5	148	120
Izgradnja hotela „Kraljičina plaža“, Miločer, Budva, po mješovitom modelu poslovanja, 5 zvjezdica	07.11.2019.	73	126	229
Izgradnja hotela „Durmitor Hotel and Villas“, Žabljak, po mješovitom modelu poslovanja, 5 zvjezdica	07.11.2019.	19,5	68	104
Izgradnja hotela „Bjelasica 1450“, Kolašin, po kondo modelu poslovanja, 4 zvjezdice	19.03.2020.	17,8	168	96
Izgradnja hotela „K16“, Kolašin, po kondo modelu poslovanja, 4 zvjezdice	23.04.2020.	6	116	58
Izgradnja hotela „Boka place“, Tivat, Budva, po mješovitom modelu poslovanja, 5 zvjezdica	11.06.2020.	43,67	240	96
Vrijednost/investicije/br.jedinica/br.rad. mjesta UKUPNO		190,83	959	769

Imajući u vidu da se radi o ukupnim ulaganjima u visini od preko 190 miliona eura, kapaciteta od 959 smještajnih jedinica, čime će ponuda hotelskog smještaja visoke kategorije biti više nego duplirana, a s obzirom da se stvara mogućnost za otvaranje novih 769 radnih mjesta, može se reći da do sada iskazano interesovanje potvrđuje naše očekivanje da će ovaj program uticati na povećanje privrednih aktivnosti i ukupnom razvoju Crne Gore, sa akcentom na razvoj manje razvijenih

jedinica lokalne samouprave i nova zapošljavanja. U prilog ovome je i činjenica da je 5 od ukupno 7 projekata sa Liste u sjevernoj regiji, a vrijednost tih investicija na sjeveru iznosiće 74,2 miliona eura, dok će stavljanjem u funkciju hotela biti stvorene pretpostavke za otvaranje skoro 450 novih radnih mjesta.

3. DUGOROČNE MJERE PODRŠKE INVESTICIONIM, STRATEŠKIM I RAZVOJNIM PROJEKTIMA:

- 1) Kreditna linija podrške za **završetak započetih investicija u hotelske kapacitete**, maksimalni iznos do 5.000.000 EUR uz povoljnu kamatnu stopu kod IRF-a ili poslovnih banaka, grejs periodom i dužim rokom otplate;
- 2) Kreditna linija za **izgradnju novih hotelskih kapaciteta**, maksimalan iznos kredita do 5.000.000,00 EUR uz povoljnu kamatnu stopu kod IRF-a ili poslovnih banaka, grejs periodom i dužim rokom otplate;
- 3) Kreditne linije namijenjene za **rekonstrukciju, adaptaciju, opremanje, kupovinu postojećih hotela** (uz obavezna investiciona ulaganja), za unapređenje turističke infrastrukture i vanpansionske potrošnje, maksimalni iznos do 5.000.000,00 EUR, uz povoljnu kamatnu stopu kod IRF-a ili poslovnih banaka, grejs periodom i dužim rokom otplate;
- 4) Kreditna linija za **podršku ugostiteljstvu**, maksimalni iznos do 3.000.000,00 EUR uz povoljnu kamatnu stopu kod IRF-a ili poslovnih banaka, grejs periodom i dužim rokom otplate;

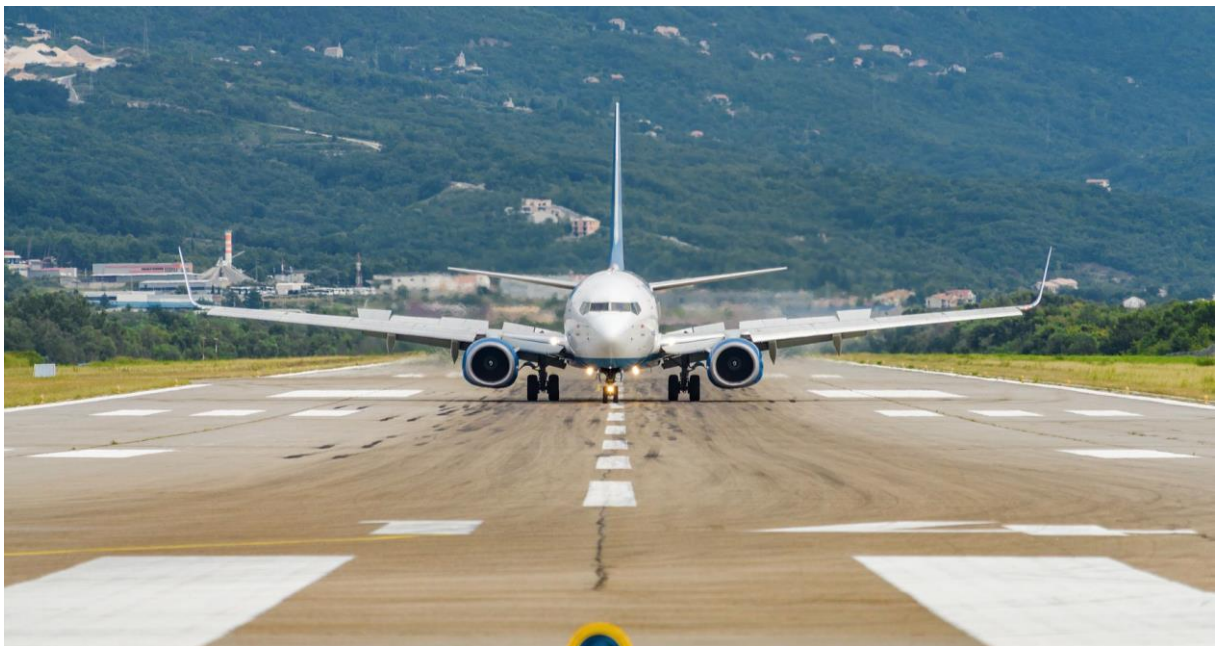
- 5) Kreiranje programa podsticaja projekata diverzifikacije turističkog proizvoda i ravnomjernog regionalnog razvoja sa akcentom na održivost i inovacije u turizmu u pravcu razvoja zelene ekonomije
Izvor sredstava: budžet Crne Gore za 2021. godinu, potrebna sredstva: 1 millona EUR;
- 6) Izrada aplikativnog rješenja za prijavu boravka turista i praćenje turističkog prometa (e-turizam) – I faza (prijava i odjava turista) do 01.05.2021. godine;
Izvor sredstava: budžet Crne Gore za 2021-2023. godine i IPA fondovi , potrebna sredstva: 1,5 miliona EUR;
- 7) Uspostavljanje **satelitskog obračuna efekata od turizma** (jedinstvena međunarodno priznata metodologija praćenja turističke potrošnje) u saradnji sa Ministarstvom finansija, Centralnom bankom Crne Gore i MONSTAT-om (od 2021. godine);
Izvor sredstava: budžet Crne Gore za 2021. godinu, potrebna sredstva: 100.000,00 EUR;
- 8) Razvoj modela i kreiranje šema subvencija za podršku razvoja autentičnih crnogorskih proizvoda (poljoprivreda, kultura, zanatstvo i dr.)
Izvor sredstava: budžet Crne Gore za 2021. godinu, potrebna sredstva: 100.000,00 EUR;
- 9) U cilju očuvanja radnih mjesta, a imajuću u vidu neizvjesnost u pogledu obima i trajanja posljedica pandemije COVID-19, izmjeniti važeće propise i utvrditi kategoriju "**stalni sezonski radnik**". Toj kategoriji zaposlenih, tokom 6 mjeseci godišnje (kada nijesu angažovani) obezbjediti isplatu 60% njihove zarade na način da poslodavac obezbjedi 50% tog iznosa a 50% od strane države;

Podrška avio-saobraćaju - Shodno zaključku Vlade, MORT koordinira aktivnosti na pripremi tendera za podršku avio dostupnosti Crne Gore kroz modele tzv. PSO linija (Public Service Obligations), kao i putem udruženog oglašavanja:

U poretnoj fazi implementacije, realizovao bi se model koji podrazumjeva 6 linija i 29 polazaka ljeti, te 4 linije i 13 polazaka zimi.

Izvor sredstava: budžet države, potrebna sredstva 5 miliona EUR godišnje

- 10) **Mjerenje uticaja COVID-19** na turistička kretanja, **revidiranje modela razvoja marketinga** (odabir prioriternih tržišta i prilagođavanje marketinga uslovima ograničenih resursa) i **izrada strateških dokumenata za implementaciju novog koncepta razvoja turizma** (na polaznim osnovama: pametne specijalizacije, održivosti, inovacija, cirkularne ekonomije, smanjenja karbonskog uticaja, ravnomjernog regionalnog razvoja uz akcenat na zapošljavanje studenata, mladih i žena).

4. PODRŠKA POMORSKOM SAOBRAĆAJU

Obezbjeđenje povoljnih kreditnih linija za luke, namijenjenih razvoju lučke infrastrukture i suprastrukture, koji bi duži grejs period i predio otplate.

Kada govorimo o Ugovorima o koncesiji ili Ugovorima o korišćenju morskog dobra na osnovu kojih luke obavljaju djelatnost, važno je istaći da ovi ugovoreni aranžmani podrazumijevaju značajna investiciona ulaganja, prvenstveno u lučku infrastrukturu. Shodno pozitivno-pravnim propisima i Ugovorima sa Koncesionarima-operatorima, lučka infrastruktura i po isteku koncesionog perioda ostaje svojina Države, i to ne samo lučka infrastruktura koja je postojala u momentu zaključivanja Ugovora, nego i sva novoizgrađena lučka infrastruktura koja je izgrađena u toku trajanja koncesionog perioda. Kada govorimo o investicionim obavezama koje proizilaze iz Ugovora o koncesiji, one se kreću od nekoliko miliona eura do više desetina miliona eura (npr. za AD "Luka Bar" preko 61 milion eura, za AD "Luka Kotor" preko 5 miliona eura itd.)

Imajući u vidu navedeno, smatramo da je neophodno obezbijediti odgovarajuću kreditnu liniju za luke, koja će biti namijenjena upravo za investiciona ulaganja, odnosno usmjerena na razvoj lučke infrastrukture i suprastrukture, sa predloženim grejs periodom 36 mjeseci i rokom otplate do 20 godina.

Na ovaj način, stvorili bi pretpostavke da privredna društva, i pored ekonomskih posljedica izazvanih pandemijom, budu održiva, nastave stabilno da posluju i čak pri tome nastave redovno sa investicijama na koje su se obavezali kroz ugovorni odnos sa Državom. S druge strane, Država će na ovaj način uvećati svoju imovinu, a u konačnom i

privredna društva će u perspektivi stvoriti kroz ove investicije uslove za generisanje značajnijih prihoda i brže saniranja ekonomskih posljedica, te omogućiti brži ekonomski rast i razvoj.

AD "Luka Bar" je potpisivanjem Anexa IV Ugovora o korišćenju morskog dobra u 2019. godini, preuzela obavezu investiranja 61.133.000 eura, od kojeg iznosa najznačajniji dio predstavljaju investicije u lučku infrastrukturu. Kroz povoljnu kreditnu liniju, AD "Luka Bar" bi mogla u najskorijem roku otpočeti realizaciju projekta sanacije konstrukcije izgrađene obale Volujica u dužini od 554 m u procijenjenom iznosu od 5.211.605,30 eura. Takođe, za AD "Luka Bar" jedan od najvažnijih projekata u ovom momentu za koji bi bili zainteresovani da uđu u kreditni aranžman pod povoljnim uslovima, jeste projekat produbljivanja morskog dna, do dubine 14 m u pojasu širine 100m, uz novoizgrađeni dio operativne obale (dužine 166m) na Terminalu za suve rasute terete u procijenjenom iznosu od 1,5 miliona eura.

- AD „Luka Kotor“ po osnovu Ugovora o prvenstvenoj koncesiji ima obavezu da u periodu od 12 godina izvrši ukupna ulaganja u koncesionom periodu u iznosu od 5.418.440,00 eura od kojih iz sopstvenih sredstava 1.272.000,00 eura i 3.796.440,00 eura iz kreditnih zaduženja. U navedenom periodu, od investicionih projekata koji se odnose na infrastrukturu, a koji bi bili predmet interesovanja za povoljnu kreditnu liniju, ističemo :
- projekat Izgradnja pilona za privez kruzera; potrebna kreditna sredstva u iznosu od 1.500.000,00 eura;
- nabavka i ugradnja 2.5 mW trafoa; potrebna kreditna sredstva u iznosu od 300.000,00 eura;

- U dijelu obaveze investiranja u lučku suprastrukturu, AD "Luka Kotor" bila bi potencijalno zainteresovana za kreditna sredstva pod povoljnim uslovima za realizaciju sljedećih projekata:
- Nabavka i ugradnja pontona u marinskom dijelu- II faza; kreditna sredstva 500.000,00 eura;
- Nabavka i ugradnja priveznih bova u marinskom dijelu; kreditna sredstva 200.000,00 eura;
- Nabavka i ugradnja sistema priveznih bova za kruzere; kreditna sredstva 1.500.000,00 eura

**KONCEPT BRZIH PRODORA U
SEKTORIMA POLJOPRIVREDE I
RIBARSTVA**

SADRŽAJ

Uvod.....	3
1. Analiza spoljnotrgovinske razmjene i mogućnosti za supstituciju uvoza	16
2. Koncept prodora u proizvodnji svinjskog mesa	17
3. Koncept prodora u govedarstvu.....	21
4. Koncept prodora u sektoru živinarstva	26
5. Koncept prodora u proizvodnji paradajza.....	30
6. Koncept prodora u proizvodnji paprike.....	33
7. Koncept prodora u proizvodnji krastavca	36
8. Koncept prodora u proizvodnji i preradi jabuke	39
9. Koncept prodora u proizvodnji brašna	43
10. Koncept prodora u proizvodnji i preradi suncokretovog ulja.....	46
11. Koncept prodora u izlovu i preradi sitne plave ribe.....	49

UVOD

Crnogorsku poljoprivredu karakterišu dinamične i pozitivne promjene, koje generišu: sve izraženija preduzetnička inicijativa, izdašnija sredstva podsticaja, povoljniji poslovni ambijent, turistička potrošnja kao ključni generator rasta potražnje, sve veće svijest o potrebi jačanja domaće proizvodnje i narastajuće opredjeljenje za kupovinu domaćih proizvoda.

Na poljoprivredu se sve više gleda kao na priliku za savremen i visoko akumulativan biznis, za razliku od dugog vremena doživljaja poljoprivrede kao nečega što je manje vrijedno, manje društveno korisno, kao na težački posao koji je usud i kazna, a ne šansa.

Percepcija se postepeno mijenjala i još uvijek se mijenja. To je ta najteža promjena – promjena svijesti.

Aktuelna situacija sa pandemijom COVID-19 je bila značajan dodatni pokretač važnosti domaće poljoprivredne proizvodnje i smanjenja uvozne zavisnosti.

Potencijal se ogleda u brojnim komparativnim prednostima - prirodnim resursima, broju sunčanih dana, geografskom položaju, lukama, kao i dinamičnom razvoju turističke privrede koja iz godine u godinu generiše sve veću tražnju za poljoprivrednim proizvodima, posebno lokalnim. Pored primarne poljoprivredne proizvodnje veliki potencijal za razvoj postoji i u sektoru prerade.

Važni pokretači razvoja poljoprivrede bili su hobisti koji su na svojim imanjima pokazali rezultate spoja rada, savremenih tehnologija i znanja. Novu energiju i novi optimizam u sektoru poljoprivrede su unijeli brojni preduzetnici, koji su bili dokazani u drugim sektorima privrede i drugim djelatnostima, a u poljoprivredi su prepoznali priliku za diverzifikaciju i komplementarnu potrebu svog osnovnog biznisa.

Svakako, ovom buđenju crnogorske poljoprivrede i prevazilaženju kompleksa inferiornosti, koji je u Crnoj Gori bio dugo vremena, ne slučajno, nametan i duboko ukorijenjen, ključno su doprinijeli preduzetnici koji su ranije odvažno pokrenuli svoje biznise u različitim sektorima: mesne industrije, mljekarstva, vinarstva, maslinarstva, ljekobilja... Pokrenuli i danas su uveliko prepoznatljiviji ne samo na domaćem, već i regionalnim i širim tržištima, sa širokom paletom proizvoda, sa modernim tehnologijama i usvojenim najsavremenijim standardima kvaliteta i bezbjednosti hrane, sa EU izvoznim brojevima, sa brojnim priznanjima i odlikovanjima sa prestižnih međunarodnih sajмова.

I na kraju, ali sa posebnim odnosom poštovanja, presudan doprinos opstanku i razvoju crnogorskog sela i poljoprivrede dali su brojni domaćini širom Crne Gore koji su se bavili i bave poljoprivredom na tradicionalan način, čuvajući poljoprivredne resurse, čuvajući život i običaje na selu, čuvajući prepoznatljivost crnogorske poljoprivrede, kao poljoprivrede malog obima, ali posebnog kvaliteta, sa organskim i geografskim predznakom.

Prirodni resursi predstavljaju veliki potencijal i u sektoru ribarstva. Dobro očuvani i nedovoljno iskorišćeni resursi u morskom ribarstvu predstavljaju prednosti Crne Gore, što je od posebnog značaja za njen dalji ekonomski razvoj. Poznavanje biomase, strukture i stanja ovih resursa predstavlja nezaobilaznu osnovu na kojoj se gradi strategija morskog ribarstva, kako u zemljama kod kojih je ova djelatnost već razvijena, tako i u onim gdje se tek planira njen razvoj. Kada su u pitanju pelagični resursi najvažnije vrste su inćun (*Engraulis engrasicolus*) i sardela (*Sardina pilchardus*). Procjene resursa ukazuju na potencijalni godišnji ulov do 3.000 t. Do danas ovaj potencijal nije realizovan zbog ograničenog kapaciteta ribolovne flote za ulov sitne plave ribe.

Usaglašavanje crnogorske poljoprivredne politike sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU sprovodi se kontinuirano. U određenim oblastima nacionalno zakonodavstvo je u velikoj mjeri usaglašeno sa propisima EU, a modeli podrške se postepeno prilagođavaju evropskim pravilima. Uporedo se radi na stvaranju uslova za primjenu donijetih pravila, jačaju se institucionalni kapaciteti, uspostavljaju i razvijaju neophodne administrativne strukture.

Zahvaljujući tim EU iskoracima, crnogorska poljoprivreda već uveliko koristi izdašne EU pretpristupne fondove, sa potrebom stalnog jačanja naših apsorpcijskih kapaciteta.

Naši ključni podsticaji vezani su za sprovođenje politike ruralnog razvoja, ka malim porodičnim gazdinstvima, što predstavlja i jedan od EU prioriteta. To će za nas i dalje biti važno opredjeljenje i vrlo bitno i vrlo potrebno, imajući u vidu da u strukturi naših gazdinstava dominantno mjesto pripada malim gazdinstvima. Ovakav pristup odgovara i našoj potrebi da zaustavimo decenijama prisutnu depopulaciju ruralnih područja, da razvijemo, nažalost, još uvijek nedovoljno razvijenu osnovnu infrastrukturu (put, voda, struja, društveni objekti...), da obezbijedimo uslove za diverzifikaciju ekonomije u ruralnim područjima sa posebnim akcentom na ruralni turizam.

Prvi stub podrške, koji se odnosi na podršku dohotku poljoprivrednih proizvođača, u okviru koga se nalaze i direktna plaćanja, takođe, postepeno usaglašavamo sa EU poljoprivrednom politikom u mjeri u kojoj je trenutno to moguće u našim uslovima. Za tu potrebu biće neophodna dodatna izdvajanja iz nacionalnog budžeta, širi obuhvat, uključujući pašnjake kao dominantne u strukturi poljoprivrednog zemljišta, a sve sa ciljem da nakon učlanjenja u EU površine uključene u sistem direktnih plaćanja budu znatno veće.

Formiranje institucija je bilo zahtjevno, jer je bilo potrebno odgovoriti EU zahtjevima, a istovremeno ih učiniti održivim i primjerenim kapacitetima male države. Na dobrom smo putu uvažavajući oba ova zahtjeva.

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitame poslove, Direktorat za poljoprivredu, Direktorat za ruralni razvoj, Direktorat za ribarstvo, Direktorat za plaćanja, inspeksijske službe, laboratorijski kapaciteti (veterinarska, fitosanitarna, za mlijeko, vino, med...), regionalni agro biznis centri, Kuća poljoprivrede na sjeveru su samo neki elementi tog EU mozaika institucija. Uspostavljena i odgovorna pregovaračka struktura za pregovaračka poglavlja 11, 12 i 13, ažurno prati i dosljedno ispunjava obaveze definisane akcionim dokumentima za usaglašavanje. Nastavićemo sa daljim jačanjem kapaciteta svih ovih institucija.

U proteklom periodu crnogorsku poljoprivredu karakterisao je snažan investicioni zamah. Tome su doprinijela povećana izdvajanja iz državnog budžeta, kao i pristup bespovratnim sredstvima Evropske unije. Investicije u periodu 2017-2020 godina, kroz projekte IFAD, IPARD like i IPARD, kroz grantove poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima, koje su realizovane, ugovorene ili se očekuju da budu ugovorene do kraja 2020 godine iznose oko 78 miliona eura sa očekivanom podrškom od oko 39 miliona eura.

Pregled investicija (IFAD, IPARD like, IPARD) 2017 - 2020

	Investicije (miliona)	Bespovratna podrška (miliona)
Realizovano	23,5	10
Ugovoreno/realizacija u toku	24	12
Očekivano ugovaranje	31	17
Ukupno	78,5	39

Značajnu podršku poljoprivredni proizvođači su ostvarili i kroz mjere podrške financirane iz nacionalnog budžeta. Kroz direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima, kao i kroz podrške investicijama u nabavku mehanizacije, unaprjeđenje kvaliteta sirovog mlijeka, mjere podrške voćarstvu, maslinarstvu, vinogradarstvu, mladim farmerima i drugim vidovima poljoprivredne proizvodnje investirano je skoro 20 miliona eura, a isplaćena podrška iznosi preko 10 miliona eura.

Pregled investicija – nacionalne mjere² 2017 - 2020

Realizovano	Investicije (miliona)	Bespovratna podrška (miliona)
Podrška vinogradarstvo i vinarstvo	0,84	0,42
Podrška voćarstvo	1,1	0,52
Podrška maslinarstvo	0,82	0,34
Podrška povrtarstvo	2,92	1,26
Podrška ljekovito i aromatično bilje	0,52	0,2
Podrška kvalitet mlijeka	0,71	0,42
Podrška stočni fond	3,28	1,62
Podrška stajsko đubrivo	0,46	0,25
Podrška planinski katuni/diversifikacija	0,45	0,22
Podrška mladi poljoprivrednici	1,48	1,48
Podrška mehanizacija	4,78	2,37
Podrška navodnjavanje	1,08	0,51
Podrška preradi na gazdinstvima	1	0,48
Ukupno	19,44	10,09

² Podrška kroz nacionalne mjere je značajno veća, ali za potrebe ovog dokumenta uzete su samo mjere koje imaju investicioni karakter (nisu obuhvaćena direktna plaćanja i slično).

Valorizacijom državnog poljoprivrednog zemljišta kroz četiri ugovora o dugoročnom zakupu 269 hektara zemljišta će biti iskorišćeno za poljoprivrednu proizvodnju. Ukupne investicije iznose 10,57 miliona eura dok je do sada uloženo oko 3 miliona eura.

Zakup državnog poljoprivrednog zemljišta 2017-2020

Lokacija	Površina (ha)	Očekivane investicije (miliona)
KO Šas - Ulcinj	69	1,38
KO Briska Gora - Ulcinj	10,3	0,26
KO Golubovci - Podgorica	33,7	1
KO Vranovići – Kotor	156,4	7,93
Ukupno	269,4	10,57

Takođe, kroz kratkoročne ugovore o zakupu dato je u zakup 88 hektara zemljišta.

Važan segment podrške je i podrška razvoju infrastrukture. Kroz nacionalni budžet i program IFAD u periodu od 2017-2020 godine isplaćena je podrška od preko 9 miliona eura za podršku ruralnoj infrastrukturi (putevi, vodovodi i druga infrastruktura).

Projekti razvoja infrastrukture 2017-2020

Realizovano	Bespovratna podrška (miliona)
Investicije lokalna infrastruktura – nacionalni budžet	2,36
Investicije lokalna infrastruktura - IFAD	2,68
Investicije vodoprivreda – nacionalni budžet	4,2
Ukupno	9,24

Osim grantova namijenjenih poljoprivredi, značajna sredstva su uložena i u izgradnju institucija i jačanje kapaciteta za pružanje usluga poljoprivrednim proizvođačima, prerađivačima i ribarima. Unaprijeđeni su kapaciteti Uprave za bezbjednost hrane veterinu i fitosanitarne poslove, u pogledu unaprijeđenja sistema identifikacije i registracije životinja, unaprijeđeni su resursi Direktorata za plaćanja u pogledu izgradnje kapaciteta za bolju implementaciju IPARD programa, kao i izgradnju sistema IAKS.

Značajno su unaprijeđeni laboratorijski kapaciteti za ispitivanje mlijeka, meda i vina i započete aktivnosti na izgradnji fitosanitarne laboratorije. Takođe, započete su aktivnosti na rješavanju problema odlaganja nus proizvoda životinjskog porijekla. U sektoru ribarstva izgrađen je ribarski informacijski sistem, kroz nabavku broda unaprijeđen je rad inspeksijskih službi, u toku je izgradnja akvarijuma za Institut za biologiju mora i u pripremi su aktivnosti vezane za izgradnju ribarskih luka. Kroz investicije u Kuću poljoprivrede u Bijelom Polju koja je završena, kao i Kuću voća u Andrijevići i Kuću maslina u Baru čija je izgradnja u toku, omogućiće se lakše poslovanje poljoprivrednim proizvođačima.

Ovo je zbirno izraženo u tabeli koja slijedi:

Razvoj institucija 2017-2020

Podrška institucijama	Bespovratna podrška (miliona)
Jačanje programa MPRR i usklađivanje sa EU regulativom	0,68
Unaprjeđenje rada Direktorata za plaćanje (buduće Agencije za plaćanja) - (izgradnja sistema LPIS-a, DMS, izgradnja sistema za upravljanje zahtjevima za podršku, IT oprema, nabavka vozila za terensku kontrolu itd.)	1,62
Unaprjeđenje rada terenskih službi u biljnoj proizvodnji i stočarstvu (oprema, vozila, namještaj itd.)	0,22
Nabavka opreme i vozila za MPRR, UBH, Monteorganica	0,32
Unaprjeđenje sistema identifikacije i registracije životinja i unaprjeđenje kapaciteta UBHVFP (veterinarska baza, softver za identifikaciju životinja, oprema za inspekciju itd.)	0,65
Tehnička pomoć Upravi za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	0,7
Laboratorije za med i vino – oprema UDG	0,73
Laboratorija za mljekarstvo	0,4
Oprema za pakovanje meda	0,08
Laboratorija – Tehnopolis	0,12
Nabavka broda za ribarsku inspekciju	0,53
Izgradnja akvarijuma za Institut za biologiju mora	0,37
Unapređenje sistema kontrole i upravljanje u ribarstvu (ribarski informacijski sistem, monitoring itd.)	0,55
Nabavka opreme za ribarstvo	0,08
Kuća poljoprivrede u Bijelom Polju	0,86
Kuća voća Andrijevića	1,33
Kuća maslina Bar	1
Ukupno	10,24

Ukupna podrška po svim ovim osnovama iznosi preko 68 miliona eura dok investicije iznose skoro 129 miliona eura i prikazane su u tabeli u nastavku.

Ukupni pregled investicija 2017-2020

Pregled podrške/investicija	Iznos investicija (miliona)	Iznos bespovratne podrške (miliona)
Podrška (IFAD, IPARD like, IPARD) realizovana, ugovorena i očekivana	78,5	39
Podrška kroz nacionalne mjere	19,44	10,09
Investicije u valorizaciju zemljišta (realizovane i očekivane)	10,57	
Podrška za lokalnu infrastrukturu	10,17	9,24
Podrška institucijama	10,24	10,24
Ukupno	128,92	68,57

Najbolja potvrda ostvarenih rezultata je 2018. godina, kada je ukupna naša ekonomija rasla po stopi od 5,1%, u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva ostvarena je stopa rasta bruto vrijednosti proizvodnje od 6,7%. Takvi trendovi su nastavljeni i u 2019. godini. U posebno izazovnoj 2020. godini sektor poljoprivrede pokazuje svoj značaj i svoju vitalnost.

Međutim, i pored ostvarenih rezultata, novih brojnih pogona, novih kompleksa aktiviranog zemljišta, sve šire palete proizvoda, bilježi se visok spoljnotrgovinski deficit i smanjuje se stopa pokrivenosti uvoza izvozom. Bez obzira što bi se ovako prikazani rezultati trebali objektivizirati kroz prikaz realnog i to ne malog „prikrivenog izvoza“ kroz turističku potrošnju, ostaje značajan deficit poljoprivrednih proizvoda koji se mora i mogao bi se nadoknaditi kroz povećanu domaću proizvodnju.

Podsjetimo da broj turista iz godine u godinu raste. Od 2006. do kraja 2019. godine ostvaren je rast broja turista 2,8 puta (sa 956.000 na 2,6 miliona). Prihodi od turizma u istom periodu su porasli sa 308 miliona eura na 1,14 milijardi eura, što je rast od 3,7 puta.

Očekujemo nastavak takvog trenda i u narednim godinama (ne računajući ovu turističku sezonu zbog COVID-19).

Takvu projekciju daljeg rasta turističke potražnje poljoprivredna proizvodnja ne može sustizati, uprkos i njenom daljem očekivanom rastu.

Dakle, realan je dalji rast vrijednosti uvoza poljoprivrednih proizvoda koji je u 2019. iznosio 580,3 miliona eura. Samo u tri mjeseca ljetnje turističke sezone realizuje se više od 30% ukupnog uvoza poljoprivrednih proizvoda.

Naš interes je dalji razvoj turističkog sektora, koji sada učestvuje oko 23% u BDP-u i ostvaruje prihod od 1,2 milijarde eura, ali sa ključnim ciljem da povećamo značajnije neto prihod od turizma.

Ključni potencijal u tom pravcu je upravo u sektoru poljoprivrede i ribarstva koji treba da obezbijedi što više hrane, pića i svježih ribe za turističku potrošnju. Za sektor poljoprivrede i ribarstva to će biti najzahvalnije tržište a turistička ponuda će biti bogatija i ekskluzivnija.

Djeluje zahtjevno, ali je dostižno. U narednom periodu potrebno je imati ambiciju više.

Ovakav razvoj crnogorske poljoprivrede moguće je ostvariti ako razmotrimo radikalnije reformske programe i ako promijenimo način razmišljanja. Na primjer, površina poljoprivrednog zemljišta u Izraelu je

skoro ista ili čak i manja nego u Crnoj Gori. Poljoprivredna proizvodnja u Izraelu je 54 puta veća nego u Crnoj Gori. Zašto je Izrael tako dobar u oblasti poljoprivrede? Ključ leži u primjeni nauke i tehnologije u razvoju poljoprivrede, kao tački prodora u dugom roku. Ako Crna Gora svoje buduće napore u razvoju poljoprivrede fokusira na primjenu nauke i tehnologije, prodorni razvoj će biti moguć. Potrebno je detaljno osmišljavanje i planiranje uvođenja nauke i tehnologije u razvoj poljoprivrede i koordinacija politika, resursa i kadrova. Takav reformski plan je nužan.

Zbog toga moramo izaći iz okvira konvencionalnih razvojnih planova i definisati prodoran razvoj sa prodornim inicijativama. Jer, kako kažu, *„ako uvijek radite ono što uvijek radite, uvijek ćete dobiti ono što uvijek dobijate“*, a nama treba značajno više od onoga što trenutno dobijamo od sektora poljoprivrede. Treba nam značajno smanjenje uvozne zavisnosti za mnogo toga što uvozimo, a možemo proizvesti u Crnoj Gori, trebaju nam nova radna mjesta, treba nam domaći proizvod koji će dodatno unaprijediti turističku ponudu, treba nam taj izvoz na kućnom pragu, koji će biti šansa za našu ekonomiju, a ne ekonomski dar i prilika koju prepuštamo drugima.

Zadržavajući orijentaciju podrške prema malim porodičnim gazdinstvima, rastu njihove konkurentnosti i očuvanju njihove održivosti potrebno je generisati velike pokretače u ključnim sektorima koji će doprinijeti brzom, mjerljivoj i sigurnoj supstituciji uvoza. Ti veliki sektorski generatori će istovremeno biti pokretači široke kooperantske mreže malih gazdinstava koji će dobiti sigurnost nabavke potrebnih repromaterijala, stručnu logistiku i sigurnost plasmana proizvoda. Otvoriće se brojna nova kvalitetna i sigurna radna mjesta. Obezbiđiće se rast konkurentnosti predmetnih sektora kroz integrisanje domaće primarne proizvodnje i

prerade, što će gotovim proizvodima dati dodatni kvalitet, bolju tržišnu prepoznatljivost i cijenu više. Pored garantovanog kvaliteta i obezbijeđenog kontinuiteta kratki lanci snabdijevanja daće poseban imidž turističkoj ponudi i ponudi u svim maloprodajnim objektima.

Ovako organizovani proizvodni pogoni velikog kapaciteta predstavljali bi svojevrsan novi model robnih rezervi Crne Gore u određenoj grupi važnih proizvoda, zasnovan na tržišnim principima.

U daljem pristupu, nesumnjivo, evropska agenda i evropski put poljoprivrede je neupitan i na tom putu ćemo koristiti najbolja iskustva, najzahtjevnije EU standarde i prihvatati EU vrijednosti, uzimajući u obzir specifičnosti i karakteristike crnogorske poljoprivrede. Kako u EU „Zeleni dogovor“ predstavlja odgovor na klimatske promjene i degradaciju životne sredine, prema tome će i Crna Gora imati odgovoran odnos. U tom smislu, posebno mjesto imaće strategija „od njive do trpeze“ i prelazak na održiv prehrambeni sistem koji donosi korist potrošačima, proizvođačima i životnoj sredini.

Zadatak novog pristupa je da obezbijedi veći stepen inovativnosti. Sektor inovacija treba da iskorači iz okvira samo akademskog i treba da pokaže svoju praktičnost. kroz uključenost u konkretne projekte. Inovacije u oblasti poljoprivrede trebaju da budu garant održivosti projekata, a država će ih podržavati kroz novouspostavljeni Fond za podršku inovativnosti.

Svakako, nezaobilazan princip biće poštovanje načela cirkularne ekonomije u svim stadijumima proizvodnje: od dobijanja sirovina, preko dizajna proizvoda, proizvodnje, distribucije i potrošnje.

Novi projekti će pored oslonca na raspoložive prirodne resurse, ljudske kapacitete, tradiciju, biti oslonjeni na postojeće prerađivačke kapacitete u pojedinim sektorima.

Tako na primjer sektoru mesa ključna šansa i strateška prednost su već izgrađeni klanični kapaciteti i kapaciteti za preradu sa širokom lepezom proizvoda – od tradicionalnih (geografskom oznakom već zaštićenih), do asortimana sa najsavremenijim tehnologijama. Ti kapaciteti koji su dugo vremena građeni i u koje su uložena značajna sredstva, sada mogu biti siguran oslonac zasnivanja primarne proizvodnje i stvaranja značajne nove vrijednosti.

Oni sada treba da budu pokretači novih brzih prodora koji će animirati i okupiti široko i projektno partnerstvo sa trgovačkim i turističkim sektorima i širokom kooperantskom mrežom. Ovi projekti treba da budu predmet prioritete podrške od strane IRF-a sa najpovoljnijim uslovima.

Startna konkurentnost ovih projekata treba da bude i Luka Bar, kao ključna infrastrukturna prednost Cme Gore, koja treba da omogući sigurnu i povoljniju nabavku ključnih inputa za proizvodnju: žitarica, soje i ostalih berzanskih roba sa globalnog tržišta koje je cjenovno i kvalitativno konkurentno.

U novom pristupu, potrebno je organizovati snažne slobodne ekonomske zone, sa efikasnim operaterima, sa izvozno orjentisanim proizvodnim pogonima, integrisanim sa našim infrastrukturnim sistemima, posebno lukom.

Analiza spoljnotrgovinske razmjene i mogućnosti za supstituciju uvoza

Crna Gora je u 2019. godini zabilježila spoljnotrgovinski deficit u oblasti poljoprivrede u iznosu od 530 miliona eura (580 miliona eura uvoz i izvoz 53 miliona eura).

		UVOZ		SUPSTITUCIJA UVOZA			INVESTICIJA
		€	Tona	€	Tona	%	€
Meso	Svinjsko	52.172.000	20.700	35.476.960	14.000	68%	27.000.000
	Goveđe	19.024.000	5.212	11.826.124	3.240	62%	6.600.000
	Živinsko	16.106.000	8.316	9.683.742	5.000	60%	4.755.000
Povrće	Paradajz	5.711.000	9.851	4.348.035	7.500	76%	15.000.000
	Paprika	2.650.000	3.262	1.949.724	2.400	74%	3.280.000
	Krastavci	1.054.000	2.142	787.301	1.600	75%	2.210.000
Voće	Jabuke	2.911.000 ³	10.720	3.500.000	7.000	70%	9.000.000
Pšenično brašno		16.241.000					
Pšenica		1.940.000					
Dodata vrijednost + sporedni proizvodi				8.500.000			5.000.000
Suncokretovo ulje		8.000.000					
Suncokretovo ulje - sirovina		5.000.000		3.000.000			4.000.000
Ribarstvo	Morska riba i preradev.	21.000.000	4.000	14.700.000	2.800	70%	7.600.000
UKUPNO		128.628.000		93.771.886			84.445.000

³ Vrijednost uvoza jabuka se procjenjuje na oko 5 miliona eura.

1. KONCEPT PRODORA U PROIZVODNJI SVINJSKOG MESA

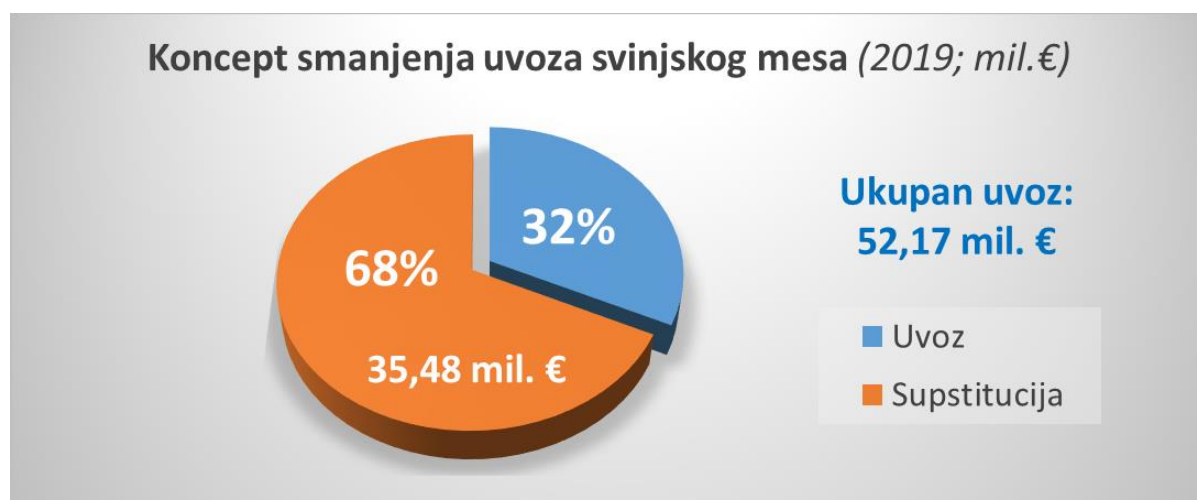

Svinjsko meso zauzima značajno mjesto u potrošnji širom svijeta. U ukupnom uvozu mesa u Crnoj Gori, svinjsko meso i kvantitativno i cjenovno učestvuje sa oko 60%.

Godišnji uvoz svinjskog mesa je preko 52 miliona eura ili 20,7 hiljada tona.

Uzgoj i tov svinja postaje efikasniji sa razvojem visokotehnološke opreme i ekonomične hrane. Proces klanja postaje sve intenzivniji i automatizovan, što rezultira boljim kvalitetom i nižim troškovima.

Projekat uzgoja svinja treba da dovede do supstitucije 68% uvoza svinjskog mesa ili 35,5 miliona eura.

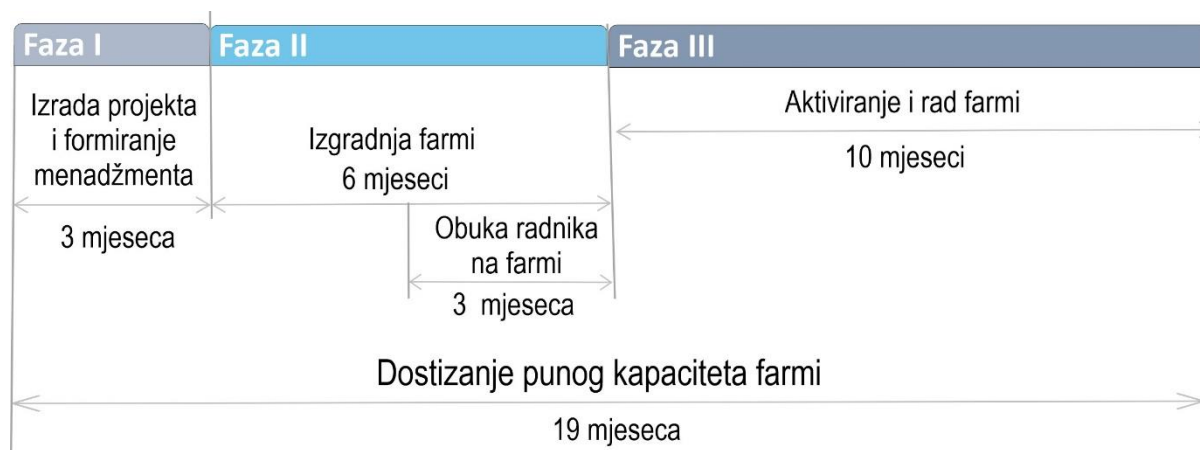

Pored toga, ovaj projekat značiće otvaranje brojnih novih radnih mjesta, povećati budžetske prihode i državne i lokalne i uticati na rast standarda građana.

Plan podrazumijeva izgradnju dvije farme kapaciteta po 50.000 tovljenika, kao i 50 farmi kapaciteta 1.000 tovljenika – ukupno 150 hiljada tovljenika ili 14.000 tona mesa, za čiji uvoz smo plaćali 35,5 miliona eura godišnje.

Pored farmi, neophodno je izgraditi fabriku za proizvodnju stočne hrane kapaciteta 150.000 tona, za potrebe svinjarstva, govedarstva, živinarstva i ribarstva.

DINAMIKA REALIZACIJE

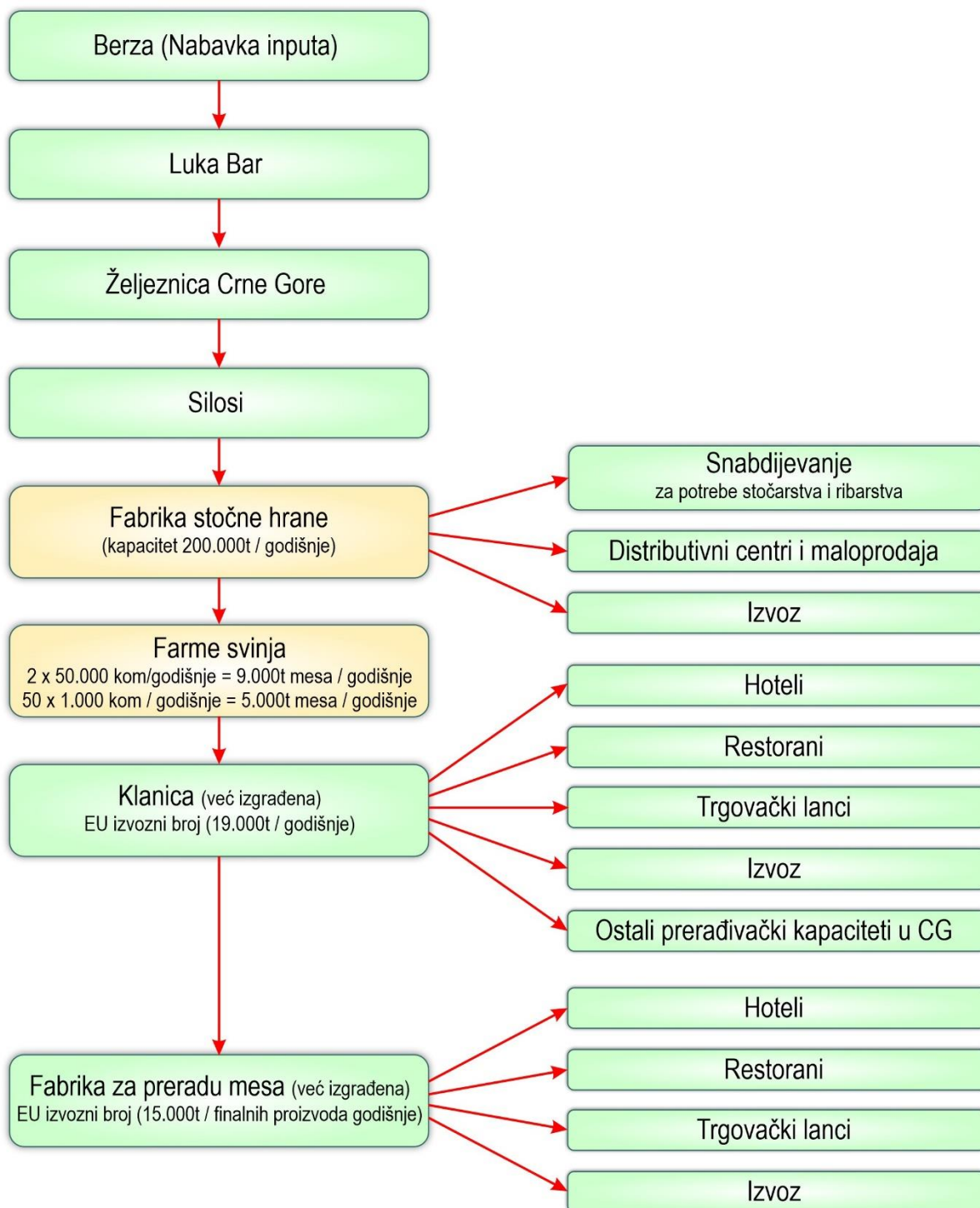

STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos	Broj objekata	
1.	Farma svinja 50.000 tovljenika	6 mil. €	2	12 mil. €
2.	Farma svinja 1.000 tovljenika	180.000 €	50	9 mil. €
3.	Fabrika stočne hrane	6 mil. €	1	6 mil. €
UKUPNO:				27 mil. €

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA PRODORA U RAZVOJU PROIZVODNJE SVINJSKOG MESA

2. KONCEPT PRODORA U GOVEDARSTVU

Potražnja za junećim i goveđim mesom, na globalnom nivou iz godine u godine raste. Sektor govedarstva u Crnoj Gori je već davno prepoznat kao jedan od važnijih sektora poljoprivrede.

Prema podacima iz posljednje sektorske studije za meso, goveda se gaje na više od 50% poljoprivrednih gazdinstava, odnosno na 75% gazdinstava koja se bave stočarskom proizvodnjom. Iako posljednjih godina raste broj goveda namijenjenih tovu, proizvodnja goveđeg i junećeg mesa je i dalje nedovoljna da zadovolji potrebe crnogorskog tržišta.

Vrijednost uvoza junećeg i goveđeg mesa u Crnu Goru u 2019. godini iznosila je nešto više od 19 miliona eura, odnosno 5,2 hiljade tona i ima rastući trend. Pored rastućeg broja turista što je direktno uticalo na povećanje potrošnje, na trend rasta uvoza mesa u Crnu Goru uticao i je i rast prerade u mesnoj industriji, koja se posljednjih godina pokazala kao jedna od najvažnijih u Crnoj Gori.

Imajući u vidu navedeno, jasno je da su dodatne investicije u sektoru govedarstva neophodne, kako bi se smanjila zavisnost od uvoza i obezbijedila rentabilnija nabavka inputa za proizvodnju u ovom sektoru, te u potpunosti iskoristili postojeći potencijali i komparativne prednosti za uzgoj goveda.

Dodatne investicije su potrebne radi uvećanja broja grla i ukрупnjivanja postojećih farmi, te izgradnju i modernizaciju objekata za uzgoj, nabavku moderne opreme, izgradnju silosa i adaptaciju postojećih objekata za klanje. Dodatno, potrebna je i edukacija proizvođača i prerađivača, a potrebno je i uspostaviti sistem za klasiranje mesa (CARCASSES).

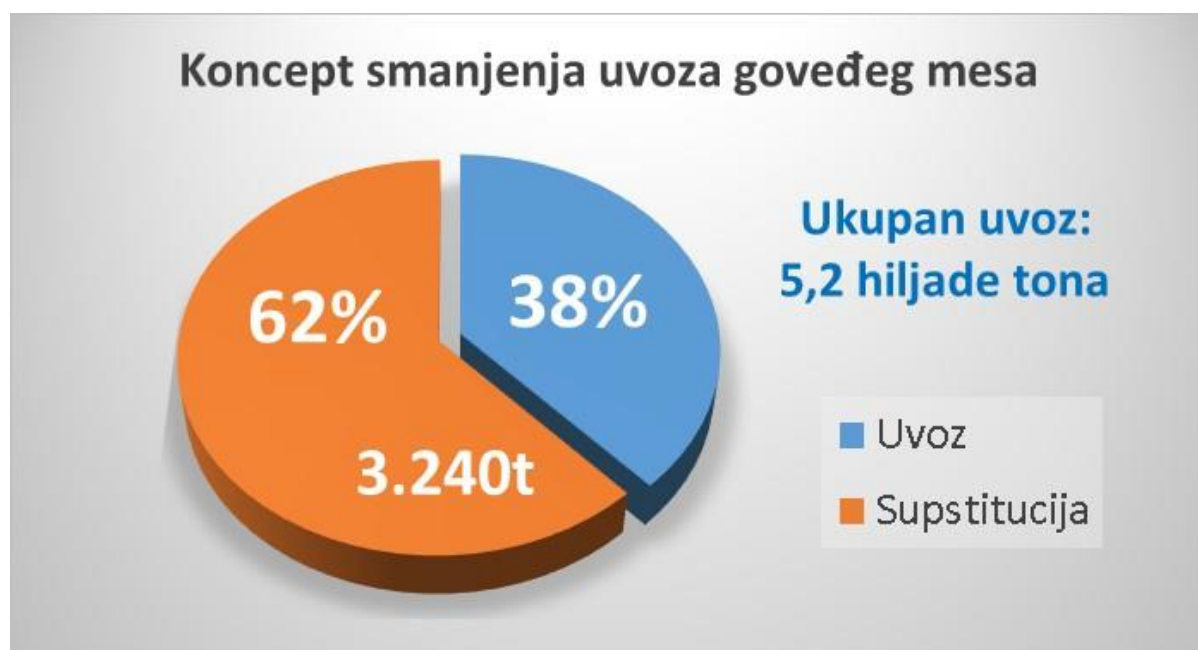
Ovaj vid investicija ima za cilj da značajno poveća proizvodnju junećeg i goveđeg mesa u Crnoj Gori i smanji zavisnost od uvoza, a posebno uzimajući u obzir trendove rasta u sektoru prerade i rastuću potražnju crnogorskih potrošača koji preferiraju da konzumiraju juneće i goveđe meso porijeklom sa crnogorskih farmi.

Projekat povećanja stočnog fonda u sektoru govedarstva i izgradnje novih modernih farmi sa velikim brojem grla, ukрупnjivanje postojećih, te njihovo međusobno povezivanje kroz već izgrađene kooperantske odnose, koje je potrebno u perspektivi snažiti i širiti, ima za cilj da poveća samodovoljnost kada je u pitanju juneće i goveđe meso.

Cilj je da se ovim projektom poveća samodovoljnost za oko 62%. Pored toga, ovaj projekat značiće otvaranje brojnih novih radnih mjesta, povećati budžetske prihode i državne i lokalne, te uticati na rast standarda građana.

Plan podrazumijeva izgradnju minimum dvije farme kapaciteta po 3.000 grla, kao i ukрупnjivanje postojećih farmi i otvaranje novih farmi ukupnog kapaciteta do 4.000 grla. Dakle, ukupno 10.000 grla ili 3.240.000kg mesa, što čini 62% ukupne uvezene količine u 2019. godini.

Predlog je da se ove farme izgrade u sjevernom i centralnom regionu.

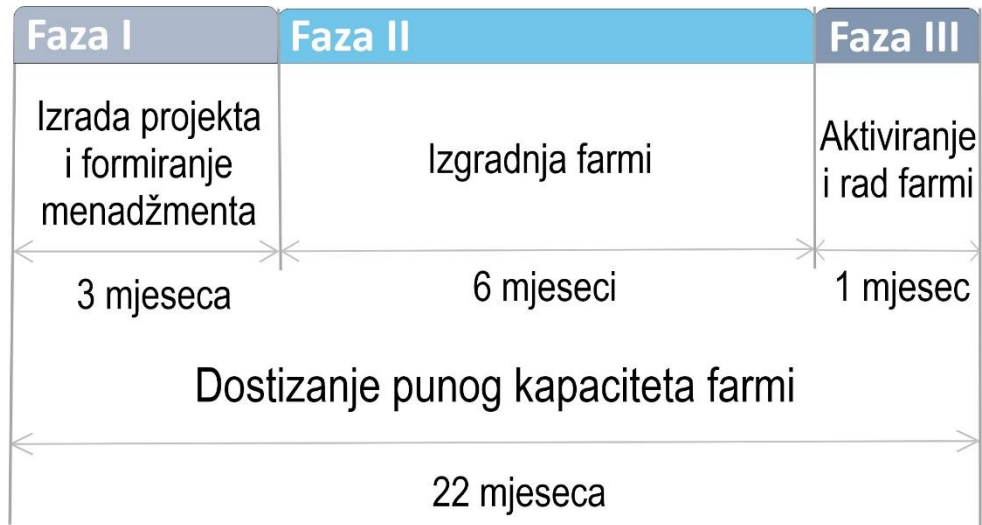

Pored farmi neophodna je izgradnja objekata za tov, kao i nabavka opreme za farme. Za izgradnju farme za tov 3.000 grla junadi, potrebna su tri građevinska objekta, vrijednost oko 1,9 miliona eura, dok bi vrijednost investicije u prateće objekte, mehanizaciju i opremu (traktori, priključna mehanizacija, silosi i sl) iznosila oko 400.000 eura.

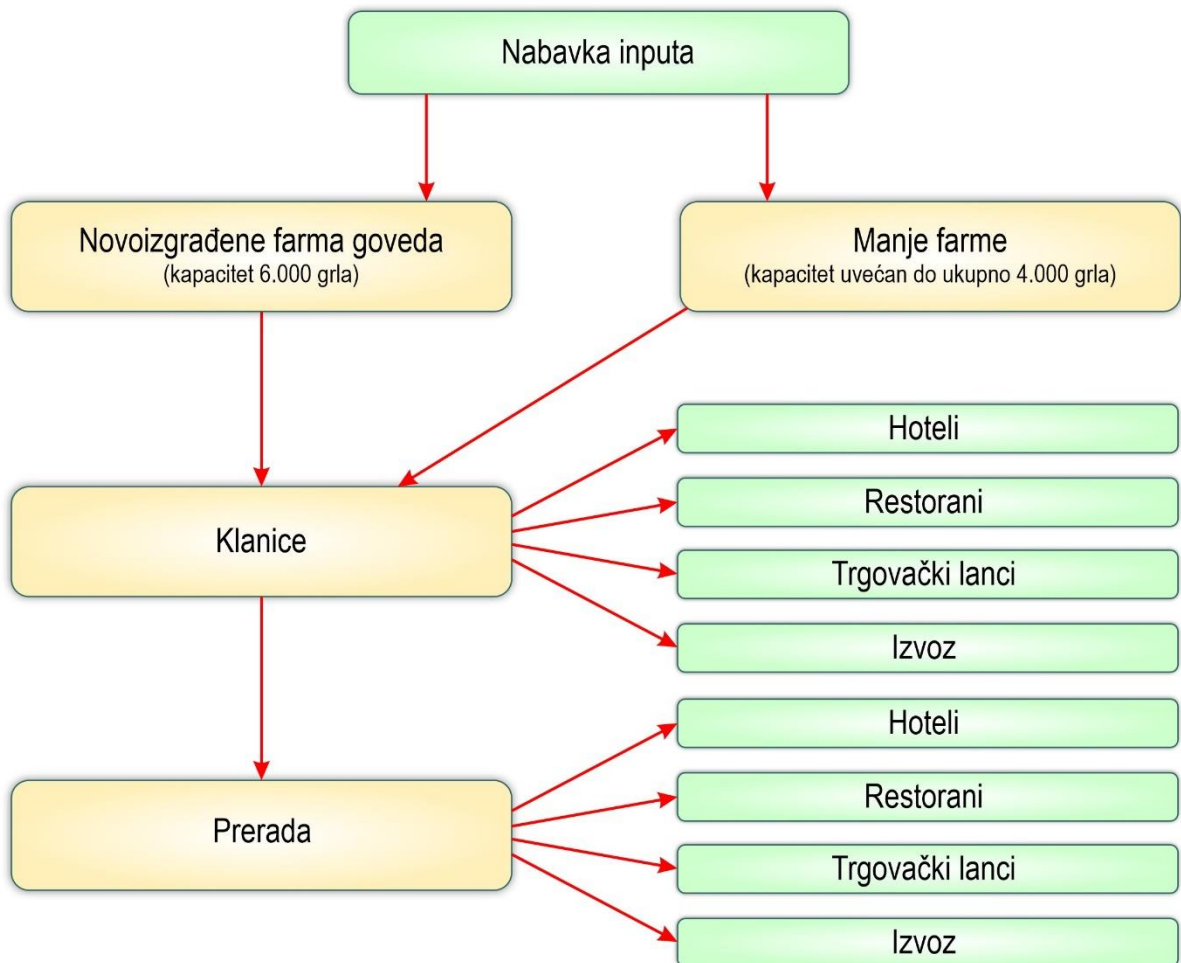
STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos €	Broj objekata	Ukupno €
1.	Građevinski objekti	633.000€	6	3.800.000€
2.	Prateći objekti, mehanizacija i oprema	400.000€	2	800.000€
3.	Ukupnjivanje postojećih i izgradnja novih farmi	2.000.000€		2.000.000€
UKUPNO:				6.600.000€

DINAMIKA REALIZACIJE

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA ZA RAZVOJ PROIZVODNJE GOVEĐEG I JUNEČEG MESA

3. KONCEPT PRODORA U SEKTORU ŽIVINARSTVA

Živinsko meso zauzima značajno mjesto u prehrani svjetske populacije. Kao rezultat investicija u crnogorskom sektoru živinarstva posljednjih godina, bilježi se rast proizvodnje, kako živinskog mesa, tako i jaja. Međutim, i pored toga, vrijednost uvoza živinskog mesa je i dalje značajna, kako zbog potreba rastuće potražnje za konzumnim živinskim mesom usljed rasta broja turista, tako i zbog rastuće mesne industrije u Crnoj Gori.

Vrijednost uvoza živinskog mesa u 2019. godini je iznosila nešto više od 16 miliona eura, odnosno 8,3 hiljada tona.

Važno je i napomenuti da je kao rezultat rasta proizvodnje živinskog mesa i jaja, došlo do povećanja uvoza inputa za ovu proizvodnju, kao što je uvoz hrane i jednodnevnih pilića.

S obzirom na trendove rasta proizvodnje živinskog mesa i investicije koje su se do sada pokazale dobrim, posebno kada su manje farme u pitanju, projekat za ovaj sektor treba usmjeriti u razvoj velikih farmi za tov pilića i izgradnju inkubatorskih stanica.

Projekat izgradnje velikih živinskih farmi omogućio bi snabdijevanje mesne industrije dijelom neophodnih sirovina, dok bi inkubatorske stanice omogućile i manjim proizvođačima da lakše dođu do inputa za

proizvodnju živine i jaja i time smanje uvoznu zavisnost i troškove proizvodnje.

Glavni cilj ovakvog projekta pored smanjenja troškova proizvodnje i predvidivijeg tržišta za nabavku inputa, istovremeno je i povećanje samodovoljnosti u ovom sektoru. Pored toga, ovaj projekat značice otvaranje brojnih novih radnih mjesta, povećati budžetske prihode i državne i lokalne, te uticati na rast standarda građana.

Plan podrazumijeva izgradnju objekata za tov piladi, gdje bi vrijednost osam ovakvih objekta (gustine naseljenosti 39 kg/m² i cc 3.840m²) iznosila oko 3,12 miliona eura, dok bi vrijednost specijalizovane opreme i vozila bila oko 1,2 miliona eura.

Osam farmi navedenih kapaciteta, imaju kapacitet proizvodnje oko 5 miliona kilograma mesa godišnje (u jednom tumusu 230.400kg), što čini 60,2% količina živinskog mesa uvezenog u 2019. godini.

Investicija u inkubatorsku stanicu bi iznosila 150 hiljada eura, a vrijednost specijalizovanih vozila i opreme iznosila bi oko 250 hiljada eura.

STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos €	Broj objekata	€
1.	Izgradnja objekata za tov piladi	390.000€	8	3.120.000€
2.	Specijalizovana oprema i vozila	150.000€	8	1.200.000€
3.	Adaptacija/izgradnja objekta za Inkubatorsku stanicu	150.000€	1	150.000€
4.	Specijalizovana oprema u inkubatorskoj stanici	200.000€	1	165.000€
5.	Specijalizovana vozila za jednodnevne piliće	85.000€		85.000€
UKUPNO:				4.755.000€

Koncept smanjenja uvoza živinskog mesa

**Ukupan uvoz:
8,3 hiljade tona**

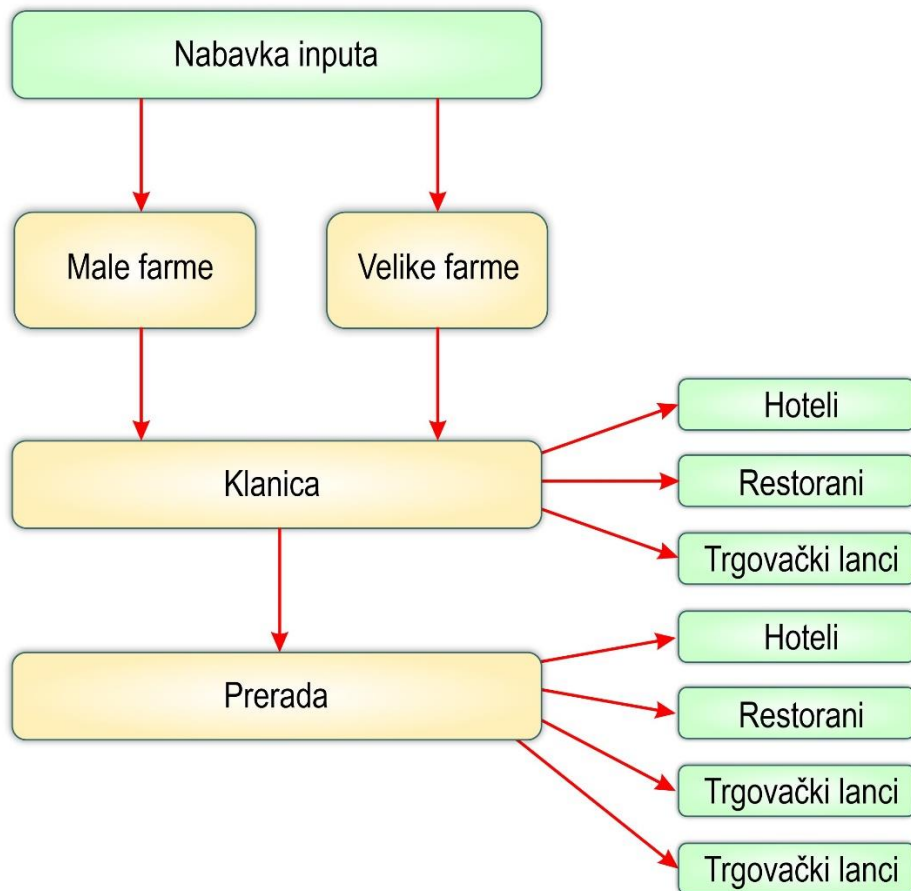
■ Uvoz
■ Supstitucija

DINAMIKA REALIZACIJE

Faza I	Faza II	Faza III
Izrada projekta i formiranje menadžmenta	Izgradnja farmi	Aktiviranje i rad farmi
3 mjeseca	8-10 mjeseci	2 mjeseca
13-15 mjeseci		

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA PRODORA U RAZVOJU PROIZVODNJE ŽIVINSKOG MESA

4. KONCEPT PRODORA U PROIZVODNJI PARADAJZA

Paradajz zauzima značajno mjesto u potrošnji povrća širom svijeta. U ukupnom uvozu povrća u Crnoj Gori, paradajz kvantitativno i cjenovno učestvuje sa oko 24%.

Godišnji uvoz paradajza je preko 5,7 miliona eura ili 9,8 hiljada tona.

Proizvodnja paradajza u savremenim objektima tipa plastenika – staklenika sve više dobija na značaju, a postaje sve efikasnija razvojem sistema cjelogodišnje proizvodnje na vještačkom supstratu (perlit, kamena vuna..) u takozvanom hidroponskom načinu uzgoja. Proces proizvodnje povrća u ovakvim objektima postaje automatizovan, što rezultira većim prinosom, boljim kvalitetom i nižim troškovima.

Projekat proizvodnje paradajza u zaštićenom prostoru treba da dovede do povećanja samodovoljnosti na 70-80%.

Pored toga, ovaj projekat značiće otvaranje brojnih novih radnih mjesta, pokretanje prerađivačke industrije, povećanje budžetskih prihoda, i državnih i lokalnih, i uticati na rast standarda građana.

Cjelogodišnja proizvodnja

Sistem proizvodnje na vještačkom supstratu, sa posebnom tehnologijom omogućava proizvodnju 11 mjeseci u godini. Takvi plastenici zahtijevaju visoka investiciona ulaganja koja sa opremom iznose zavisno od tipa oko 1 milion €/ha. Investicije podrazumijeva sistem grijanja na čvrsto ili tečno gorivo ili na električnu energiju i automatizovani sistem klimatizacije tj. provjetravanja i hlađenja, oplodnju bumbarima.

Prinos kod ovakvog načina uzgoja bi mogao biti do 500t/1ha.

Da bi ostvarili 76% samodovoljnosti potrebno je izgraditi 15 ha plastenika sa hidroponskom tehnologijom - Investicija od oko 18 miliona eura.

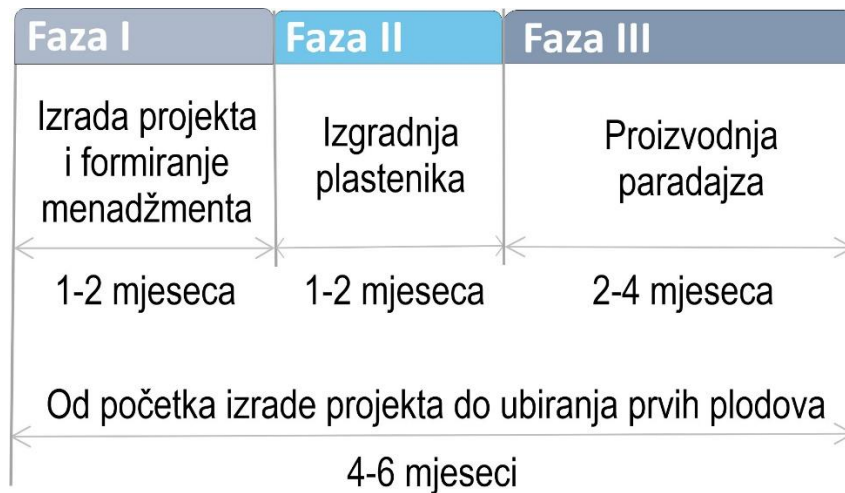
Cijena koštanja po 1kg iznosi oko 0,50€.

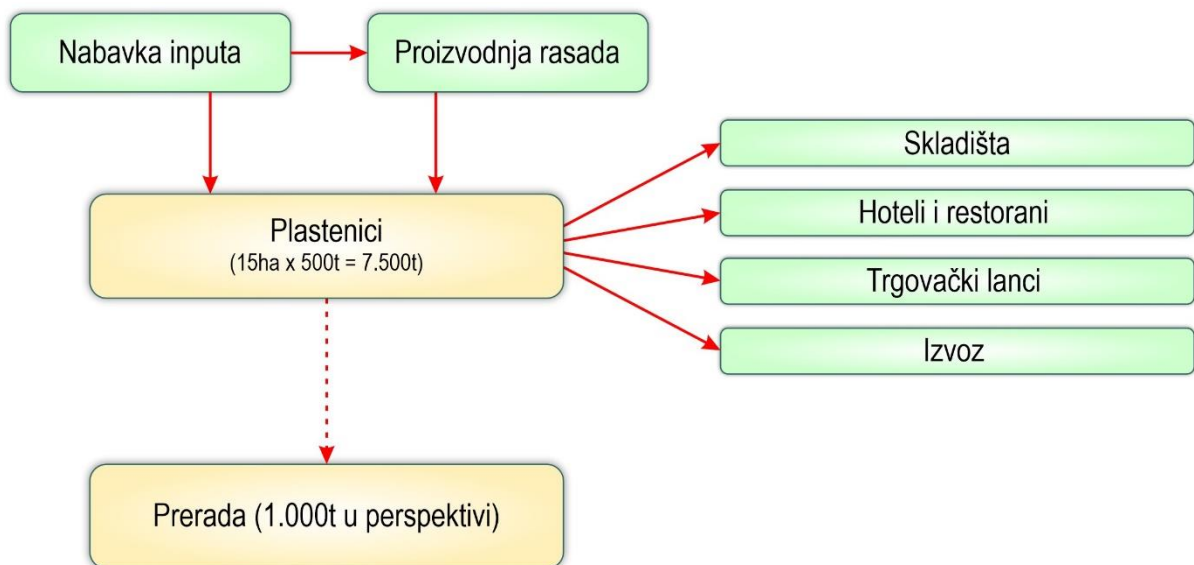
STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos	Hektara	Ukupno €
1.	Plastenici sa hidroponskom tehnologijom	1 mil. €	15	15 mil. €
UKUPNO				15 mil. €

DINAMIKA REALIZACIJE

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA ZA RAZVOJ PROIZVODNJE PARADAJZA

5. KONCEPT PRODORA U PROIZVODNJI PAPRIKE

U ukupnom uvozu povrća u Crnoj Gori, paprika kvantitativno učestvuje sa oko 8%, a cjenovno oko 11%.

Godišnji uvoz paprike je preko 2,65 miliona eura ili 3.262 tona.

Proizvodnja paprike odvija se na otvorenom polju i u različitim oblicima zaštićenog prostora. Paprika, uz krastavac, dominantno je zastupljena u našim plastenicima, a njena proizvodnja za prodaju u svježem stanju u savremenim objektima tipa plastenika – staklenika sve više dobija na značaju. Proces proizvodnje povrća u ovakvim objektima je sigurniji, daje veće prinose, boljeg kvaliteta ali zahtijeva znanje i ulaganje u znatno većem obimu u odnosu na otvoreno polje.

Prodor u proizvodnji paprike u zaštićenom prostoru treba da dovede do smanjenja uvozne zavisnosti.

Plan predviđa izgradnju 12 ha plastenika.

Prinos paprike po 1 ha kreće se do 200t.

Ukupna investicija do proizvodnje 2.400t iznosi 3,28 miliona eura, ukoliko bi se paprika proizvodila u sistemu grijanja na površini od 4ha, a bez sistema grijanja na 8ha.

Sistem za zagrijavanje bi omogućio cjelogodišnju proizvodnju paprike, dok bi se u plastenicima bez grijanja paprika ubirala u periodu jun-decembar.

Cijena koštanja po 1kg iznosi oko 0,30€.

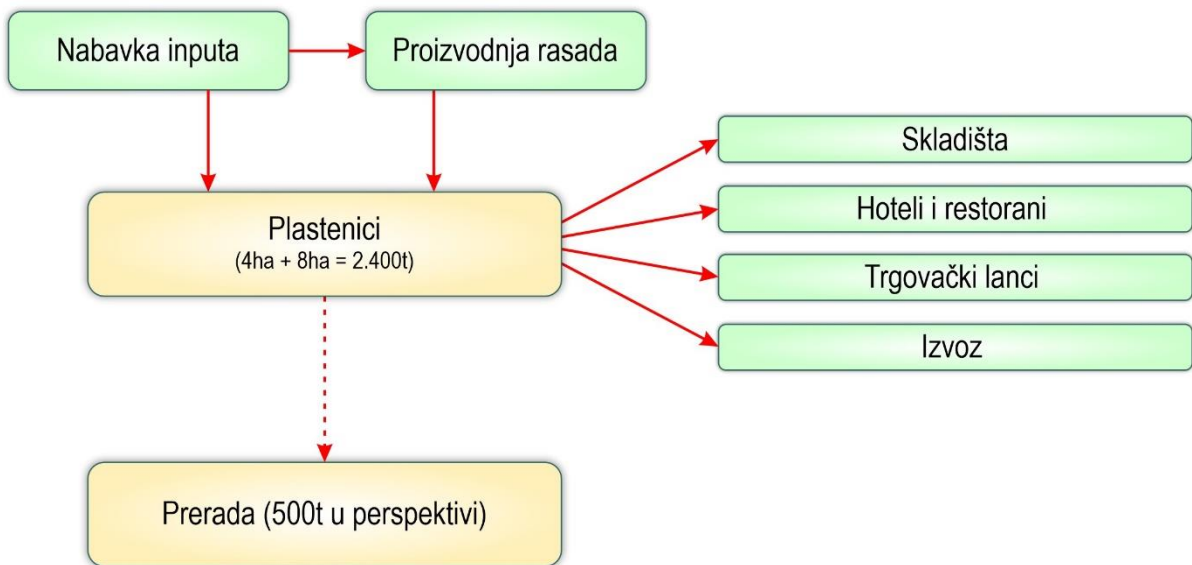
STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos	Hektara	Ukupno €
1.	Plastenici sa grijanjem	320.000€	4	1,28 mil. €
2.	Standardni plastenici	250.000€	8	2 mil. €
UKUPNO				3,28 mil. €

DINAMIKA REALIZACIJE

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA ZA RAZVOJ PROIZVODNJE PAPRIKE

6. KONCEPT PRODORA U PROIZVODNJI KRASTAVCA

U ukupnom uvozu povrća u Crnoj Gori, paprika kvantitativno i cjenovno učestvuje sa oko 5%.

Godišnji uvoz paprike je nešto manji od 1 milion eura ili oko dvije hiljade tona.

Proizvodnja krastavca se u najvećem procentu odvija u zaštićenom prostoru u objektima tipa plastenika, i u Crnoj Gori u sezoni zauzima oko 60% ukupnih površina. Proces proizvodnje povrća u ovakvim objektima je sigurniji, što rezultira većim prinosom, boljim kvalitetom ali i većim ulaganjima.

Plan predviđa izgradnju 8ha plastenika u kojima bi se krastavac proizvodio u sistemu bez grijanja 5ha i sa grijanjem 3ha.

Cijena podizanja plastenika je 250.000€ po hektaru. Sistem za zagrijavanje poskupljuje investiciju za oko 70.000€/ha

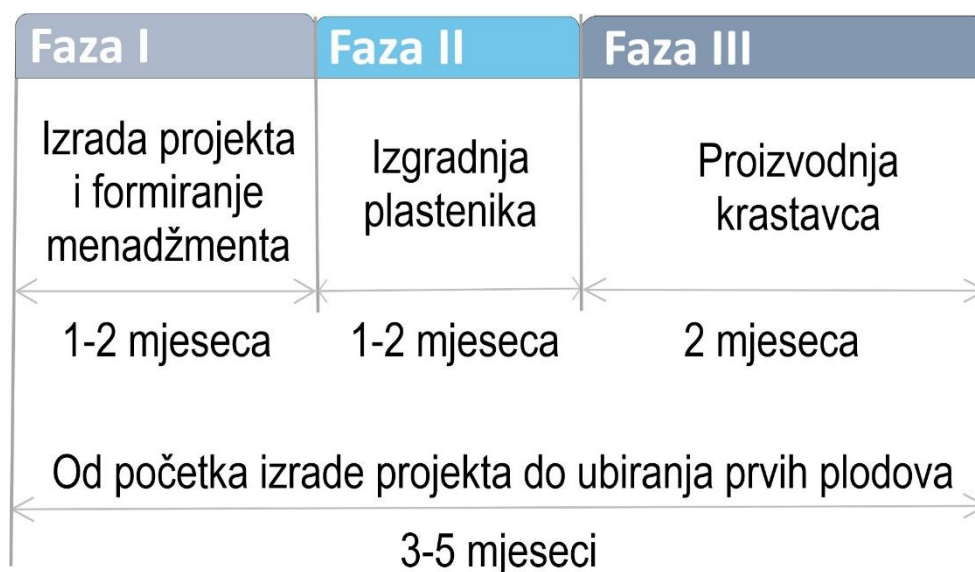
Ukupan prinos sa ove površine kretao bi se u 10 mjeseci oko 1.600t što predstavlja smanjenje uvoza za 76%.

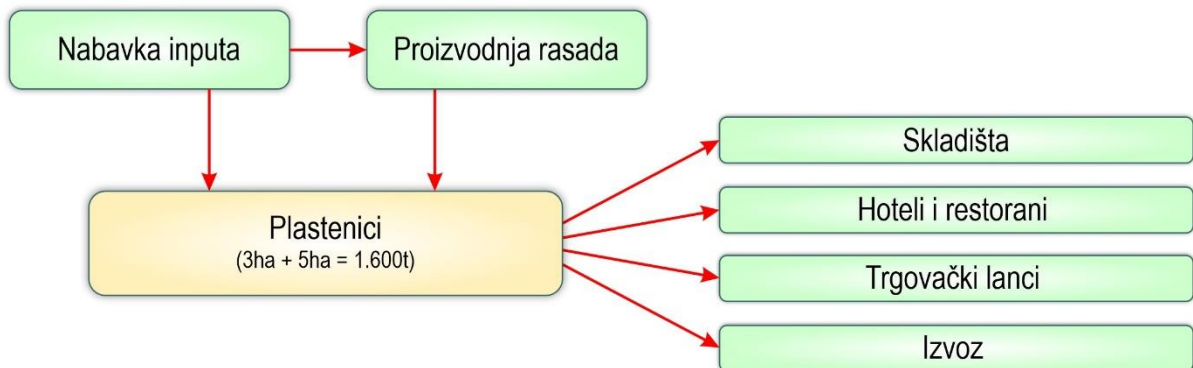
STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos	Hektara	Ukupno €
1.	Plastenici sa grijanjem	320.000€	3	0,96 mil. €
2.	Standardni plastenici	250.000€	5	1,25 mil. €
UKUPNO				2,21 mil. €

DINAMIKA REALIZACIJE

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA ZA RAZVOJ PROIZVODNJE KRASTAVCA

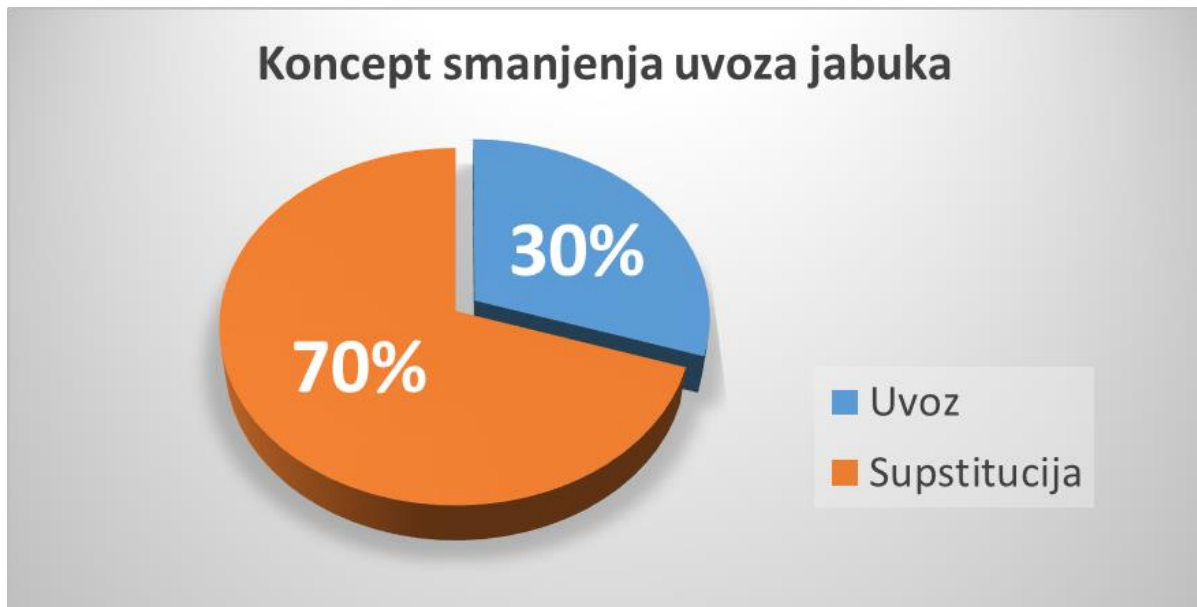
7. KONCEPT PRODORA U PROIZVODNJI I PRERADI JABUKE

Proizvodnja voća na globalnom nivou je u konstantnom porastu tokom prethodne dvije decenije. U Crnoj Gori, statistički podaci pokazuju godišnji uvoz od preko 10 hiljada tona jabuke, dok je organizovana sopstvena proizvodnja na veoma niskom nivou. Posljednjih nekoliko godina primjećuju se pozitivni primjeri i nove investicije u sektor proizvodnje jabuka, koje tek treba da daju prve komercijalne prinose.

Savremena tehnologija proizvodnje voća koja podrazumijeva intenzivnu proizvodnju u gustim zasadima, obezbijeđenim protiv-gradnom mrežom i adekvatnim sistemom za navodnjavanje i fertirigaciju dolazi i u Crnu Goru. Očekivani prinosi od 60-80 tona po hektaru su i do četiri puta veći u odnosu na konvencionalnu proizvodnju sa učešćem roda prve klase od 90-95%. Navedeni podaci ukazuju da je neophodno unaprijediti tehnologiju i na postojećim zasadima, kako bi dobijeni proizvod bio konkurentan onom proizvedenom u zemljama koje su najveći proizvođači i kako bi se umanjila uvozna zavisnost.

Uz proširenje postojećih, kao i uz podizanje novih zasada jabuke, može se očekivati rezultat godišnjeg smanjenja uvoza i do 70%.

Da bi navedeno bilo moguće, potrebno je osim osnovnih zasada, obezbijediti kapacitete za skladištenje i čuvanje jabuke u specijalizovanim skladištima – ULO (Ultra Low Oxygen) hladnjačama, kako bi iste bile dostupne tokom cijele godine, tj. od jedne do druge berbe.

STRUKTURA INVESTICIJE

Plan supstitucije uvoza jabuke za 70% podrazumijeva podizanje modernih zasada u tehnologiji intenzivne proizvodnje, koji će u godinama punog roda davati prosječni prinos od oko 70 tona po hektaru. Podizanje zasada površine 100ha obezbijedilo bi neophodnu sirovinu za pomenutu supstituciju.

Zatim, proizvedenu jabuku je potrebno uskladištiti i čuvati, za šta će biti potrebne tri specijalizovane hladnjače kapaciteta od po 2.000 tona. (Pretpostavlja se da će se 1.000 tona potrošiti u periodu produžene berbe od najranije do najkasnije sorte).

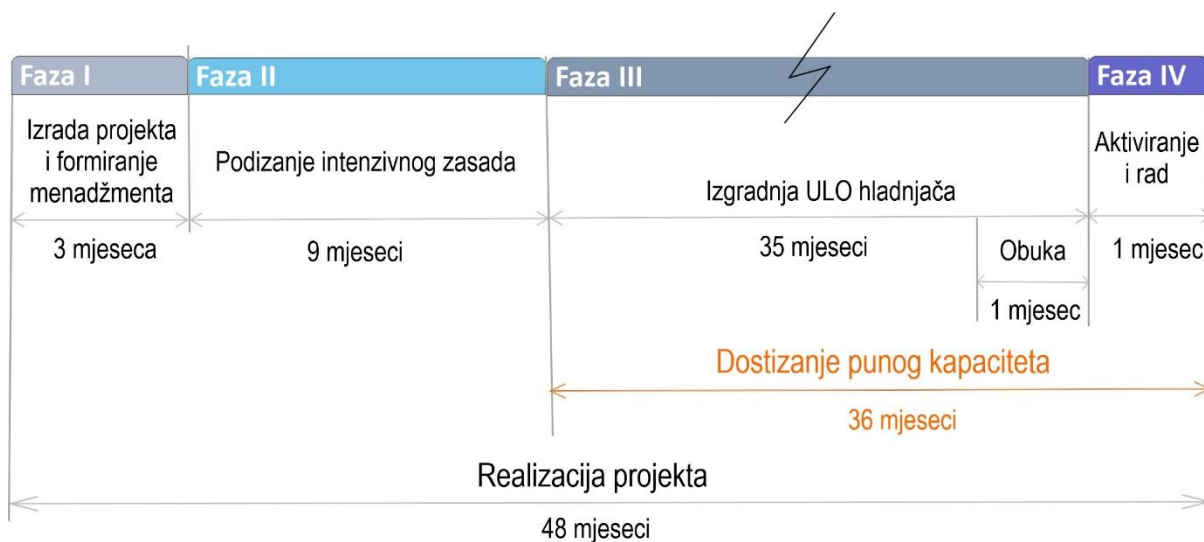
Vrijednost investicije u podizanje zasada u prosječnim uslovima u Crnoj Gori je oko 50.000 EUR/ha, tj. oko 5 miliona eura za površinu od 100ha.

Vrijednost potrebne investicije u specijalizovane ULO Hladnjače je oko 2 miliona eura po hladnjači, tj. 4 miliona eura za dva potrebna objekta.

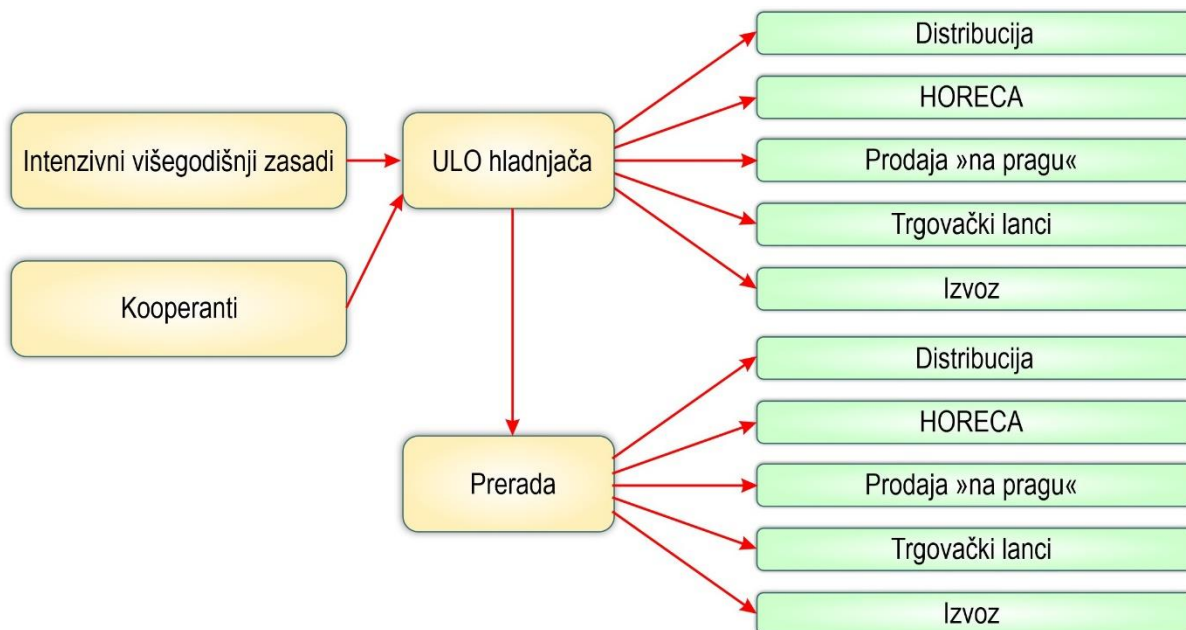
Ovakvi skladišni kapaciteti će stvoriti pretpostavke za mogućnost povlačenja i skladištenja svih viškova proizvedene jabuke od zainteresovanih poljoprivrednih proizvođača. Posebne mogućnosti i valorizacija resursa, moguće su u raznim oblicima prerade svježeg voća, i to posebno u cijeđene sokove, marmelade i džemove, rakiju, itd. Prerada je posebno interesantna za utrošak proizvoda koji ne zadovoljava parametre prve klase i kao takav nema adekvatnu tržišnu realizaciju.

Naziv investicije		Jed. iznos	Površina/Broj objekata	
1.	Intenzivni višegodišnji zasad jabuke	50.000 €	100ha	5 mil. €
2.	ULO Hladnjača	2 mil. €	2	4 mil. €
UKUPNO:				9 mil. €

DINAMIKA REALIZACIJE

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA PRODORA U RAZVOJU PROIZVODNJE I PRERADE JABUKE

8. KONCEPT PRODORA U PROIZVODNJI BRAŠNA

Crna Gora raspolaže kapacitetima za skladištenje 85.000 tona pšenice, što je oko 80% godišnjih potreba, što je sasvim dovoljno da obezbijedi količine koje bi garantovale sigurnost u ishrani stanovništva. (32.000t Spuž + 23.000t Nikšić + 30.000t Bar)

Raspolažemo i kapacitetima prerade za 50.000t, što je oko 45% godišnjih potreba pšenice. Razlog ovome je činjenica da mlin u Spužu (bivši Žitopromet) koji ima najveće silosne kapacitete ne radi. Postojeće stanje opreme i objekta za preradu je takvo da ne postoji mogućnost da se proizvodnja pokrene.

Ovdje je potrebno naći investitora koji bi uradio novi pogon za preradu i iskoristiti postojeću infrastrukturu (32.000t za smještaj žitarica, 10 ha zemljišta, željeznički kolosjek, podno - spratno skladište...).

Postojećoj infrastrukturi nedostaje jedan moderan automatizovani mlin. Postoji kompletan projekat izgradnje objekta i opreme za novi mlin kapaciteta 150 t/dan. Projektom je predviđena i izgradnja silosa za brašno odnosno opreme i silosa za proizvodnju gotovih smješa za potrebe pekarske industrije. Sa ovim projektom postojeći objekti (silosi, skladišta, kolosjek...) postaju funkcionalna cjelina koja, sa ostalim prerađivačkim kapacitetima, stvara uslove da Crna Gora u svojim pogonima može da proizvodi brašno za svoje potrebe.

Postojeće stanje u krugu mlina u Spužu, sa projekcijom pozicije novog mlina za koji postoji projekat o izgradnji i montaži.

Plan podrazumijeva izgradnju mlina za proizvodnju pšeničnog brašna, kapaciteta 150 t/dan. I silosa za brašno sa pratećom opremom za proizvodnju gotovih, pekarskih, smješa. Predračunska vrijednost projekta je oko 5.000.000 €.

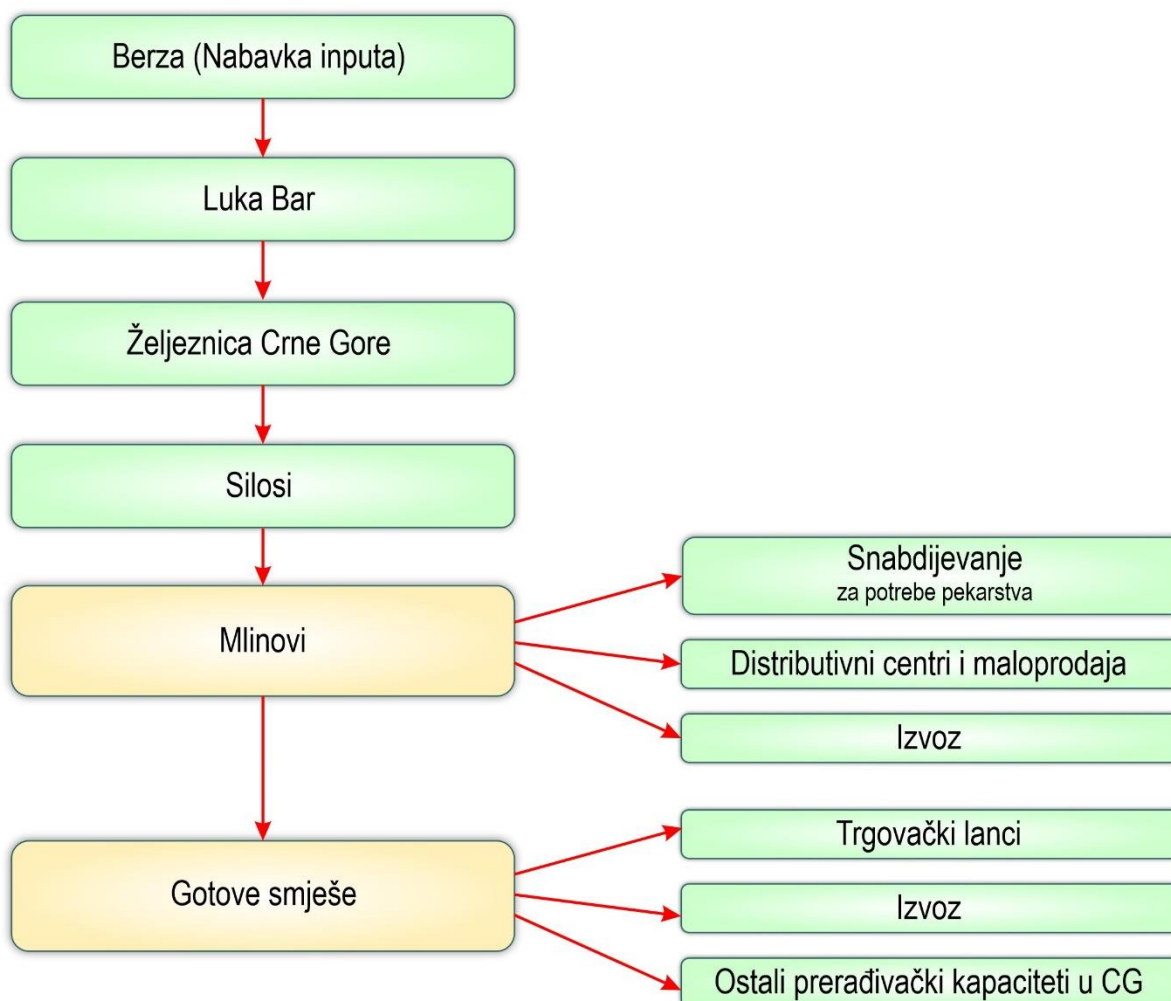
DINAMIKA REALIZACIJE

STRUKTURA INVESTICIJE

Naziv investicije		Jed. iznos	Broj objekata	
1.	Izgradnja i montaža opreme mlina 150 t/dan	5 mil. €	1	5 mil. €
UKUPNO:				5 mil. €

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA PRODORA U RAZVOJU PROIZVODNJE BRAŠNA

9. KONCEPT PRODORA U PROIZVODNJI I PRERADI SUNCOKRETOVOG ULJA

Crna Gora ne raspolaže pogonima za proizvodnju i preradu suncokretovog ulja, dok godišnji uvoz iznosi oko 10-11 miliona litara, odnosno 1,1 litar mjesečno po glavi stanovnika, što u finansijskom iskazu predstavlja uvoz od oko 8 miliona eura.

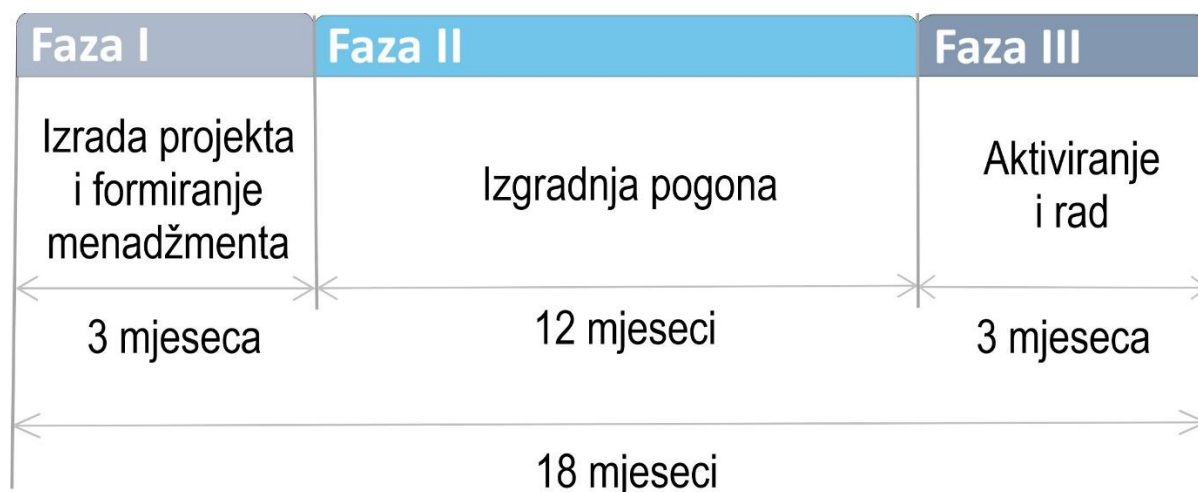
Za proizvodnju i preradu suncokretovog ulja, sirovo suncokretovo ulje je osnovna polusirovina, čije su glavne izvoznice Rusija, Argentina, Ukrajina, Bugarska. Otkup suncokreta se realizuje tokom avgusta i septembra mjeseca. Rok trajanja ambalažiranog jestivog ulja je 18 mjeseci.

Plan podrazumijeva izgradnju pogona za proizvodnju i preradu suncokretovog ulja, kapaciteta 100 tona/dan, čime bi se obezbijedila kompletna supstitucija uvoza, odnosno oko 10 miliona litara godišnje. Predračunska vrijednost projekta je oko 4.000.000 €.

Osnovna komparativna prednost ovog projekta je postojeća infrastruktura, a to je Luka Bar, u čijoj slobodnoj carinskoj zoni bi projekat bio lociran. Odlična pozicioniranost Luke Bar i njena postojeća

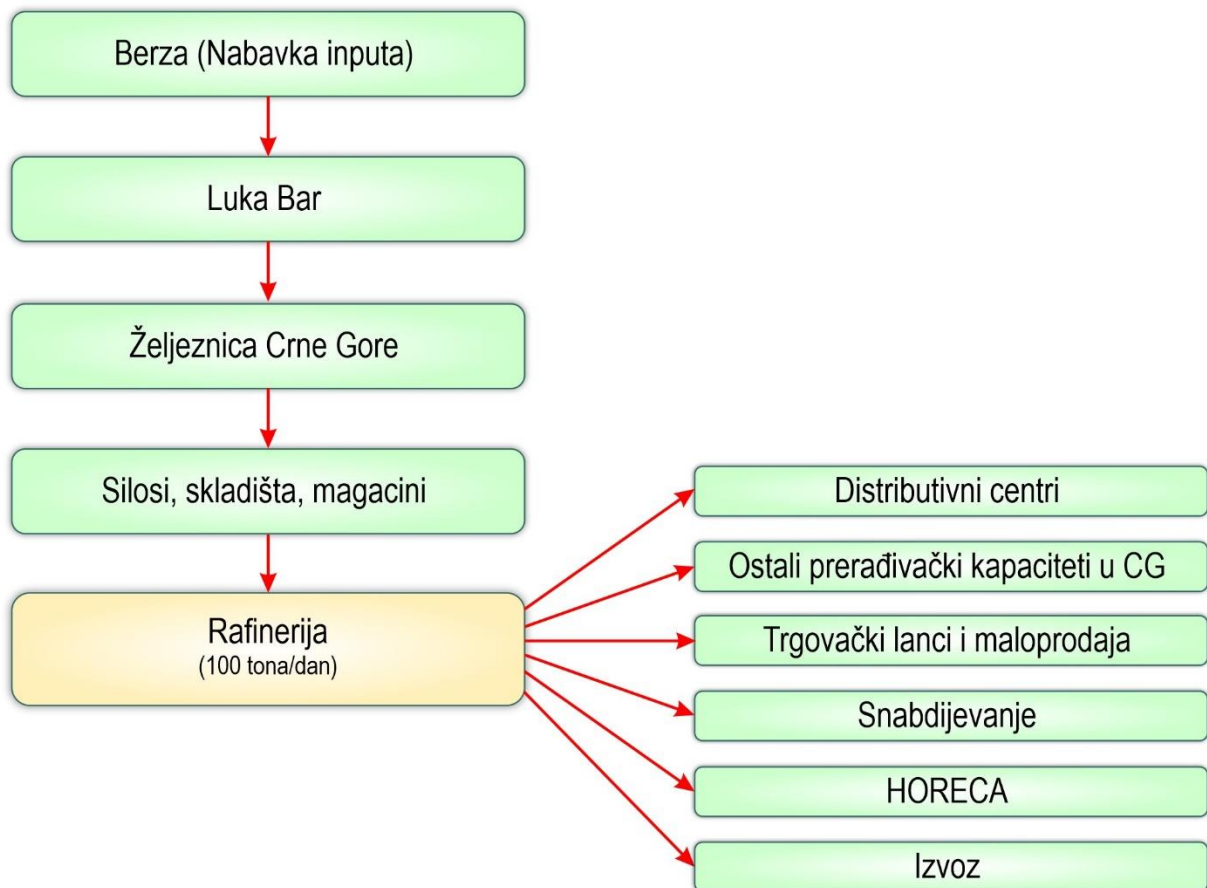
infrastruktura, zajedno sa ovim projektom postaju funkcionalna cjelina, koja stvara uslove da Crna Gora u svojim pogonima može da proizvodi suncokretovo ulje za veliki dio svojih potreba, izvoz, a mogu biti u funkciji crnogorskih robnih rezervi.

STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos	Broj objekata	
1.	Izgradnja rafinerije kapaciteta 100 tona/dan sa duvaljkama potrebnim za proizvodnju boca od plastike	1,5 mil. €	1	1,5 mil. €
2.	Punionica kapaciteta 100 tona	0,7 mil. €	1	0,7 mil. €
3.	Tank za sirovo ulje kapac. 1.500t t	0,3 mil. €	1	0,3 mil. €
4	Tank za rafinisano ulje kapaciteta 1.000 tona	0,2 mil. €	1	0,2 mil. €
5	Skladište	0,7 mil. €	1	0,7 mil. €
6	Kotlovi, pumpe, hladnjača i ostalo	0,6 mil. €		0,6 mil. €
UKUPNO:				4 mil. €

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA PRODORA U RAZVOJU PROIZVODNJE I PRERADE SUNCOKRETOVOG ULJA

10. KONCEPT PRODORA U IZLOVU I PRERADI SITNE PLAVE RIBE

Morsko ribarstvo je od posebnog značaja za ekonomski razvoj priobalnih zemalja kao što je Crna Gora, koja ima dragocjene ali neiskorišćene resurse u ovom sektoru.

Poznavanje biomase, strukture i stanja eksploatisanosti populacija resursa ribe i drugih morskih organizama predstavlja nezaobilaznu osnovu na kojoj se gradi strategija morskog ribarstva, kako u zemljama kod kojih je ova djelatnost već razvijena, tako i u onim gdje se tek planira njen razvoj.

Na osnovu okvirnih proračuna i procjena biomase sitne plave ribe, izraženo u novcu, u moru Crne Gore može godišnje da se ostvari blizu 25 miliona eura. Najvažnije vrste sitne plave ribe su inćun (*Engraulis engrasicolus*), i sardela (*Sardina pilchardus*). Do danas ovaj potencijal nije realizovan zbog ograničenog kapaciteta ribolovne flote za ulov plave ribe.

Veliki potencijal predstavlja i izlov skuše (*Scomber Scombrus*) koja se osim prerade može koristiti za ishranu uzgajališta tune.

U ribolovnoj floti Crne Gore aktivnih plivarica je ukupno 18, od čega 5 plovila do 6 m dužine, 10 plovila od 6 do 12m dužine, 2 plovila od 12 do 24m dužine i 1 plovilo preko 24m dužine.

Prema podacima FAO početkom devedesetih godina broj stanovnika mediteranskih zemalja bio je oko 360 miliona, a predviđa se da će do 2025. godine on dostići cifru između 520 i 570 miliona. Prema procjeni iste organizacije, tada će Mediteranskom bazenu biti potrebno 5 do 6 miliona tona proizvoda morskog ribarstva. To znači da bi se određene količine lako mogle izvoziti iz Crne Gore, posebno u najrazvijenije mediteranske zemlje, koje pripadaju EU.

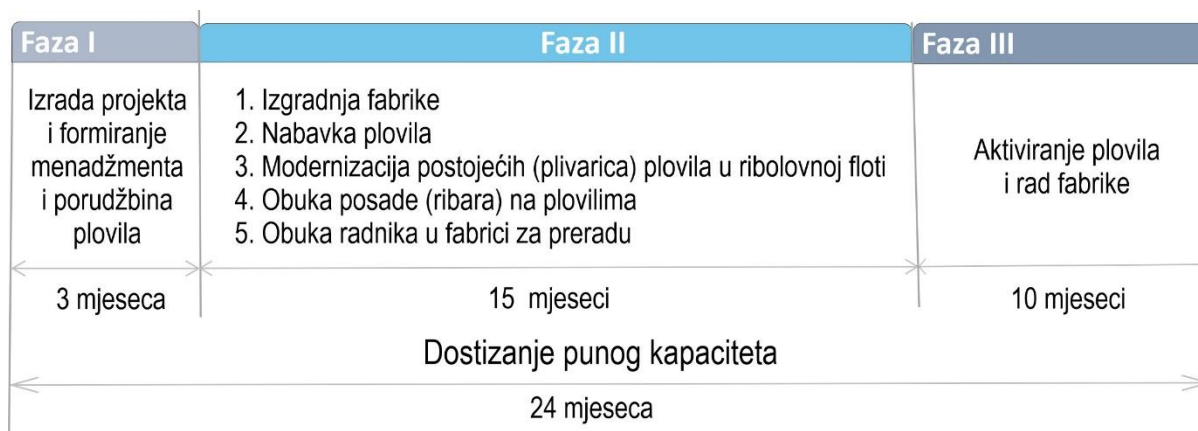
Uvoz ribe i prerađevina od ribe u 2019. godini je bio preko 21 milion eura ili 4 hiljade tona. Od navedenog uvoza 7 miliona € je vrijednost uvezenih prerađevina od ribe ili 1,6 hiljada tona.

Plan podrazumijeva izgradnju fabrike za preradu najmanje 2.500t sitne plave ribe, nabavku četiri nova broda plivarice kao i modernizaciju određenog broja postojećih plovila u ribolovnoj floti.

Pošto se radi o industrijskoj proizvodnji potrebna je vertikalna integracija, što bi zaokružilo čitav sistem ulova, umanjilo tzv. uska grla, kreiralo ekonomiju obima i ovu industriju relativno brzo napravilo konkurentnom.

Ulov i prerada ribe zahtijeva veliki broj zaposlenih, tako da je moguće zapošljavanje najmanje 50 radnika na novim plovilima a u fabrici do 100 stalnih i isto toliko sezonskih.

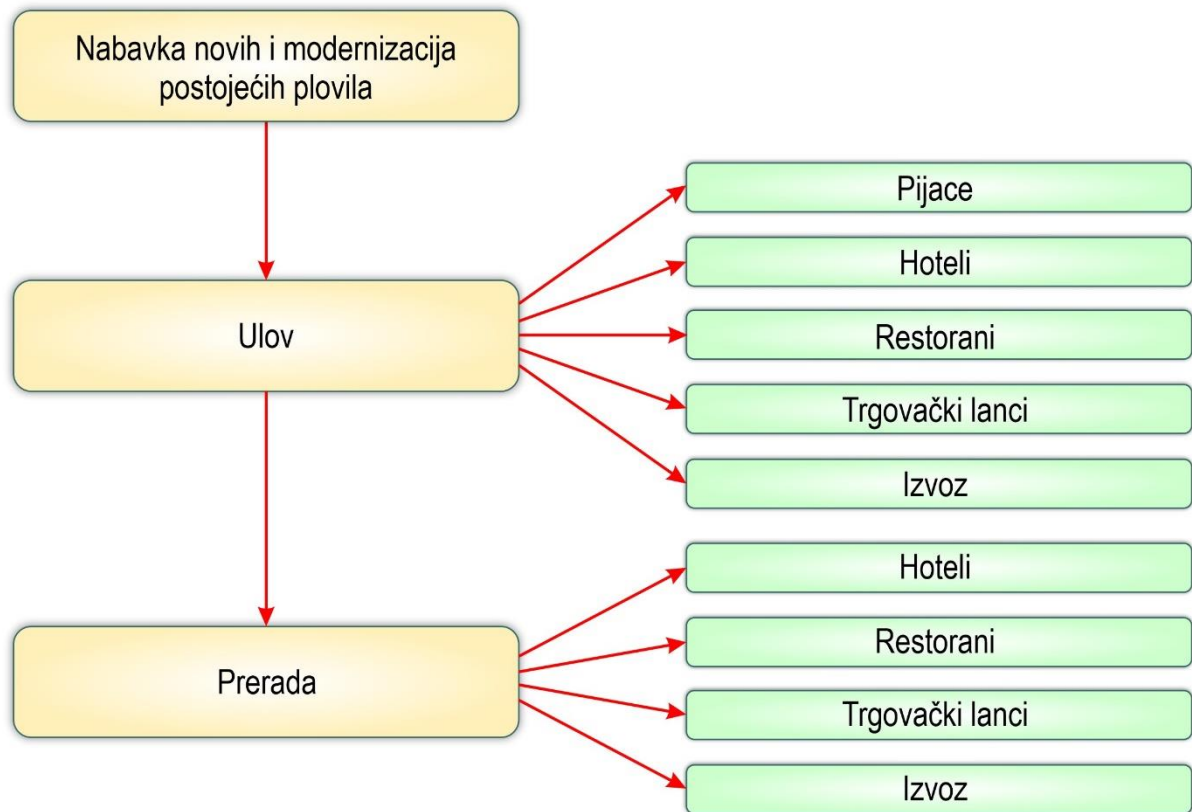
DINAMIKA REALIZACIJE

STRUKTURA INVESTICIJE

	Naziv investicije	Jed. iznos	Broj objekata	
1.	Fabrika za preradu ribe	3,5 mil. €	1	3,5 mil €
2.	Nabavka novih plovila za ulov plave ribe	800.000 €	4	3,2 mil €
3.	Modernizacija postojećih plovila u floti	150.000 €	6	0,9 mil €
UKUPNO:				7,6 mil. €

ŠEMA INTEGRACIJE KONCEPTA PRODORA U RAZVOJU IZLOVA I PRERADE SITNE PLAVE RIBE

SANACIONO-RAZVOJNE EKONOMSKE MJERE

SADRŽAJ

Uvod.....	3
I dio – MJERE SA BRZIM EFEKTIMA: PODRŠKA KOMPANIJAMA I BUDUĆIM PREDUZETNICIMA.....	6
11. Program za unapređenje konkurentnosti privrede.....	6
II dio – Razvojni projekti.....	13
12. Prerađivačka Industrija	13
13. Energetika.....	19
14. Rudarstvo.....	32
15. Zeleni programi	37

UVOD

Crna Gora, sa malom i tržišno orijentisanom ekonomijom, ostvarila je u prethodnim godinama značajan rast i razvoj mjeran povećanjem nacionalnog dohotka i životnog standarda stanovništva. Posmatrajući trendove u sektoru mikro, malih i srednjih preduzeća, oni pokazuje tendenciju rasta, i po broju preduzeća i po broju zaposlenih. Broj MMSP u 2019. godini prema podacima Poreske uprave iznosio je 32.013, što je povećanje od 72.38% u odnosu na 2011.godinu, odnosno 8,39% u odnosu na 2018. godinu. U 2019. godini učešće MMSP u ukupnoj zaposlenosti iznosi 76,41%, a u bruto dodatnoj vrijednosti oko 71%.

Sektor industrije jedan je od najznačajnijih sektora privrede u Crnoj Gori. U strukturi ukupnog BDP-a u 2018. godini učešće industrije iznosilo je 10,3% i, u odnosu na prethodnu godinu, više je za gotovo 10%. Bruto dodata vrijednost na nivou industrijskog sektora u 2018. godini u odnosu na 2017. godinu povećana je za 19,9%.

Jedan od najvećih problema ekonomije Crne Gore je visok spoljnotrgovinski deficit, nastao kao rezultat: slabe konkurentnosti crnogorske privrede na međunarodnom tržištu i visoke uvozno-izvozne zavisnosti. Stoga, jačanje konkurentnosti ima presudnu ulogu kako u kratkoročnom, tako i u dugoročnom privrednom razvoju Crne Gore, stvarajući snažnu i izvozno orijentisanu privredu, jačajući njeno integrisanje i prepoznatljivost na evropskom i svjetskom tržištu.

Prateći potrebe, preporuke i interesovanja crnogorskih privrednika prethodnih godina, a naročito imajući u vidu novonastale izazove usljed pandemije virusa koji su posebno pogodile sektor MMSP, **Program za unapređenje konkurentnosti privrede**, kao već prepoznati

mehanizam, ali dodatno unaprijeđen, u kratkom roku daće snažne pozitivne rezultate.

Tokom prethodnih godina, aktivno smo radili na jačanju konkurentnosti crnogorske industrije, posebno kroz pojednostavljenje administrativnih procedura, dostupnost finansijskim sredstvima, efikasno korišćenje ukupnih potencijala u prioritetnim sektorima, stimulisanje preduzetništva, inovativnosti, pristupa tržištu, razvoja ljudskog kapitala i fizičke infrastrukture.

Programom za unapređenje konkurentnosti privrede, kroz 17 programskih linija, obezbijuje se finansijska i nefinansijska podrška potencijalnim i postojećim preduzetnicima, mikro, malim, srednjim i velikim preduzećima, kao i klasterima, u cilju unapređenja razvojnih i biznis performansi, modernizacije industrije, jačanja proizvodnih kapaciteta kroz nabavku proizvodne opreme, razvoja inovativnih potencijala, afirmacije preduzetništva i zanatstva, implementacije međunarodnih standarda, digitalizacije poslovnih procesa, kao i podrške izvozno orjentisanim preduzećima. Nove programske linije doprinijeće jačanju sektora malih i srednjih preduzeća i industrijskih kapaciteta u cilju diversifikacije ekonomije, koja se bazira na domaćim resursima, kako poljoprivrednim tako i resursima minerala, ruda i kamena, itd., sa ciljem povećanja konkurentnosti i supstitucije uvoza domaćom proizvodnjom.

Kroz Program će se podržati unapređenje konkurentnosti domaće privrede, prije svega očuvanje postojeće supstance, ali i konkurentnost onih preduzeća koja su sposobna da izdrže test međunarodne konkurencije, tj. doprinesu povećanju izvoza u konačnom, zbog čega je i

budžet programa povećan sa 2 na 10 mil. € kroz koji će crnogorska privreda biti direktno podržana.

Dodatno, dinamika daljeg razvoja crnogorske ekonomije velikim dijelom biće uslovljena brzinom implementacije velikih infrastrukturnih i kapitalnih projekata u sektoru energetike. Sektor energetike, posebno kroz već započeti proces energetske tranzicije, tj. izgradnju novih proizvodnih objekata valorizujući brojne resurse, predstavlja novu razvojnu šansu sa pozitivnim multiplikativnim efektima.

Dalji razvoj naše ekonomije predstavljaće i integralni dio “Zelenog dogovora”. Naime, dosadašnja praksa je pokazala da uključivanjem građana kroz realizaciju pojedinih projekata, kao što su programi energetske efikasnosti, daju višestruko dobre rezultate, stoga će se njihova implementacija dodatno intenzivirati u narednom periodu.

Takođe, kroz razvoj sektora rudarstva u prethodnim godinama stvorile su se pretpostavke za dalju valorizaciju prirodnih potencijala Crne Gore. Već potpisani ugovori koji su u fazi istraživanja obezbijediće rast rudarske proizvodnje u kratkom roku, stoga će se raditi na pojednostavljenju procedura dodjele koncesija, kako bi dalju valorizaciju potencijala mineralnih sirovina, u skladu sa potrebama tržišta, podsticajima usmjerili ka rastu industrijske proizvodnje.

I DIO – MJERE SA BRZIM EFEKTIMA: PODRŠKA KOMPANIJAMA I BUDUĆIM PREDUZETNICIMA

1. PROGRAM ZA UNAPREĐENJE KONKURENTNOSTI PRIVREDE

Program za unapređenje konkurentnosti privrede predstavlja finansijski i nefinansijski instrument za razvoj kako industrije, tako i malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori. Povećanjem iznosa sredstava sa 2 na 10 mil. € raspoloživih već u 2020. godini, uz namjeru stalnog rasta ovog iznosa u narednom periodu, pokazujemo čvrstu riješenost da pomognemo svakom preduzetniku ili preduzeću u zemlji koje ima viziju osnivanja novog ili razvoja postojećeg biznisa. Osim finansijskih sredstava za podsticanje zapošljavanja i razvoj domaće proizvodnje, Program pruža podršku i za: unapređenje kvaliteta proizvoda i proizvodnih procesa, uvođenje inovativnih procesa u radu, digitalizaciju i internacionalizaciju poslovanja, unapređenje organizacionih i kadrovskih kapaciteta, kao i mogućnost stručnog savjetovanja potrebnog za osnivanje i razvoj poslovanja.

Program za unapređenje konkurentnosti privrede sastoji se od 17 programskih linija i obuhvata sve segmente koji ističu razvojnu i inovativnu komponentu privrede kojoj treba da se teži u narednom periodu, u cilju jačanja njene konkurentnosti kako na domaćem, tako i na međunarodnom tržištu.

Program je i sam po sebi inovativan, daje mogućnost **online apliciranja**, pribavljanja neophodne dokumentacije po službenoj dužnosti, **skraćanja**

rokova u pogledu evaluacije i odobrenja zahtjeva, kao i dinamike u pogledu isplate istih, dokazujući mogućnost **digitalizacije čitavog procesa** kroz primjenu elektronskih prijava korisnika i brže i efikasnije obrade zahtjeva.

Same procedure i broj administrativnih koraka vrlo su jednostavni, uz dodjelu subvencija do utroška opredijeljenih sredstava, kako bi svi korisnici koji zadovolje kriterijume mogli da realizuju svoje aktivnosti. Na ovaj način doprinijeće se **smanjenju obima same dokumentacije** koju privrednik prilaže prilikom apliciranja, kao i vremenu koje mora da izdvoji za prikupljanje i predaju iste.

Posebna pažnja biće **posvećena podsticanju razvoja preduzetništva mladih i žena u biznisu**, kako kroz posebnu programsku liniju, tako i kroz Program u cjelini, kao bitnih segmenata na kojima počiva razvoj dinamične, inovativne i izvozno orjentisane privrede.

Kao najvažnije linije programa izdvajamo:

1.1. Programska linija za podsticaj direktnih investicija

Cilj: stvaranje uslova za povoljniji poslovni ambijent koji će, podsticanjem domaćih i stranih investicija u svim područjima Crne Gore, doprinijeti povećanju konkurentnosti i izvoznog potencijala industrije uvođenjem novih tehnologija i znanja i omogućiti otvaranje novih radnih mjesta.

Subvencije/uslovi: do 50% od ukupne vrijednosti ulaganja u investicioni projekat za velika

preduzeća, do 60% za srednja, i do 70% za mala preduzeća. Izuzev za kapitalne investicije, do 17% od ukupne vrijednosti ulaganja u investicioni projekat.

Minimalna vrijednost novog ulaganja je 250.000 eura, kojima se obezbjeđuje zapošljavanje najmanje **osam novozaposlenih**, odnosno za ulaganje u investicione projekte na području jedinice lokalne samouprave iz sjevernog i središnjeg regiona, osim Glavnog grada Podgorice, minimalna vrijednost novog ulaganja **100.000 eura** i kojima se obezbjeđuje zapošljavanje najmanje **četiri novozaposlena**. Subvencije se dodjeljuju od 3.000 do 10.000€ po novozaposlenom. Maksimalni iznos subvencije je 1 mil. €.

1.2. Programska linija za podsticaj proizvodnih procesa

Cilj: povećanje konkurentnosti privrednih subjekata, unapređenje njihovog poslovanja i povećanje proizvodnje, internacionalizacije, smanjenje uvoza, kao i kreiranje novih radnih mjesta kroz investicije u opremu, u vidu učešća u sufinansiranju **nabavke proizvodne opreme i opreme direktno uključene u proces proizvodnje**.

Subvencije/uslovi: do 40% od ukupne vrijednosti nabavke opreme za mikro, mala, srednja i velika privredna društva, a u minimalnom iznosu od 10,000.00€, i u maksimalnom iznosu do 150.000,00€ bez PDV-a.

1.3. Programska linija za modernizaciju prerađivačke industrije

Cilj: jačanje konkurentnosti privrednih subjekata, unaprjeđenje poslovanja, produktivnosti i profitabilnosti kroz **usvajanje novih tehnologija, kako bi se omogućilo osavremenjavanje proizvodnih**

procesa, efikasna upotreba raspoloživih resursa, razvoj novih proizvoda i usluga, kao i otvaranje novih radnih mjesta.

Subvencije/uslovi: do 30% od ukupne vrijednosti nabavke opreme za mikro, mala i srednja privredna društva, a u minimalnom iznosu od 6.000,00 € do 30.000,00 € bez PDV-a.

Kroz ostale brojne programske linije Programa za unapređenje konkurentnosti privrede, privrednim subjektima će se kroz subvencije omogućiti da unaprijede svoje poslovanje i to za:

- Unapređenje inovativnosti,
- Podršku digitalizaciji,
- Podršku internacionalizaciji,
- Uvođenje međunarodnih standarda,
- Razvoj klastera,
- Razvoj zanatstva,
- Podsticaj cirkularne ekonomije,
- Podršku malih ulaganja preduzetnika,

- Pružanje mentoring usluga,
- Razvoj preduzetništva,
- Kupujmo domaće,
- Evropsku mrežu preduzetništva.

Kroz Program za unapređenje konkurentnosti privrede, tj. programske linije za modernizaciju prerađivačke industrije, direktne investicije i podsticaj proizvodnih procesa, omogućiće se direktna podrška daljem razvoju industrije i malim i srednjim preduzećima. Istovremeno kroz druge programske linije obezbijediće se podrška se jačanje internih faktora preduzeća (kvalitet, organizacija preduzeća, marketing i distribucija, kadrovi, informacioni sistemi, itd.), a koji utiču na njihov dalji rast i razvoj i jačanje lokalne i međunarodne konkurenosti. Sredstva koja će se izdvajati za implementaciju Programa u narednom periodu biće još veća, pa samim tim i podrška daljem razvoju tog sektora.

Dodatno, kroz nastavak implementacije **Uredbe o biznis zonama** i **Zakona o slobodnim zonama**, kompanijama koje posluju u okviru njih,

pružiće se mogućnost da razviju svoje potencijale na način što će koristiti benefite koje se nude.

Kroz Uredbu o biznis zonama investitorima nudimo niz olakšica i povoljnosti - mogućnost ulaganja po veoma povoljnim uslovima, koji se ogledaju u dijelu obezbjeđivanja dodatnih poreskih i administrativnih olakšica sa državnog i lokalnog nivoa. Pored biznis zona od lokalnog značaja, radićemo na kreiranju biznis zone od strateškog značaja, čiji će osnivač i upravljač biti Vlada Crne Gore.

Poseban akcenat biće stavljen na infrastrukturno opremanje biznis zona, kako bi se u što kraćem periodu investitorima u Crnoj Gori, kako domaćim, tako i stranim, omogućilo da intenziviraju postojeće i otpočnu nove investicione aktivnosti. Privlačenje renomiranih investitora doprinijeće stvaranju novih vrijednosti u Crnoj Gori, te otvaranju novih radnih mjesta.

Takođe, razvijanjem koncepta slobodnih zona, kroz efikano upravljanje, jačaće se konkurentnost domaće privrede kroz podsticanje proizvodnje i izvoza i obezbijediće se potpuna integracija Crne Gore u svjetsku ekonomiju. Poboľšavanjem pristupa Crne Gore stranim tržištima, te robama, uslugama i kapitalu iz inostranstva, jačanje koncepta slobodnih zona učiniće Crnu Goru još atraktivnijom za strana ulaganja.

Benefiti koji su predviđeni Zakonom o slobodnim zonama ne isključuju benefite koji su definisani Uredbom o biznis zonama, ukoliko se teritorija slobodne zone poklapa sa teritorijom biznis zone.

Visina olakšica po svim osnovima ne može da prelazi maksimalni dozvoljeni intenzitet pomoći od 60% za srednja, odnosno 70% za mala

privredna društva, u skladu sa propisima kojima se uređuje državna pomoć.

II DIO – RAZVOJNI PROJEKTI

U narednom periodu posebna mogućnost rasta i razvoja ekonomije ogledaće se u brzini sprovođenja velikih infrastrukturnih projekata, koji zbog svoje kapitalno intenzivne strukture podrazumijevaju značajne multiplikativne efekte.

U tom smislu sektor energetike predstavlja veliku šansu. Već započeti proces energetske tranzicije treba posmatrati kao novu strategiju rasta i razvoja, a izgradnja novih proizvodnih objekata kroz valorizaciju brojnih resursa predstavlja srž takve strategije.

2. PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA

Bez obzira na ožiljke koje je naša industrija doživjela tokom perioda tranzicije, uz značajne napore države i uz ozbiljne privatne investicije, uspjeli smo da održimo industrijsku proizvodnju u određenim oblastima. U decembru 2019. godine, industrijska proizvodnja u Crnoj Gori bilježi rast u odnosu na prethodni mjesec za 19,9% i u odnosu na isti mjesec prethodne godine od 10,0%. Posmatrano prema sektorima, u poređenju sa istim mjesecom prethodne godine sektor *Vađenje ruda i kamena* bilježi rast za 55,6%, sektor *Prerađivačka industrija* bilježi pad 15,6%, a sektor *Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija* bilježi rast od 37,3%. Dodatno, prema preliminarnim podacima, u I kvartalu 2020. godine u odnosu na I kvartal 2019. godine, industrijska proizvodnja u Crnoj Gori bilježi rast za 12,9%. Posmatrano prema sektorima, u poređenju sa I kvartalom 2019. godine svi sektori bilježe rast, i to: sektor *Vađenje ruda i kamena* za 21,3%, sektor

Prerađivačka industrija za 17,0% i sektor *Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija* za 6,9%.

Sa aspekta zaposlenosti, u sektoru industrije u 2019. godine bilo je uposlano 22.276 lica (11% ukupno radnog stanovništva), uz povećanje produktivnosti industrije, koja je u 2018. godini bila na nivou od 21.590€.

Učešće industrije u izvozu je na nivou od 91,4%, sa učešćem prerađivačke industrije od 68%. Potpuno je jasno da se o bilo kakvoj supstituciji uvoza ili povećanju izvoza ne

može govoriti, a da se ne govori direktno o razvoju industrije. Od ukupnih investicija u osnovna sredstva u 2018. godini (1,01 mil. € - prema poslednjim raspoloživim podacima), u sektor industrije uloženo je 11,9%, što je više u odnosu na godinu ranije za 9,4%. Kod prerađivačke industrije, investicije u osnovna sredstva bilježe rast od 33,7% u poređenju sa 2017. godinom. Pozitivna kretanja zabilježena su i u domenu ukupne domaće potrošnje na istraživanje i razvoj, koja u 2017. godini iznosi 0,35% BDP, od čega su izdaci poslovno preduzetničkog sektora na istraživanje i razvoj na nivou od 19%.

Glavne snage Crne Gore su u onome što nudi njena priroda, geografski položaj i veličina. Šanse za otklanjanje slabosti ogledaju se u razvijanju novih proizvoda i usluga sa većom dodatom vrijednošću, podsticanju inovacija i uvođenju novih tehnologija kroz saradnju industrije sa naučnoistraživačkom zajednicom, digitalnoj transformaciji, poboljšanju saradnje između sektora, intenziviranjem saradnje sa

inostranstvom kroz integracije u EU, ali i investicione tokove sa drugim zemljama.

Kako bi se najefikasnije dostigli zadati ciljevi, predviđena je podrška za ulaganja domaćih i stranih investitora, u cilju usvajanja savremenih tehnologija i njihove primjene u prioritetnim industrijskim sektorima, posebno prerađivačkim, čime se povećava efikasnost ulaganja i podstiče proizvodnja ka višim fazama obrade i potrebna proizvodna diversifikacija. Proizvodna diversifikacija predstavlja jednu od najvažnijih preporuka za dalji održivi ekonomski razvoj industrije.

U tom kontekstu, ključne investicije se realizuju, ali i očekuju, u najvažnijem i najvećem sektoru industrije u Crnoj Gori, a to je prerađivačka industrija. U okviru prerađivačke industrije posluje preko 89% privrednih subjekata iz sektora industrije, odnosno 2.522 preduzeća, što čini 7,3% aktivnih poslovnih subjekata u Crnoj Gori. Ovaj sektor industrije zapošljava 13.022 radnika, što je 58,5% zaposlenosti u industriji i 6,4% ukupno zaposlenih u Crnoj Gori. Samim tim, ovaj industrijski sektor ima najveći doprinos kretanjima na području BDP-a, zaposlenosti i izvoza. **Primat u okviru prerađivačke industrije Crne Gore tradicionalno imaju prehrambena, drvna i metalna industrija.**

Crnogorska industrija proizvodnje metalnih proizvoda, nakon što je više puta bila podržana od strane sistema (zahvaljujući toj podršci je uspjela da se održi), aktivno radi na restrukturiranju i tržišnom repozicioniranju na internacionalnom tržištu. U cilju porasta njene profitabilnosti, veliki naponi usmjeravaju se na ostvarivanje rasta prihoda od prodaje i bolje produktivnosti rada. Dodatno, uz respektabilne partnere odnosno vlasnike ključnih prerađivačkih kapaciteta iz oblasti proizvodnje

aluminijuma i čelika, evidentiraju se veća ulaganja u marketing, istraživanje tržišta, razvoj i promociju.

Uniprom KAP sve svoje proizvodne i prerađivačke linije, uspio je revitalizovati i modernizovati, sa preko 40 mil. € investicija. Dodatno, ulaganjem u nove proizvodne pogone radilo se na proširivanju kapaciteta, uz neophodnu tehničko-tehnološku modernizaciju, kako bi se smanjila jedinična cijena proizvodnje, a samim tim i povećala konkurentnost na internacionalnom tržištu.

Toščelik je najavio značajne investicije i za očekivati je da će završiti započetu modernizaciju postojećih postrojenja i instalisanje novih kada se stabilizuje tržište čelika. U proteklih 6 godina kompanija se transformisala u proizvođača specijalnih čelika što je, prvenstveno, predstavljao odgovor na zahtjeve tržišta. Osim 15,1 mil. € za kupovinu imovine Željezare Nikšić i 2 mil. € za kupovinu Radventa i Livnice, ova kompanija je, do sada, investirala više od 10 miliona €. Ključnim investicijama, u velikoj mjeri, riješeni su ekološki problemi. Osim ulaganja u nove kapacitete, sprovode se investicije u obnavljanje postojećih postrojenja, kao i u otklanjanje „uskih grla” grla u proizvodnji,

čime se povećava produktivnost i obim proizvodnje, u skladu sa najvećim ekološkim standardima.

Započete investicije u metalnom sektoru potpomognute su stimulativnim mjerama iz nacionalnih izvora, u vidu bespovratnih sredstava za novo zapošljavanje. Na taj način omogućena je izgradnja novih ili proširenje postojećih industrijskih kapaciteta sa ciljem povećanja kvaliteta i kvantiteta proizvodnje, unapređenja poslovnih performansi, diverzifikacije proizvodnog asortimana i novog zapošljavanja. Dodatno, tehnološka modernizacija proizvodnih kapaciteta omogućena je i kroz kreditni aranžman, uz podršku za nabavku opreme u vidu bespovratnih sredstava iz nacionalnih izvora.

Sa aspekta potencijala za razvoj ekonomije Crna Gore metalni sektor jedan je od najvažnijih industrijskih sektora. Pored direktnog, ovaj sektor ima i indirektan (multipilikativan) uticaj na razvoj industrije i ukupne privrede Crne Gore. Dodatno, ostvaruje visoko učešće u zapošljavanju i bruto domaćem proizvodu, izvozno je atraktivna privredna grana, relativno je visoko akumulativna djelatnost i ima posebne razvojne mogućnosti za poslovnu saradnju (uključivanje u proizvodne lance) i zajednička ulaganja (SDI) sa inostranim partnerima - kompanijama iz visoko razvijenih zemalja EU.

Dalje jačanje metalnog sektora odnosno prerađivačke industrije, biće u fokusu u narednom periodu, kako kroz nastavak implementacije Programa za unapređenje konkurentnosti privrede, tako i kroz implementaciju novih programa u vidu subvencija kamatnih stopa za kreditne linije za proizvodnju. Razvoj sektora industrije doprinijeće jačanju domaće proizvodnje, unapređenju konkurentnosti domaće privrede i domaćih proizvoda, i u krajnjem, doprinijeće povećanju izvoza, te potencijalno supstituciji uvoza domaćom proizvodnjom.

U skladu sa strateškim i operativnim ciljevima industrijske politike imajući u vidu veličinu i strukturu crnogorskih preduzeća, jedan od ključnih prepoznatih izazova predstavlja potreba za uvođenjem novih tehnologija, povećanje kapaciteta i zadovoljavanje standarda i sertifikata, čime bi se osigurao stabilan kvalitet proizvodnje na dugi rok i obezbijedilo veće učešće na domaćem i stranom tržištu. Podrška investicijama u prioritetne sektore industrije mjerama savremenih tehnologija i njihove primjene u prioritetnim industrijskim sektorima, posebno prerađivačkim, doprinijeće efikasnosti ulaganja i podsticanju proizvodnje ka višim fazama prerade. Intenzivnim mjerama podrške i značajnijim investicijama u proizvodne kapacitete u narednom periodu biće omogućeno eliminisanje „uskih grla” u proizvodnji, povećanje produktivnosti i obima proizvodnje, sa fokusom na ulaganja u nove kapacitete koji će dati proizvode veće dodate vrijednosti. Težnja je da industrijski razvoj bude orijentisan ka izazovima industrijske tranzicije i pametnoj specijalizaciji, koji će povećati konkurentnost crnogorske ekonomije kroz ulaganja u inovativne projekte u prioritetnim sektorima, podstaći održivu industrijsku modernizaciju, razvoj ljudskih kapaciteta, digitalizaciju i omogućiti integraciju na međunarodna tržišta.

PROJEKCIJE ZA SEKTOR INDUSTRIJE

Uspješna realizacija postavljenih ciljeva doprinijeće rastu sljedećih indikatora uspjeha na nivou strateških/operativnih ciljeva:

- Povećanje učešća industrije u BDV sa 12,4% u 2018. godini na 13,5% u 2023. godini,
- Povećanje investicija u osnovna sredstva u sektoru industrije, sa 121 mil. € u 2018. godini, u 2023. godini povećanje od 20%,
- Povećanje učešća sektora prerađivačke industrije u BDV, sa 4,83% na 5,2 % učešća u BDV u 2023. godini,
- Povećanje produktivnosti rada u prerađivačkoj industriji sa 15.109€ u 2018. godini za 5% u 2023. godini,
- Povećanje učešća izvoza undustrije u ukupnom izvozu roba sa 91,7 % u 2018. godini na 92,5% u 2023. godini,
- Bolji rang u Izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma (WEF-a) o globalnoj konkurentnosti, u Globalnom indeksu inovativnosti GII, u Globalnom indeksu preduzetništva GEI, veći obim trgovine sa EU i CEFTA zemljama u strukturi ukupne trgovine.

3. ENERGETIKA

Pandemija virusa SARS-CoV-2, kroz smanjenu mobilnost, odrazila se indirektno, ali veoma intezivno na oblast energetike.

Najjače pogođena grana energetike je **proizvodnja nafte i prirodnog gasa**, kojoj je aktuelna kriza samo dodatak na dva krupna, prethodno započeta trenda:

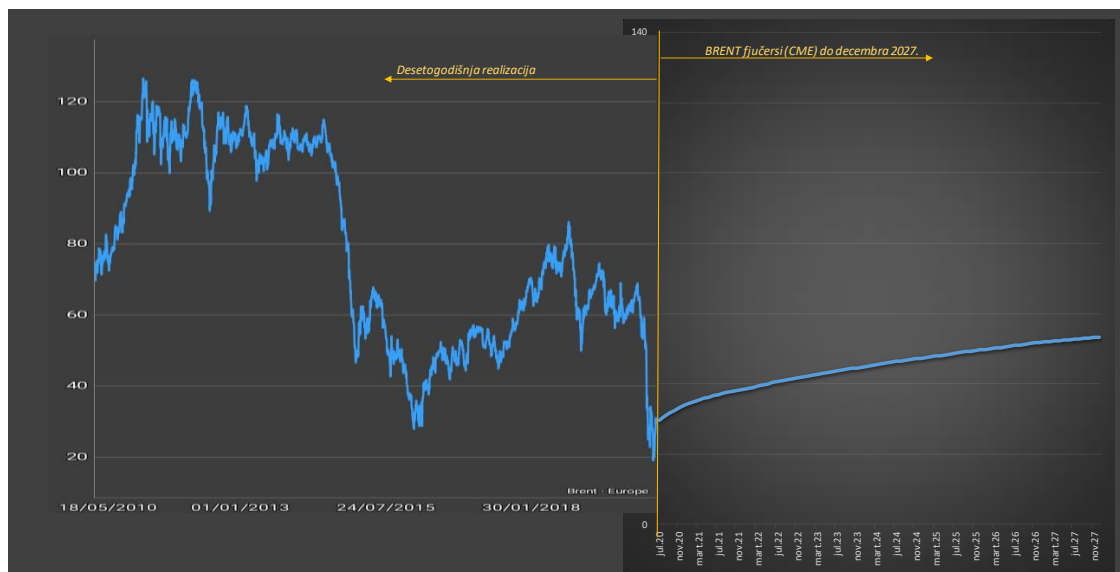
- Snažna politička podrška procesu dekarbonizacije,
- Ekspanzija proizvodnje nafte i prirodnog gasa u Sjedinjenim Američkim Državama.

Kombinacija ova tri faktora dovodi do stanja u kojem trenutna očekivanja tržišta ne rezultiraju povratkom na petogodišnji (još manje na desetogodišnji) prosjek cijena sirove nafte, čak ni u narednih sedam godina.

Sa druge strane, novi razvojni pristup u energetici, zasnovan na „Zelenom dogovoru”, jedan je od ključnih nosilaca ekonomskog oporavka EU, pa time i Crne Gore, koja bezrezervno dijeli evropsku energetska politiku.

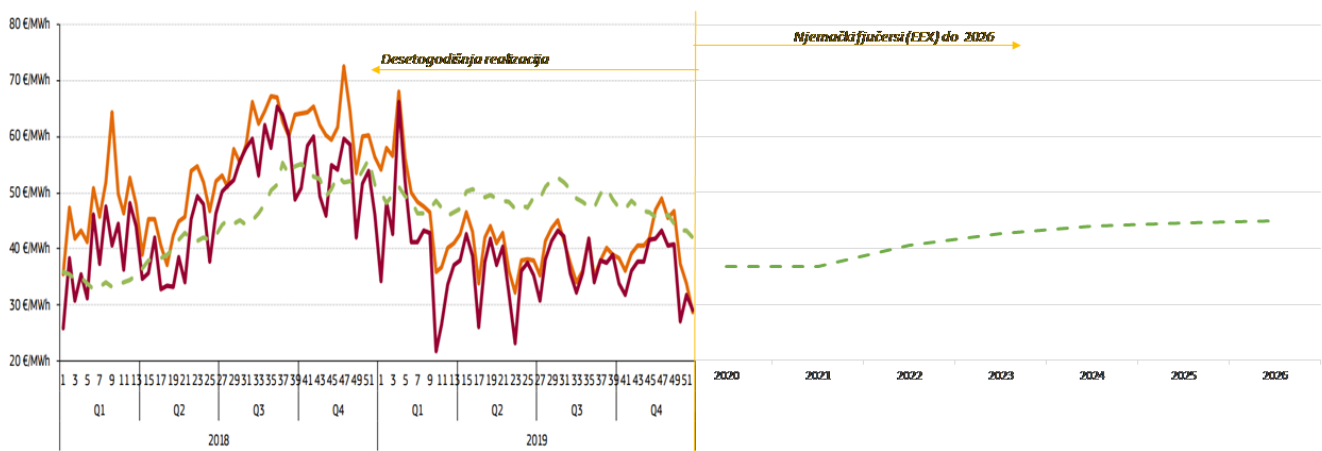
Zeleni dogovor u energetici donijeće nova, dobro plaćena, radna mjesta, zdraviju životnu sredinu i doprinijeti međunarodnoj prepoznatljivosti Crne Gore kao ekološke države i aktivnog promotera održivog razvoja.

Novi pristup podrazumijeva planiranje energtskog razvoja polazeći prije svega od neophodnosti sprječavanja daljih klimatskih promjena i principa održivog razvoja.

Činjenica da se očekuje spori, ali ipak stabilan povratak cijene nafte na oko 50\$/bbl, što se tradicionalno smatra solidnim kompromisom uobičajene ponude i tražnje, nameće na zaključak da investicije u ovoj grani energetike neće biti zaustavljene, ali svakako mogu biti usporene.

Za razliku od cijene sirove nafte, **cijena električne energije** u Evropi, nije doživjela dramatičan pad. U principu, tražnja za električnom energijom je veoma malo smanjena, obzirom da je došlo do migracije potrošnje iz poslovnih u stambene objekte, dok je velika industrijska potrošnja još uvijek na stabilnom nivou. Pad je uglavnom vezan za indirektni uticaj pada cijena nafte i prirodnog gasa. Međutim, uticaj je bio

kratkotrajan, obzirom da elektrane na prirodni gas ne predstavljaju ključnu proizvodnju u najvećem dijelu Evrope.

Cijena električne energije već od sredine godine vraća se na nivo iznad dvogodišnjeg minimuma, a trend stabilnog rasta se nakon toga nastavlja.

U neposrednoj komunikaciji sa investitorima, potvrđeno je očekivanje da investicije u proizvodnju neće biti dovedene u pitanje, ako se aktuelni trend cijena električne energije održi, odnosno ne dođe do novih

negativnih uticaja (npr. drugog talasa pandemije, koji bi dramatično uticao na smanjenje industrijske proizvodnje).

Ipak, treba imati na umu da globalna neizvjesnost izazvana pandemijom, ne garantuje da će ulaganja u energetici biti izolovana od drugih ekonomskih problema.

Kako dalje ulaganje u proizvodnju ugljovodonika u zemlji ima neizvjesnost, makar u dijelu dinamike, potrebno je staviti puni fokus na ulaganje u proizvodnju električne energije i kvalitet distribucije, do svakog domaćinstva. Intenzivno ulaganje u elektro-energetsku mrežu moguće je bez značajnog uticaja na cijenu za krajnjeg potrošača. Dilemu između visokog kvaliteta uz ulaganje i niže cijene na uštrb ulaganja, treba nedvosmisleno razriješiti u korist prve opcije jer ona omogućava:

- Ulaganje od oko 265 miliona EUR samo u dalekovode i trafostanice do 2024. godine, što je posao koji u velikoj mjeri mogu realizovati domaća privredna društva (preko 50% investicije može biti trajno lokalno apsorbovano),
- Motivaciju potrošačima da uštede (jer energija nije jeftina), odnosno motiv više za programe energetske efikasnosti i samostalne proizvodnje,
- Dugoročni signal privredi da pokrene proizvodnju makar i najjednostavnijih elemenata, poput drvenih i betonskih stubova, ili u kasnijoj fazi aluminijsko-čeličnih užadi, profila, pa zašto ne i distributivnih transformatora (sve ovo u prošlosti je bilo proizvedeno ili makar remontovano u Crnoj Gori).

Program intenzivne revitalizacije distributivne mreže, u aktuelnim okolnostima dodatno je dobio na značaju – jer je uredno napajanje električnom energijom udaljenih područja, jedna od pretpostavki poželjnog smanjenja gustine naseljenosti. Zato program treba:

- Dodatno proširiti, kada je u pitanju njegov geografski zahvat,
- Obogatiti pratećim sadržajem, poput instaliranja optičkih vlakana, koja bi obezbijedila najkvalitetniju telekomunikacionu infrastrukturu i u najudaljenijim selima.

3.1. Električna energija

Raspoloživost električne energije po prijemčivim i stabilnim cijenama je preduslov ekonomske aktivnosti i dobrog životnog standarda.

Zato je neophodno građanima i privredi obezbijediti energiju iz domaćih obnovljivih izvora energije ili omogućiti da je sami proizvedu, bez neoptrebnih administrativnih barijera. Tehnološki napredak, oličan u padu cijena i sve većoj dostupnosti tehnologija poput solarnih panela, baterija i električnih vozila, nova su razvojna prilika.

Mjere na sprječavanju širenja virusa pokazale su da relativno malo utiču na ukupnu potrošnju energije. Ljudi svoje energetske potrebe moraju zadovoljiti, bilo u radnom, bilo u stambenom prostoru.

Zbog toga se ovaj sektor može smatrati jednim od najstabilnijih djelova ekonomije i izvorom značajne nove ekonomske aktivnosti čija valorizacija, pored pomenutih efekata, predstavlja veliki izvozni potencijal.

INVESTICIJE

U ovom trenutku, planovi najvećih energetske subjekata u državi obuhvataju investicije ukupne vrijednosti od oko 1 milijardu **EUR**. Od toga, u periodu do 2024. godine, očekuje se realizacija od oko 734 miliona **EUR** investicija.

Procjena je, da od ukupnog iznosa, realizacija oko **350 miliona EUR** može biti ugovorena sa crnogorskim kompanijama.

Dolje navedena tabela prikazuje iznose investicija grupisane po projektima.

<i>Pregled najvećih investicija u energetici</i> 2020-2024		Investicija						Domaće kompanije					
		2020	2021	2022	2023	2024	TOTAL+	2020	2021	2022	2023	2024	TOTAL+
EPCG	TE Pljevlja - ekološka rekonstrukcija												
	HE Perućica - rekonstrukcija + A8												
	HE Piva - rekonstrukcija	25,0	35,6			79,6	115,2	11,6	14,8			22,1	48,5
	SE Briska gora						155,0						30,0
	VE Gvozd	2,6	28,6			74,1	105,3	0,4	5,8			14,8	21,0
	HE Komarnica	0,7	1,0			102,9	272,2	0,0	0,0			136,6	136,6
WPD	VE Brajići	0,5				100,8	101,3	0,5				21,1	21,6
CEDIS	Revitalizacija elektrodistributivne mreže	12,0				48,0	60,0	12,0				19,2	
	Ostale investicije	17,9				69,0	86,9	9,0				24,2	
	Otkup	5,0				17,0	22,0	5,0				17,0	
CGES	Ojačanje mreže	7,6	23,3	18,8	15,8	15,4	80,9	6,7	6,6	5,7	2,9	7,9	29,8
	Transbalkanski koridor	13,4					13,4	0,5					0,5
OIE	Male hidroelektrane (nesporne)	11,0				9,0	20,0	5,0				4,0	
	Total	95,7	88,5	18,8	15,8	515,8	1032,2	50,7	27,2	5,7	2,9	266,9	288,0
	Grand TOTAL					734,6						353,3	

Samo tokom ove godine, u crnogorsku privredu po osnovu investicija u elektroenergetiku, biće distribuirano oko 50 **miliona €**.

EFEKTI INVESTICIJA

Loše stanje distributivne mreže zahtijeva intenzivna i opravdana ulaganja. Zahvaljujući odličnim rezultatima na eliminaciji neopravdanih gubitaka u mreži, crnogorska elektrodistribucija danas je zdrava i investiciono sposobna. Oko 170 miliona EUR ulaganja CEDIS-a do 2024. godine, neće imati negativan uticaj na tarifu za krajnje potrošače.

Slično je i sa oko 95 miliona EUR CGES-ovog plana, koji je nakon puštanja u rad podmorskog kabla prema Italiji prerastao u izvozno orijentisanu kompaniju, koja gotovo polovinu svojih prihoda ostvaruje od izvoza usluge (cca 15 miliona EUR godišnje).

Izvjestnost realizacije ovih projekata je izuzetno velika, jer su obje kompanije u snažnom investicionom zamahu, uz dobro razrađenu praksu realizacije.

Energetske kompanije su poželjni naručioci za domaću privredu. Pouzdan i uredan dužnik, koji izmiruje sve svoje obaveze. U tom smislu, 50 miliona EUR u ovoj, a ukupno 354 miliona EUR do 2024. godine zasigurno će biti apsorbovane od strane domaće privrede.

Krajnji efekat plasmana tih sredstava na domaću ekonomiju zavisi:

- Od vrste projekta,
- Od spremnosti domaće privrede da obezbijedi veću dodatnu vrijednost sopstvenog udjela.

Zbog toga je predviđena posebna podrška domaćoj privredi da se osposobi za pružanje usluga energetske kompanijama, ne samo u zemlji, već i u regionu.

Konačan rezultat planiranih investicija je uvećanje proizvodnje električne energije u Crnoj Gori za oko 20%, ali i značajno unaprjeđenje kvaliteta isporuke, posebno u ruralnim područjima.

Kada je riječ o prikazu statusa planirane dinamike realizacije investicija koje podrazumijevaju rekonstrukciju postojećih proizvodnih objekata, dominantne aktivnosti realizuje EPCG, kroz rekonstrukciju i modernizaciju:

- TE Pljevlja – ekološka rekonstrukcija,
- Maljevac – ekološka sanacija i rekultivacija,
- HE Piva – rekonstrukcija i modernizacija,
- HE Perućica – rekonstrukcija i modernizacija.

EKOLOŠKA REKONSTRUKCIJA TE PLJEVLJA – REKULTIVACIJA DEPONIJE MALJEVAC

Projekat ekološke rekonstrukcije je višegodišnji projekat, koji u krajnjem treba da obezbijedi punu usaglašenost emisija štetnih čestica iz elektrane sa evropskim propisima. Analize sprovedene tokom izrade idejnog projekta, potvrdile su dobro stanje postojeće opreme, koje ukazuje na punu opravdanost ovog ulaganja koje će omogućiti nastavak rada termoenergetskog kompleksa u ustaljenom kapacitetu, ali što u konačnom ima za rezultat mnogo bolje ekološke parametre.

Aktivnosti koje se odnose na realizaciju ovog projekta obuhvataju izgradnju sistema za odsumporavanje, denitrifikaciju, unapređenje rada elektrofilterskog postrojenja, izgradnju sistema za tretman otpadnih voda i rekonstrukciju unutrašnjeg sistema transporta pepela i šljake. Kroz realizaciju ovog projekta predviđeno je da sama TE Pljevlja bude toplotni izvor za grijanje grada Pljevalja.

Veoma važan projekat koji omogućava zdraviju životnu sredinu u Pljevljima je i već započeti projekat rekultivacije deponije Maljevac. Osim toga značajni su i ekonomski benefiti ovog projekta uzimajući u obzir da investiciju realizuje domaća kompanija.

Ugovorene investicije			
Naziv investicije	Iznos (€)	Učešće domaćih kompanija (€)	Period realizacije
TE Pljevlja - ekološka rekonstrukcija	45.000.000	18.000.000	2020-2023
Maljevac - rekultivacija	10.900.000	10.900.000	2020-2024

Planirana dinamika realizacije projekata koji će u velikoj mjeri doprinijeti poboljšanju stanja životne sredine u Pljevljima je data u narednoj tabeli:

Planirana dinamika realizacije (€)	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
	16.188.900	18.085.000	17.165.000	2.841.100	1.620.000

REKONSTRUKCIJA I MODERNIZACIJA HE PERUĆICA I HE PIVA

Rekonstrukcija i modernizacija velikih hidroelektrana jedan je od prioritarnih projekata u investicionim planovima EPCG-a. Posebno treba imati u vidu činjenicu da rekonstrukcijom i modernizacijom ovih elektrana EPCG stvara još bolje pretpostavke valorizacije potencijala koje znače mogućnost povećanja profita koji kompanija ostvaruje. Sa druge strane investicije od oko 40 **miliona EUR** doprinose generisanju dodatne vrijednosti i multiplikativnim efektima na sektor energetike, ali i ekonomije u cjelini.

Naziv investicije	Iznos (€)	Učešće domaćih kompanija (€)	Period realizacije
HE Perućica	30.251.973	6.800.000	2020-2025
HE Piva	9.418.923	2.328.172	2020-2025

Dinamika realizacije investicija, koje će omogućiti iznačajno učešće domaćih kompanija data je u naredoj tabeli:

Planirana dinamika realizacije (€)	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.
	4.086.458	10.543.991	6.428.822	7.474.341	5.161.322	5.975.962

NOVI PROJETKI MODERNIZACIJE POSTOJEĆIH ELEKTRANA

Korišćenje potencijala naslijeđenih objekata svakako će biti veća nastavkom projekata njihove modernizacije i rekonstrukcije. U tom smislu jedan od najvažnijih projekata biće i ugradnja osmog agregata u HE Perućica što će doprinijeti značajnom povećanju instalisane snage i proizvodnje same elektrane. Očekuje se investicija od oko **23 miliona EUR** bude realizovana u periodu od 2020.-2025. godine.

Takođe, implementacija mjera energetske efikasnosti na objekte EPCG će doprinijeti uštedama na račun potrošnje energije, ali će predstavljati i primjer odgovornog odnosa najveće energetske kompanije prema podizanju svijesti o značaju uštede energije kroz mjere energetske efikasnosti.

Planirane investicije za postojeće elektrane			
Naziv investicije	Iznos (€)	Učešće domaćih kompanija (€)	Period realizacije
HE Perućica - ugradnja agregata 8	23.740.884	4.425.300	2020-2025
Energetska efikasnost	2.000.000	2.000.000	2021-2022

IZGRADNJA NOVIH ELEKTRANA

Značajan dio već pokrenutog investicionog ciklusa EPCG-a podrazumijeva i izgradnja novih elektrana. Naime već su ugovoreni ili su u pripremnoj fazi projekti za izgradnju:

- SE Briska Gora – instalisane snage 250 MW,
- VE Gvozd – instalisane snage 50 MW,
- HE Komarnica – instalisane snage 155 MW.

IZGRADNJA SOALRNE ELEKTRANE BRISKA GORA

Ugovor za izgradnju jedne od najvećih solarnih elektrana u Evropi zaključen je između Države i konzorcijuma kojeg čine EPCG, finski Fortum i jedan od najvećih EPC ugovarača u ovoj oblasti Sterling and Willson. Ugovorom je predviđena izgradnja solarne elektrane Briska Gora snage 250 MW.

Aktuelne izmjene PUP-a Ulcinj stvoriće pretpostavke za nesmetan početak izgradnje elektrane. Početak radova je planiran krajem ove godine, a ugovorom precizirano vrijeme izgradnje faze I od 50 MW je 18 mjeseci.

Naziv investicije	Iznos (€)	Učešće domaćih kompanija (€)	Period realizacije
SE Briska Gora	180.000.000	30.000.000	2020-2024

Planirana dinamika investicija je data u narednoj tabeli:

Planirana dinamika realizacije (€)	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
	1.500.000	4.500.000	20.250.000	76.875.000	76.875.000

IZGRADNJA VJETROELEKTRANE GVOZD

Niz aktivnosti koje su do sada sprovedene pokazuju isplativost izgradnje VE Gvozd. U tom smislu EPCG je ušla u finalnu fazu pripreme projekta koja podrazumijeva pregovore sa finansijskim institucijama. Realizacija ovog projekta podrazumijeva izgradnju vjetroelektrane snage 50 MW, sa procijenjenim iznosom investicije od 60 miliona EUR.

Završetak projektovanja i dobijanje građevinske dozvole predviđeni su do kraja 2020. godine, dok je početak radova na izgradnji elektrane predviđen za sledeću godinu uz projektovano puštanje u rad u 2022. godini.

Naziv investicije	Iznos (€)	Učešće domaćih kompanija (€)	period realizacije
VE Gvozd	60.300.000	12.060.000	2020-2023

Planirana dinamika investicija je data u narednoj tabeli:

Planirana dinamika realizacije (€)	2020.	2021.	2022.	2023.
	300.000	12.300.000	24.000.000	23.700.000

IZGRADNJA HIDROELEKTRANE KOMARNICA

Višegodišnje aktivnosti na pripremi projekta izgradnje HE Komarnica su takođe u finalnoj fazi. U prethodnom periodu sprovedene su aktivnosti koje su omogućile izradu tehničkih rešenja koja će sa jedne strane obezbijediti prihvatljiv nivo uticaja na ekologiju, a sa druge strane ekonomsku i energetska održivost projekta.

Predviđenim rešenjima planirana je izrada hidroelektrane snage 171 MW i procijenje vrijednosti od oko 270 **miliona EUR**. Obzirom na prirodu

ovakvih investicija realno je očekivati da će učešće domaćih kompanija biti u iznosu većem od 50% investicije.

Nakon očekivanog usvajanja DPPa od strane Skupštine stvoriće se i prostorno planski preduslov za početak naredne faze razvoja projekta koji će podrazumijevati tender za izbor najboljeg ponuđača za izradu glavnog projekta i izvođenje radova.

Naziv investicije	Iznos (€)	Učešće domaćih kompanija (€)	Period realizacije
HE Komarnica	272.220.000	136.570.000	2020-2028

Planirana dinamika investicija je data u narednoj tabeli:

Planirana dinamika realizacije (€)	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	660.000	1.000.000	27.350.000	37.370.000	38.275.000	48.490.000	59.800.000	59.275.000

IZGRADNJA VJETROELEKTRANE BRAJIĆI

Sprovedenje uspješnog kocepta, privlačenja investicija u nove proizvodne objekte, koji podrazumijeva davanje u zakup državnog zemljišta rezultirao je i ponudom za izgradnju vjetroelektrane snage 100,1 MW. Ponudna konzorcijuma predvođenom njemačkim WPD-om predviđa investiciju od oko 100 **miliona EUR**. Trenutno su u pregovori u finalnoj fazi i očekuje se skoro potpisivanje Ugovora o zakupu državnog zemljišta.

Investicija predviđa i značajno učešće domaćih kompanija čime će njeni efekti biti značajniji za ekonomiju Crne Gore.

Naziv investicije	Iznos (€)	Učešće domaćih kompanija (€)	Period realizacije
VE Brajići	101.300.000	21.000.000	3 godine

Planirana dinamika realizacije projekta predviđa najveći iznos investicije u posljednjoj godini:

Planirana dinamika realizacije (€)	2020.	2021.	2022.	2023.
	500.000	5.937.150	35.340.030	59.502.420

3.2. Šanse za dalji razvoj i unapređenje

Jasno je da u ovom trenutku crnogorska industrija ne može odgovoriti na tendere energetske kompanije ponudom generatora, transformatora, turbina ili visokosofisticirane elektronike.

Međutim, već započeti ciklus intenzivne revitalizacije distributivne mreže mora prouzrokovati reakciju domaće privrede u smislu proizvodnje makar najjednostavnijih elemenata mreže koja se revitalizuje.

U narednih desetak godina, zasigurno će biti mijenjano najmanje 15.000 drvenih stubova godišnje. Samo ova stavka mogla bi da keira promet od oko 1,5 **miliona EUR** domaćoj drvoprerađivačkom industriji, koja bi podrazumijevala relativno jednostavan tehnološki postupak (impregnaciju, kakva je postojala u Kolašinu). Slično je i sa betonskim stubovima, čija je domaća proizvodnja daleko ispod potreba.

Jedno od rješenja biće javni poziv za podsticaj proizvodnje ovih elemenata (investicioni grant), uz garantovani otkup po tržišnoj cijeni

4. RUDARSTVO

Razvoj sektora rudarstva u prethodnom periodu stvorio je pretpostavke za dalju valorizaciju prirodnih potencijala. Naime trenutno je u Crnoj Gori

potpisan 41 ugovor za istraživanje i eksploataciju mineralnih sirovina. Od toga u 26 slučajeva je u toku proizvodnja čija je godišnja vrijednost oko 88 miliona EUR, što generiše više do 1.800 radnih mjesta. Međutim, već potpisani ugovori, a koji su u fazi istraživanja garantuju rast rudarske proizvodnje u kratkom roku.

Potpisani ugovori		Broj ugovora	Vrijednost godišnje proizvodnje (€)	Broj zaposlenih
U fazi proizvodnje	U fazi proizvodnje	26	88.291.172,52	1.874
	U fazi istraživanja	15		
Ukupno		41	88.291.172,52	

Pored toga, sprovedene aktivnosti na izboru najpovoljnijih ponuda na javnim pozvima za dodjelu koncesija stvorile su pretpostavke za potpisivanje još 2 ugovora o istraživanju i eksploataciji mineralnih sirovina. Njihovom realizacijom kreiraće se više od 30 novih radnih mjesta, a vrijednost rudarske proizvodnje će porasti za 1,7 miliona EUR.

Ugovori u fazi potpisivanja	Naziv ležišta	Vrijednost godišnje proizvodnje (€)	Trajanje ugovora	Broj zaposlenih
Ugovori u fazi potpisivanja	"Bijelo polje", Bar	1.200.000,00	30	20
	"Međeđe", Nikšić	503.400,00	30	12
Ukupno		1.703.400,00		32

Već započeti postupci dodjele novih koncesija doprinijeće daljem razvoju sektora. Okončanje javnih poziva te potpisivanje ugovora o koncesijama očekuje se za 6 novih ležišta do kraja ove godine. Na taj način stvoriće se pretpostavke za rast rudarske proizvodnje u vrijednosti većoj od 3 miliona EUR, te otvaranju više od 70 novih radnih mjesta.

Ugovori koji se planiraju zaključiti u narednom periodu (do kraja 2020)	Naziv ležišta	Vrijednost godišnje proizvodnje (€)	Trajanje ugovora	Broj zaposlenih
	Haj Nehaj - Bar	1.224.000	30	12
	Goran - Bar	489.600	30	12
	Velji zabio - Bar	489.600	30	12
	Velja gorana - Bar	489.600	30	12
	Bioča - Bijelo Polje	489.600	30	12
	Kurilo - Bijelo Polje	489.600	30	12
Ukupno		3.672.000		72

4.1. Šanse za dalji razvoj i unapređenje

Efikasnija i jednostavnija procedura dodjele koncesija omogućila bi brži rast i razvoj sektora rudarstva i geoloških istraživanja.

U tom smislu kreiranje sistema kojim bi se kompletna procedura objave javnih poziva, otkupa dokumentacije, dostavljanja i vrjedovanja ponuda vršila elektronskim putem, značajno bi doprinijela stvaranju ambijenta povoljnijeg za investicije.

Dalju valorizaciju potencijala mineralnih sirovina i povećanje proizvodnje u skladu sa potrebama tržišta podsticajima usmjeriti ka rastu idustrijske proizvodnje.

Valorizaciju mineralnih sirovina treba sagledavati u kontekstu moguće aktivacije ili izgradnje novih prerađivačkih kapaciteta čime bi se stvorila dodata vrijednost. Takođe, generisalo bi se novo zapošljavanje i stvorila mogućnost izvoza proizvoda većeg stepena obrade u odnosu na osnovu sirovinu, kroz:

- Modele privatno javnog partnerstva,
- Davanja podsticaja koji se odnose na:
- Oslobođanja koncesione naknade,
- Podsticaja koji se daju za prerađivačku industriju,
- Fiskalnih podsticaja na određeni period,
- Namjenskih investicionih grantova.

Neki od ovih modela ili njihova kombinacija može da znači interesovanje za otvaranje porizvodnih pogona, rast idustrijske proizvodnje i u krajnjem promjenu struktrue naše ekonomije, sa većim udjelom realne ekonomije.

Treba imati u vidu potencijal u vidu mineralne sirovine:

- Cementni laporac (Opština Pljevlja) - kao kvalitetna sirovina za proizvodnju cementa,
- Opekarske gline (Opštine Pljevlja, Berane, Kolašin, Danilovgrad) - za aktiviranje proizvodnje slične nekadašnjim ciglanama u skladu sa savremenim tehničko-tehnološkim rješenjima,
- Gornjokredni krečnjaci za karbonatna punila (Opštine Bar, Ulcinj, Budva, Danilovgrad) - mogu naći primjenu kao prirodna karbonatna brašna (punila) u mnogim granama industrije: industriji boja i lakova, papira, u industriji gume i PVC, za livničke svrhe, industriji šećera, metalurgiji, proizvodnji stakla, mineralnih đubriva, itd.,
- Dolomiti (Opština Bar) - kao mineralna sirovina ima raznovrsnu primjenu i koristi se kao sirovina za potrebe građevinarstva, vatrostalne i hemijske industrije, proizvodnji stakla, itd.

PRIMJER

(Opekarska glina)

Pomenuti koncept bi mogao da se realizuje kroz neki od modela dodjele koncesije ili privatno javnog partnerstva. To bi u praksi značilo definisanje poziva za dodjelu besplatne koncesije (može biti oročeno na neki period), za svrhu proizvodnje opeke, uz:

- Poziv za besplatnu koncesiju,
- Investicioni grant (ili investicija u zamjenu za vlasnički udio - PPP),
- 0% poreza na reinvestiranu dobit.

Kriterijumi za dodjelu koncesije bi se definisali na:

- Iznos traženog novca,
- Kapacitet proizvodnje.

5. ZELENI PROGRAMI

Dalji razvoj crnogorske energetike mora biti integralni dio „Zelenog dogovora”. Iskustvo iz dosadašnjeg razvoja pokazuje da programi koji daju prostor za uključivanje građana, poput energetske efikasnosti, daju višestruko dobre rezultate.

Programi podsticanja većeg broja malih projekata, poput programa energetske efikasnosti, grijanja na pelet, pa u ekonomskom smislu i program podsticanja gradnje malih elektrana dobro su polazište. Najbolje mjere ovih programa, poput energetske efikasnosti, potrebno je nastaviti, u još većem obimu, jer predstavljaju efikasan način većeg angažovanja bankarskog sektora u prevazilaženju krize.

Programi za koje je praksa pokazala da ne postižu uvijek zacrtane ciljeve, poput gradnje malih hidroelektrana su obustavljeni, a predstojeći period je prilika i za ispravljanje uočenih nedostataka kod već realizovanih projekata.

U ovom trenutku, raspoloživa su tri kreditna aranžmana i to sa KfW-om, Svjetskom bankom i EBRD-jem, za potrebe energetske efikasnosti, od kojih prva dva predstavljaju obavezu države, a treći ponudu građanstvu, preko lokalnih banaka.

Pregled investicija u energetske efikasnosti 2020-2024		Investicija						Domaće kompanije					
		2020	2021	2022	2023	2024	TOTAL+	2020	2021	2022	2023	2024	TOTAL+
MEK	KfW	6,2	11,1	10,0	10,0	10,0	57,3	6,2	11,1	10,0	10,0	10,0	57,3
	World bank	2,2	2,0	1,3	1,0	0,6	7,0	2,2	2,0	1,3	1,0	0,6	7,0
Građani EBRD		10,0						10,0					
Total		8,4	23,0	11,3	11,0	10,6	64,3	8,4	23,0	11,3	11,0	10,6	64,3
Grand TOTAL		64,25						64,25					

U pitanju su izuzetno važni programi sa višestrukim efektima:

- Umanjenje potrošnje energije,
- Unapređenje izgleda objekata,

- Angažovanje radne snage.

5.1. Šanse za dalji razvoj i unapređenje

U cilju postizanja punih efekata koje ovi programi mogu da imaju neophodno je nastaviti sa njihovom implemetnacijom na način što će biti prošireni za primjene novih zakonskh mehanizama. Dakle, pored već uspostavljenih mehanizama koji omogućavaju primjene mjera energetske efikasnosti, u narednom periodu posebnu pažnju treba posvetiti promociji koncepta proizvođača električne energije za sopstvene potrebe.

5.2. Proizvodnja električne energije za sopstvene potrebe

Zdrav osnov crnogorske energetike danas daje mogućnost da se svakom domaćinstvu u zemlji omogući da samostalno proizvede energiju za svoje potrebe i na taj način, ne samo uštedi, već i ostvari zaradu. **Neophodno je snažno promovisati program individualne proizvodnje energije u domaćinstvima i maloj privredi (razmjena na mjestu konekcije).**

U Crnoj Gori je na elektroenergetski sistem priključeno oko 370,000 potrošača električne energije. Od toga, preko 360,000 čine takozvani mali potrošači, odnosno domaćinstva i privedna društva koja energiju koriste u stambeno-poslovnim objektima.

Višegodišnje uspješne reforme u energetici danas svrstavaju Crnju Goru rame uz rame sa EU članicama. Cijena električne energije u zemlji je liberalizovana, pri čemu je očuvan standard, pa je prema paritetu kupovne moći konačna cijena energije čak i nešto niža od EU prosjeka.

Dakle, prosječni građanin Crne Gore može sebi priuštiti istu, ili čak i nešto veću količinu energije nego prosječni stanovnik EU.

Ovako optimizovan sistem sa jedne strane ne kreira prekomjerno opterećenje za građane i privredu, a sa druge strane daje snažan podsticaj za pažljiv odnos prema potrošnji energije. Korisnici su stimulisani da budu energetske efikasni.

U tom kontekstu, veoma aktuelan evropski trend proizvodnje električne energije za sopstvene potrebe u Crnoj Gori ima izuzetno dobru polaznu osnovu (mnogo bolju nego u zemljama okruženja). Izmjenama i dopunama Zakona o energetici, kao i Zakona o uređenju prostora i gradnji objekata, stvoreni su svi preduslovi da se pokrene finansijski atraktivan i proceduralno jednostavan program proizvodnje energije za sopstvene potrebe.

U praktičnom, program bi najčešće podrazumijevao instalaciju fotonaponskih panela na krovovima stambenih objekata ili na pomoćnim instalacijama.

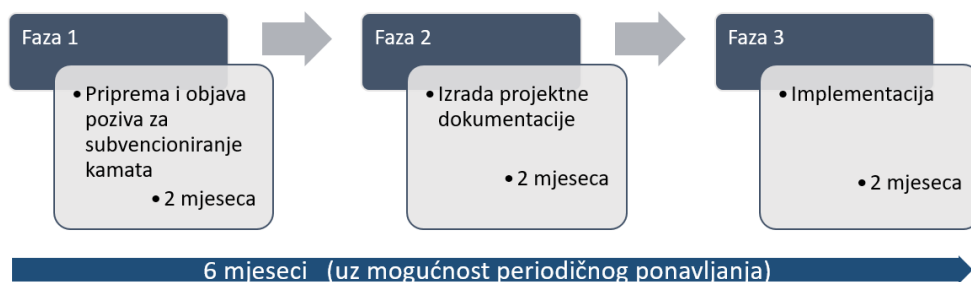
Procjenjuje se da bi prosječna pojedinačna investicija po ovom osnovu bila između 3,000 i 4,000 EUR, omogućivši dugoročnu energetske nezavisnost domaćinstva. Gruba procjena ukazuje da ako se samo 10% potrošača odluči na ovaj korak, mogao bi se realizovati investicioni program vrijedan oko **100 miliona EUR**⁴ uz izuzetno visok udio angažovanja domaće radne snage, na instalaciji i održavanju ovih sistema.

⁴ Pojedinačna instalacija snage 3kW (~4m x 4m), za oko 35.000 potrošača (uz cijenu od 900€/kW, insolaciju analognu projektu Briska Gora – 2500h godišnje)

Što znači da je, obzirom na nespornu stabilnost elektroenergetskog sektora, neophodno maksimalno animirati bankarski sektor da isprati investicije u energetici i energetskej efikasnosti.

Rizik koji u ovom trenutku postoji za strane ulagače, u mjeri mogućeg potrebno je relaksirati dodatnim angažmanom EPCG, kroz različite vidove partnerstava. Suštinski, bitno je zadržati strana ulaganja, pa i po cijenu preuzimanja nešto većeg poslovnog rizika na stranu države i državnih preduzeća.

DINAMIKA REALIZACIJE

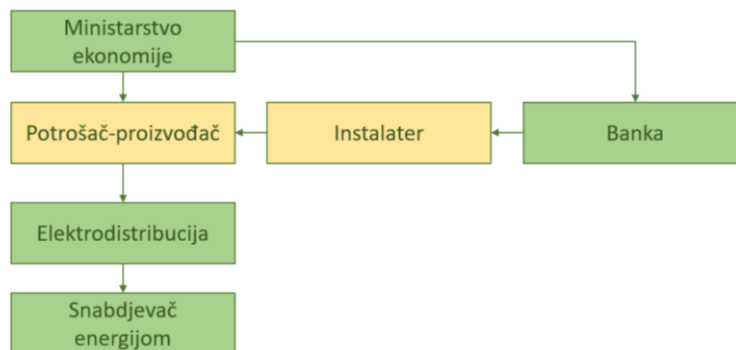

STRUKTURA INVESTICIJE

Naziv	Jedinični iznos	Broj objekata	Ukupno	Izvor
I ciklus				
Montaža sistema za proizvodnju električne energije	3,500€	400	1,5 mil €	Banke
Subvencija za kamatu			0,3 mil €	Država
II ciklus				
Montaža sistema za proizvodnju električne energije	3,500€	4000	15 mil €	Banke
Subvencija za kamatu			3 mil €	Država / En. sub.
III ciklus				
Montaža sistema za proizvodnju električne energije	3,500€	4000	15 mil €	Banke
Subvencija za kamatu			3 mil €	Država / En. sub.

Navedena 3 ciklusa, obuhvatila bi manje od 3% potrošača energije u zemlji, generišući investicije od preko 30 miliona EUR. Sa druge strane, klimatski uslovi i regulatorni okvir, ukazuju na značajno veći prostor za ulaganje (najmanje 15% potrošača), čime se stvara stabilna tražnja za sasvim novu privrednu aktivnost, koja generiše zaposlenost (najmanje 100 radnih mjesta sa minimalnom dinamikom), oslobađa prostor za bolji tržišni plasman električne energije državne elektroprivrede i obezbjeđuje dugoročnu energetska nezavisnost domaćinstava i malih potrošača.

ŠEMA INTEGRACIJE

5.3. ENERGETSKA EFIKASNOST

Obzirom na već uspostavljeni i funkcionalni mehanizam realizacije projekata iz oblasti energetske efikasnosti (koji je već našao primjenu kod više od 1.200 korisnika), njegova dalja intezivna primjena predstavlja izvjesnu mogućnost generisanja ekonomske aktivnosti u kratkom roku sa jedne, te značajne uštede za domaćinstva za druge strane, posebno u dugom roku.

Za 2020. godinu odobreno je 200.000 € u budžetu koji treba da pokriju pored mjera energetske efikanosti (peći na pelet, demit fasade, energetska efikasna bravarija) i ugradnju solarnih sistema za proizvodnju električne energije za sopstvene potrebe. Na osnovu dosadašnjih iskustava naveden iznos zadovoljava potrebe oko nekih 170 domaćinstava.

STRUKTURA INVESTICIJE

Naziv	Jedinični iznos	Broj objekata	Ukupno	Izvor
I ciklus				
Mjere energetske efikasnosti u domaćinstvima: - demit fasade, - PVC bravarija, - peći na pellet/briket, - solarni sistemi za proizvodnju električne energije.	Do 10.000 € (dosadašnji prosjek je bio 6.000 €)	170	0,8 mil. €	Banke
Subvencija za kamatu i obradu kredita			0,2 mil. €	Država
II ciklus				
Mjere energetske efikasnosti u domaćinstvima: - demit fasade, - PVC bravarija - peći na pelet/briket.	Do 10.000 € (dosadašnji prosjek je bio 6.000 €)	1.700	8,0 mil. €	Banke
Subvencija za ukupnog iznosa			2 mil. €	EBRD / EU

Već poznate i jednostavne procedrure apliciranja za program garantuju njegovo uspješno sprovođenje. Program se zasniva na mogućnostima koje se nude korisnicima u izboru banaka i izvođača sa jedne strane i podsticajima države (koji se ogledaju u finansiranju kamata na kredite) sa druge strane. Svi detalji programa pojašnjeni su na sajtu: <http://energetska-efikasnost.me/>.

Dakle, opseg Programa energetske efikasnosti će biti intenzivno proširen i na stambene objekte, uz podsticajne mjere poput beskamatnih kredita i bespovratnih grantova.